

Астравецкі райвыканкам
Гродзенскае аддзяленне
Беларускага таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры
Міжнародная асацыяцыя беларусістаў
Міжнародны фонд імя Іосіфа Гашкевіча
Нацыянальны навукова-асветны цэнтр імя Францыска Скарыны
пры Міністэрстве адукацыі Рэспублікі Беларусь

**БЕЛАРУСІКА
ALBARUTHENICA**

8

Мінск
Нацыянальны навукова-асветны цэнтр імя Ф.Скарыны
1997

Іосіф Гашкевіч.
З партрэта алегм Віталя Гузанава

БЕЛАРУСЬ • РАСІЯ • ЯПОНІЯ

БЕЛАРУСЬ • РОССИЯ • ЯПОНИЯ

ベラルーシ • ロシア • 日本

**МАТЭРЫЯЛЫ
ПЕРШЫХ АСТРАВЕЦКІХ
КРАЯЗНАЎЧЫХ ЧЫТАННЯЎ,
ПРЫСВЕЧАНЫХ ПАМЯЦІ
ІОСІФА ГАШКЕВІЧА**

УДК 008 (476) (043.2)
ББК 71.4 (4Бен)
Б 43

Рэдактары:
Герман Брэгер;
Адам Мальдзіс (галоўны рэдактар);
Данута Чарнышэвіч

Падрыхтавана да друку за сродкі:
Астравецкага райвыканкама (старшыня Мечыслаў Кудырка);
ТАА Маладзечнажалезабетон (дырэктар Мікалай Івашкевіч)

Тыраж для некамерцыйнага
распаўсюджання аддрукаваны на сродкі:
Беларускі народны банк (старшыня праўлення Андрэй Таратухін);
The Japan Foundation

Рэдактары выказваюць падзяку
Часоваму Паверанаму ў справах Японіі ў Рэспубліцы Беларусь
пану Сігэо Нацуі за садзейнічанне ў выданні і пераклад рэзюме
на японскую мову

Заснавана ў 1993 годзе

Беларусіка=Albaruthenica 8. Беларусь – Расія – Японія = Беларусь –
Б 43 Расія – Японія: Матэрыялы Першых Астравецкіх краязнаўчых чытан-
няў, прысвечаных памяці Іосіфа Гашкевіча / Рэд. Г. Брэгер і інш. — Мн.:
ННАЦ імя Ф.Скарыны, 1997. — 130 с.

ISBN 985–6419–10–7

Зборнік складаецца з трох частак. У першай змешчаны матэрыялы пра Іосіфа
Гашкевіча, першага консула Расіі ў Японіі, вучонага і падарожніка, які жыў і па-
хаваны на Астравеччыне, у другой — краязнаўчыя даклады па гісторыі, культуры
Астравеччыны, у трэцяй — артыкулы пра беларуска-японскае грамадска-культур-
нае супрацоўніцтва.

Прызначаны даследчыкам, краязнаўцам, шырокаму чытачу.

ISBN 985–6419–10–7
ISBN 985–6419–02–6

ББК 74.4 (4Бен)

© Калектыў аўтараў, 1997

**ЁН БЫЎ
У ЯПОНІІ
ПЕРШЫМ**

■ Пётр Краўчанка (Мінск) ■

БЕЛАВАЛОСЫ КОНСУЛ

Калі б Іосіф Гашкевіч не зрабіў бліскучую дыпламатычную кар’еру, усё роўна яго імя ўвайшло б у нашу гісторыю.

Беларус. Нарадзіўся ў Мінскай губерні, усё жыццё сумленна і праведна служыў на карысць навуцы. Вучоны-энтамолаг, падарожнік-усходазнаўца, лінгвіст, дыпламат. Спіс талентаў І. Гашкевіча можна працягваць. Пералік усяго, чым займаўся гэты чалавек, дае нам падставу называць яго першапраходцам у многіх галінах грамадскай практыкі. І ўсё, што ён рабіў, рабіў з адказнасцю і грунтоўна.

Гашкевіч — адзін з першых, хто ўсебакова даследаваў Паўднёвую Афрыку. Яго называлі піянерам, “які даследаваў сельскагаспадарчыя расліны Кітая” ў канцы XIX стагоддзя. Ён быў першым, хто сабраў вялікую калекцыю флоры і фауны Індакітая, Філіпін, Карэі, Японіі. Дырэктар першага ў Расіі Заалагічнага музея Акадэміі навук прафесар Брант высока цаніў працы І. Гашкевіча па прыкладной батаніцы, хіміі, па ўдасканаленню культуры выдзення сельскай гаспадаркі. Апошнім заняткам малады вучоны асабліва захапляўся. “Мне хочацца, каб пладаносныя расліны прыжыліся і на маёй радзіме — Беларусі. Маіх землякоў душыць беднасць. Зерне, якое кідаюць у зямлю, родзіць у сярэднім на адну трэць. Беспрасветнае жабрацтва”. Гашкевіч сабраў унікальную калекцыю матылькоў, на якую квапіліся амерыканскія вучоныя і ацэньвалі яе значнай сумай. На здзіўленне амерыканцам гэтая калекцыя была бязвыплатна падаравана Іосіфам Антонавічам Заалагічнаму музею.

І. Гашкевіч пакінуў пасля сябе унікальныя працы: “Способ прыгатавання тушы, бялілаў і румянаў у кітайцаў”, “Імператарскае, або духмянае проса юй-дао-мі”, “Аб развядзенні шаньян”, “Ганконг у запісках рускага падарожніка”. Гэтыя даследаванні былі надрукаваны ў “Працах членаў Расійскай духоўнай місіі ў Пекіне”. У складзе вышэй названай місіі знаходзіўся І. Гашкевіч пасля заканчэння ў 1839 годзе з выдатнай адзнакай Пецябургскай духоўнай акадэміі.

Гашкевіч — сын вясковага уніяцкага святара. Відавочна, што ён мог стаць духоўным служыцелем. Але надзвычайны талент мовазнаўцы-арыенталіста прывёў яго на дыпламатычную службу. Ён ведаў 13 замежных моваў і меў рэпутацыю выдатнага лінгвіста. Яго галоўная праца — “Японска-рускі слоўнік”, напісаная разам з доктарам Тацібана-но-Каосай, які ўпотаі пакінуў Японію і стаў у далейшым пад імем Уладзіміра Яматава хросным сынам Іосіфа Антонавіча. Імператарская Акадэмія навук адзначыла гэтую працу Дзямідаўскай прэміяй з уручэннем залатога медаля. 1857 год стаў годам прызнання І. Гашкевіча як вучонага-сінолага і як дыпламата: ушанаванні, грашовыя ўзнагароды, ордэны. Яго ўзнагародзілі ордэнам св. Ганны 2-й ступені з каронай і адначасова падаравалі 500 рублёў срэбрам. Незадоўга да гэтага Іосіф Антонавіч атрымаў знак “Выдатнік беззаганнай службы”. Імператарскі Казанскі універсітэт прыслаў яму запрашэнне заняць пасаду прафесара кафедры японскай мовы.

Пачынаючы сваю кар’еру ў МЗС, І. Гашкевіч не меў радавітых сувязей, багацця. Аднак дзякуючы свайму цярдзенню, стараннасці і талерантнасці прайшоў усе ступені службовай лесвіцы: ад калезскага саветніка да драгамана V класа.

Пачынаў ён кар’еру перакладчыкам японскай мовы пры пасольстве графа Пуцяціна ў Японіі ў 1852 г. Гашкевіч удзельнічаў у перамовах, якія завяршыліся падпісаннем першага ў гісторыі адносін дзвюх краін руска-японскага дагавора, заключанага ў Сімодзе ў 1855 г. Кіраўніка рускай місіі графа Пуцяціна ведалі як чалавека крутога норава, скупага на пахвалу. Тым больш высокай характарыстыкай уяўляюцца яго словы, якія былі сказаны ў аднас тады яшчэ маладога дыпламата, выхадца з Беларусі Іосіфа Гашкевіча: “Не магу нахваліцца яго здольнасцямі, шматбаковай адукаванасцю і строгай дакладнасцю выканання ўсіх даручаных яму спраў. Нельга было выбраць чыноўніка з большымі заслугамі і пры гэтым настолькі сціплага, які б да такой ступені адпавядаў свайму прызначэнню”. Гашкевіч, будучы перакладчыкам, праявіў дыпламатычную тактоўнасць у зносінах з японцамі і здолеў “без усялякай ганарлівасці ўнушыць ім высокае паняцце аб Расіі”. Менавіта таму граф Пуцяцін рэкамендаваў Расійскаму МЗС прызначыць Гашкевіча консулам у Японіі. З 1858 па 1865 год Іосіф Гашкевіч быў першым консулам Расійскай імперыі ў Японіі. Японцы з любасцю называлі яго “белавалосым консулам”.

Консульства пачало сваю дзейнасць тады, калі японцы вельмі насцярожана ставіліся да іншаземцаў, якім было забаронена нават уезджаць у глыб краіны.

Расійскае консульства размясцілася ў незамярзаючай гавані горада Хакадатэ, што на поўначы Японіі, на востраве Хакайда. Прадстаўнікоў консульства японцы паважалі. У афіцыйных паперах МЗС значылася: “Расія

выказвала Японіі поўную добразычлівасць, а знаходжанне там рускіх падстаў для ўзлавання не давала”. Пры І. Гашкевічу японцам аказвалася бескарысная медыцынская дапамога. Пры консульстве для японскіх дзяцей была адчынена руская школа.

Марскі афіцэр у консульстве навучаў японцаў асновам мараплавання, суднабудавання і нават артылерыі. Клопат і сяброўскія адносіны Гашкевіча да японцаў праяўляліся і ў яго паўсядзённым жыцці. Консульства ў Хакадатэ было па-сапраўднаму гасцінным домам для ўсіх.

І. Гашкевіч вёў мудрую палітыку, ніколі не дапускаючы ўмяшання ва ўнутранае жыццё Японіі. Ён ведаў сваю справу і рабіў яе добразычліва, абыходзячы “пасткі”, якія ўзнікалі пры тых гістарычных абставінах. Расіі ўдалося папярэдзіць набліжэнне ваеннага канфлікту на востраве Цусіма толькі дзякуючы ўменню і тактоўнасці “белавалосага консула”.

Калі рэскрыптам японскага імператара Камэй было аб’яўлена аб выгнанні іншаземцаў, у Хакадатэ пачалася паніка. Жыхары баяліся, што пачнецца вайна. Хтосьці пусціў чутку, што рускія ўжо рыхтуюцца да захопу. Тады Гашкевіч, не лічачыся з небяспекай, пачаў хадзіць па вуліцах і супакойваць японцаў: “Калі ласка, не панікуйце, вайны не будзе!”

Гашкевіч і яго калегі былі першымі іншаземцамі, якім японцы дазволілі ездзіць да двара сёгуна ў Эда (Токіо). Японцы нізка кланяліся перад канго, у якім неслі консула. У Эда Гашкевіч выканаў абмен ратыфікацыйнымі граматамі Эдоскага дагавора аб гандлі і мараплаванні, што для Расіі было вельмі важна.

З 50 гадоў жыцця 24 былі праведзены ў чужых краінах. У апошнія дні 1865 г. знаходжанне Гашкевіча ў Хакадатэ было цяжкім. Памерла жонка, якую ён пахаваў на японскай зямлі, згарэў консульскі дом, а ў ім найбагацейшая бібліятэка. Ён быў адзінокім і стомленым. Да таго ж і на радзіме яго ніхто не чакаў. Аднак як ніколі яго адольвала жаданне сесці за пісьмовы стол і працаваць.

І. Гашкевіч пачаў працу над сваёй кнігай “Аб каранях японскай мовы”. Гэты падручнік стаў асноўнай лінгвістычнай спадчынай І. Гашкевіча, і для многіх пакаленняў японцаў з розных краін свету кніга з’яўляецца настольнай.

Пасля вяртання ў Пецяярбург у 1865 г. І. Гашкевіч удзельнічае ў стварэнні інстытута саветнікаў з прадстаўнікоў японскай нацыі, якія потым працавалі дыпламатамі, выкладчыкамі рускай мовы. Гашкевіч ніколі не забываўся пра свае навуковыя інтарэсы. Фонды Заалагічнага музея значна папоўніліся калекцыямі “консула ў Японіі”.

У МЗС быў аб’яўлены загад А. Гарчакова аб прызначэнні І. Гашкевіча драгаманам V класа пры Азіяцкім дэпартаменце. Аднак Іосіф Антонавіч, маючы цягу да сваёй радзімы-Беларусі, пакідае дыпламатычную службу.

Ён купляе маёнтак у вёсцы Малі (цяпер Астравецкі раён Гродзенскай вобласці), дзе да сканчэння сваіх дзён займаецца ўсходняй філалогіяй. Памёр у кастрычніку 1872 г. і пахаваны на прыходскіх могілках у вёсцы Астраўцы. Ужо пасля смерці, у 1899 г., у Вільні выйшла яго кніга “Аб канрах японскай мовы”.

Памяць нашага земляка ўшаноўваецца ў Японіі. Яго імем названы заліў у Японскім моры, некаторыя віды апісаных ім рэдкіх насякомых. У Хакадзэ ўстаноўлены бюст нашага земляка. Ініцыятарам быў вядомы японскі дзеяч С. Судзукава, які займаўся глыбокімі гістарычнымі даследаваннямі эпохі ўстанаўлення і развіцця адносін паміж Расійскай імперыяй і Японіяй. Асаблівае месца ў сваіх вышуках С. Судзукава прысвяціў дыпламатычнай, лінгвістычнай і этнаграфічнай дзейнасці І. Гашкевіча, ставячы яго ў адзін шэраг з самымі выдатнымі даследчыкамі Японіі, яе народа, яго мовы.

Вяртаючыся да пачатку артыкула, варта падкрэсліць той факт, што і на яго радзіме, у Беларусі, імя Гашкевіча не павінна быць забыта. Цяжка пераацаніць значэнне І. Гашкевіча ў дыпламатыі, у арыенталістыцы і ў многіх іншых галінах навуковай дзейнасці. Як бы хацелася, каб, успамінаючы першага консула Расіі ў Японіі, высока ацэньваючы яго дзейнасць, талент, чалавечую сумленнасць, сціпласць, не забываліся пра яго працу ў Беларусі. Тым больш што сапраўдная радзіма І. Гашкевіча ўсталявала дыпламатычныя адносіны з Японіяй.

Вяртанне памяці аб “белавалосым консуле” важна для нас яшчэ і таму, што яго імя аб’ядноўвае нашы народы, якія ў геаграфічным плане далёкія адзін ад аднаго. Але, без сумнення, можна сцвярджаць, што, вяртаючы І. Гашкевіча народам Беларусі і Японіі, мы будзем толькі спрыяць узаемнаму ўзбагачэнню нашага нацыянальнага і духоўнага патэнцыялу.

Мы знаходзімся ля вытокаў гэтага важнага працэсу. І зараз успамінаецца люты 1991 г., калі дэлегацыя Рэспублікі Беларусь упершыню на афіцыйным узроўні ўзняла пытанне аб вяртанні і ўвекавечанні памяці І. Гашкевіча. Рэакцыя не прымусіла сябе доўга чакаць. Шмат важных падзей адбылося з таго часу, і вось дзякуючы нашым агульным намаганням у Астраўцы адкрыты помнік вялікаму сыну зямлі беларускай. Яшчэ раз скажам шчырае дзякуй усім, хто як у Беларусі, так і ў Японіі пачынаў і працягвае, нягледзячы на цяжкасці, працэс вяртання на Бацькаўшчыну Іосіфа Гашкевіча, вяртання ўсім нам гістарычнай памяці, без якой немагчыма ўмацаванне беларускай нацыянальнай самасвядомасці.

■ Вялянцін Грыцкевіч (Санкт-Пецярбург) ■

ЖЫЦЦЁ І ДЗЕЙНАСЦЬ ІОСИФА ГАШКЕВІЧА

Ваш зямляк Іосіф Антонавіч Гашкевіч (1814–1875) вядомы тым, што стаў адным з першых японазнаўцаў Расіі і першым “трывалым” расійскім дыпламатам у Японіі. Ён нарадзіўся ў Мінскай губерні ў сям’і праваслаўнага святара. Дакладнае месца яго нараджэння невядома. Меркаванне аднаго з біёграфіў І. Гашкевіча наконт нараджэння апошняга ў в. Ліпаў ці на станцыі Якімаўская Рагачоўскага павета¹ не пацвердзіліся пошукамі ў метрычных кнігах названых мясцін, якія па нашай просьбе ў Цэнтральным дзяржаўным гістарычным архіве РБ у Мінску правёў З. Яцкевіч². Пасля заканчэння Мінскай духоўнай семінарыі ў Слуцку³ ў 1835 г. ён быў накіраваны ў Пецярбургскую духоўную акадэмію, у якой вучыўся да 1839 г. і праявіў сябе згодна з характарыстыкай сваіх педагогаў як “асабліва талковы і здольны” мовазнаўца. У час вучобы ў акадэміі І. Гашкевіч выступіў ініцыятарам перакладу Старога завету са старажытнайўрэйскай мовы на рускую, што ўладам здалася крамолай. У 1841 г. Сінод зрабіў у акадэміі вобыск і аддаў перакладчыка кніг Г. Паўскага пад суд⁴. Знойдзеныя ў час вобыску ў акадэміі кнігі былі канфіскаваны. І. Гашкевіч у пакаранне быў адпраўлены ў ганаровую ссылку і назначаны ў Рускую духоўную місію ў Пекіне, у якой правёў дзесяць год. Тут ён вывучаў кітайскую мову і вёў метэрэалагічныя назіранні, вынікі якіх адсылаў у Пецярбург у Галоўную фізічную абсерваторыю. Адначасова вывучаў побыт кітайцаў, напісаў некалькі артыкулаў пра вырошчванне бульбы, рысу, развядзенне шаўковага чарвяка, вытворчасць тушы, румянаў, бяліл⁵.

Пасля вяртання з Кітая, у 1852 г., І. Гашкевіч быў прызначаны перакладчыкам і сакратаром да віцэ-адмірала Я. В. Пуцяціна, эскадра якога зрабіла паход у Японію, увекавечаны І. А. Ганчаровым у нарысах “Фрэгат Палада”. Письменнік неаднаразова цёпла адгукаўся пра І. Гашкевіча ў гэтай кнізе.

І. Гашкевіч у значнай ступені садзейнічаў заключэнню руска-японскага трактата (1855), згодна з якім Японія, якая на працягу стагоддзяў забараняла іншаземцам набліжацца да сваіх берагоў, адкрыла для рускіх караблёў свае гавані.

У горадзе Хэдо І. Гашкевіч пазнаёміўся з манахам Тацібана Каосай, які згадзіўся вучыць яго японскай мове і захацеў адправіцца з рускімі маракамі за мяжу, каб пабачыць свет. Паколькі японцам забаранялася пад страхам смяротнай кары пакідаць сваю краіну, то манах быў схаваны ў труну і такім чынам трапіў на карабель, на якім рускія адпраўляліся дадому.

У моры судна было захоплена англічанамі⁶: Вялікабрытанія тады вяла Крымскую вайну супраць Расіі. Разам з часткай экіпажа “Дыяны” І. Гаш-

кевіч і Тацібана Каосай былі інтэрнаваны і перавезены ў Ганконг, а затым у Портсмут. На працягу дзевяці месяцаў яны склалі 450 старонак першага японска-рускага слоўніка. Слоўнік выйшаў у свет у Пецяярбургу ў 1857 г. і атрымаў Дзямідаўскую прэмію.

Царскі ўрад рыхтаваўся адкрыць сваё консульства ў Японіі ў Хакадатэ. Міністр замежных спраў А. Л. Гарчакоў пісаў пра гэты горад: “Хакадатэ па свайму становішчу блізкі да нашых уладанняў на поўначы, дзе адзіна сканцэнтраваны ўсе нашы палітычныя інтарэсы, мае, на маю думку, бясспрэчныя для нас перавагі”.

У 1857 г. І. Гашкевіч быў накіраваны першым рускім консулам у Японію і пасяліўся на востраве Хакайда ў горадзе Хакадатэ.

У інструкцыі Міністэрства замежных спраў ад 20 лютага 1858 г. першаму рускаму консулу і ўсім рускім у Японіі прапаноўвалася прытрымлівацца строгага неўмяшальніцтва ва ўнутраныя справы краіны: “Мы жадаем толькі ўмацавання і пашырэння нашага гандлю з Японіяй. Усялякія другія намеры, усялякая думка пра ўмяшальніцтва ва ўнутраныя справы не для нашай палітыкі. Старайцеся пераканаць у гэтым японскі ўрад і сачыце, каб непрыязныя намовы не далі яму ілжывых меркаванняў пра нашыя намеры”⁷.

Першапачаткова штат консульства меркавалася ўкамплектаваць толькі двума супрацоўнікамі — консулам і сакратаром⁸. Але функцыі консульства як адзінага дыпламатычнага прадстаўніцтва Расіі ў Японіі былі пашыраны. Для культурнай дзейнасці ў склад консульства з двух супрацоўнікаў быў уведзены марскі афіцэр, які павінен быў “паведамляць японцам карысныя звесткі па астраноміі, мараплаванню, суднабудаўніцтву і карабельнай механіцы”⁹ і доктар. Доктару даручалася адкрыць шпіталь, вучыць пры ім японцаў медыцыне, вывучаць гігіену японцаў і асабліва характэрных для іх захворванняў¹⁰.

5 лістапада 1858 г., пасля пераезду праз сібірскую тайгу і далёкаўсходнія сопкі, члены консульства прыбылі на кліперы “Джыгіт” у Хакадатэ¹¹. І. Гашкевіч дабіўся, каб для консульства адвялі зямельны ўчастак Рамісіёміцэ (цяпер Манамаці)¹². Тут на вяршыні сопкі былі пабудаваны двухпавярховы дом консула, дамы сакратара, марскога афіцэра, доктара¹³. На другім баку бухты былі размешчаны лазня для маракоў, пякарня, склады¹⁴. Побач месціліся дамы консулаў другіх дзяржаў. Японцы прыхільна ставіліся да рускіх. Па сведчанню жонкі доктара М. Альбрэхта, “просты народ з прычыны істотных выгод, якія мае праз адносіны з іншаземцамі і добразычлівага з ім абыходжання, не адчувае да нас недарэчных прадузятасцей японскага чыноўніцтва і, наадварот, заўсёды сустракае нас сардэчна, а ў паездках за горад у японскіх гатэлях нас заўжды прымае з радасцю”¹⁵.

Добрым адносінам да членаў консульства спрыяла аказанне медыцынскай дапамогі ў шпіталі пры консульстве.

Доктар М. Альбрэхт пісаў 31 ліпеня 1859 г.: “3 красавіка гэтага года, калі з Эда я атрымаў дазвол займацца практыкай, мяне часта наведваюць хворыя японцы. Мне ўдалося выклікаць іх давер двума выпадкамі выячэння вадзяной хваробы [вадзянкі. — В. Г.] у хворых, якія беспаспяхова лячыліся ў японскіх дактароў”¹⁶.

У 1859 г. быў адкрыты часовы лазарэт, а пазней пастаянны шпіталь недалёка ад консульства. Тут лячылі да сотні японцаў штогод. Доктары Альбрэхт, а потым Залескі вучылі японскіх калег, бясплатна наведвалі хворых дома. “Шпіталь утрымліваецца досыць ахайна”, — адзначыў камандуючы рускай эскадрай Ендагураў 8 верасня 1865 г.¹⁷

Пры консульстве ў 1861 г. была адкрыта другая ў краіне руская школа¹⁸, а яе педагог І. В. Махаў склаў рускую азбуку (“Расія по іроха”) на 20-ці старонках і выдаў яе з дапамогай рэзчыка па дрэве Дзюкіты і друкара Тайкіці¹⁹. Кнігу рассылалі ў другія гарады краіны. Пазней, у 1865 г., у Пецярбург на вучобу па прапанове І. Гашкевіча²⁰ былі накіраваны шэсць маладых самураяў на чале з перакладчыкам Сіга Уратора. І. Гашкевіч дапамагаў ім у сталіцы (1867–1868).

У 1868 г. член консульства і адзін з яго японскіх вучняў сталі выкладаць у дзяржаўнай Хакадацкай школе рускую мову, а таксама матэматыку, географію і гісторыю — усё на рускай мове. Таму школу перайменавалі ў Хакадацкую рускамоўную школу.

Практычна ўсе члены рускага консульства былі выкладчыкамі рускай мовы²¹. Нічога дзіўнага не было ў тым, што з усіх замежных моваў, якія ў той час давалася чуць французу В. дэ Мару, самай распаўсюджанай была руская, а вучні рускай школы былі распаўсюджвальнікамі еўрапейскай культуры ў горадзе²².

Хакадатэ знаходзіўся далёка ад сталіцы Японіі Эда (цяпер Токію). Адзіным афіцыйным прадстаўніком Расіі ў краіне быў І. Гашкевіч. Яму прыходзілася ездзіць у рэзідэнцыю сёгуна (рэгента) для ўрэгулявання розных пытанняў.

Заходнееўрапейскія і паўночнаамерыканскія дыпламаты марна імкнуліся ўцягнуць І. Гашкевіча ў свае канфлікты з Японіяй, каб сутыкнуць з гэтай дзяржавай і Расію. Нягледзячы на іх “стараннасць”, Расія ў сутыкненнях Японіі з Англіяй, Галандыяй, Францыяй не ўдзельнічала дзякуючы ўменню і такту “белавалосага рускага консула”, як празвалі І. Гашкевіча па колеру валасоў японцы. Гісторык А. А. Пелікан пісаў: “У той час, як гэтыя краіны трымалі ў Эда сваіх пасланнікаў і генеральных консулаў, Расія абмежавалася пасылкай у Хакадатэ простага консула, які пастаянна жыў там толькі ў якасці назіральніка, не прымаючы ўдзелу ў замежнай палітыцы.

Увогуле, за ўвесь час зносін Расія выказвала Японіі поўную добразычлівасць, а рускія, якія там знаходзіліся, не давалі падстаў для раззлавнасці”²³.

Нягледзячы на інтрыгі прадстаўнікоў недружалюбных краін, І. Гашкевіч адхіляў усе спробы ўцягнуць рускі ўрад у сумесныя ваенныя дэманстрацыі супраць японцаў.

У пачатку красавіка 1865 г. І. Гашкевіч вярнуўся з Іакагамы і Эда ў Хакадзэ і выехаў з сям’ёй на радзіму. Высокую ацэнку яго дзейнасці ў Японіі даў міністр замежных спраў А. Л. Гарчакоў 5 кастрычніка 1865 г. у сваім лісце ў Марское міністэрства: “На працягу васьмігадовага [трэба: сямігадовага. — *В. Г.*] існавання рускага консульства ў Хакадзэ, яго адносіны з японскім урадам і туземнымі жыхарамі былі самымі здавальняючымі. У час перагавораў, якія неаднаразова адбываліся паміж консульствам, мясцовымі ўладамі і цэнтральным урадам (напрыклад, у сувязі з абменам грошай, пра адвод зямлі для консульскіх пабудов і да т. п.) прадстаўленні і патрабаванні консула пастаянна задавальняліся [...]. Дастаткова заўважыць, што Хакадзэ адзіны порт, у якім не здзейснілася ні аднаго з тых жудасных злачынстваў, якія адбываліся ў еўрапейскіх факторыях іншых портаў [...]. Вядома таксама, што ў Хакадзэ еўрапейцы могуць бяспечна ажыццяўляць даволі далёкія паездкі за горад, тады як ва ўсіх іншых портах яны амаль не выходзяць з дома без значнага японскага канвою”²⁴.

У Пецярбургу І. Гашкевіч правёў два гады, пасля чаго быў звольнены з пенсіяй у 1500 рублёў у год²⁵. Ён набыў маёнтак Малі (цяпер у Астравецкім раёне Гродзенскай вобласці), дзе працягваў займацца ўсходняй філалогіяй. Пасля смерці выйшла яго кніга “Пра карані японскай мовы” (Вільня, 1899).

Памёр І. А. Гашкевіч 3 мая (па ст. ст.) 1875 г. Пахаванне адбылося на астравецкіх парафіяльных могілках²⁶. Яго імя былі названы апісанья ім невядомыя віды насякомых (ён часта пасылаў свае калекцыі ў Заалагічны музей Акадэміі навук у Пецярбургу), затока Чосанман у Карэі (непадалёку ад руска-карэйскай мяжы). Цяжка пераацаніць яго ўклад у справу збліжэння народаў Японіі, Расіі і Беларусі.

¹ Гузанаў В. Адысей з Беларусі. Мн., 1993. С. 24.

² Выказваю падзяку за гэты пошук сп. З. Яцкевічу (Мінск).

³ Мінская духоўная семінарыя ў Слуцку існавала з 1785 да 1840 г., пакуль яе не перавялі ў Мінск. Гл. : Грицкевич А. П. Древний город на Случи. Мн., 1985. С. 131.

⁴ А. С. Пушкін у сваім дзённіку запісаў з гэтай нагоды: “Філарэт [мітрапаліт Маскоўскі і Каломенскі. — *В. Г.*] зрабіў данос на Паўскага, быццам бы той лютэранін, — Паўскі адхілены ад вялікага князя [Аляксандра Мікалаевіча, будучага Аляксандра II. — *В. Г.*]. Мітрапаліт [усяе Русі. — *В. Г.*] і Сінод пацвердзілі меркаван-

не Філарэта. [...] Шкада разумнага вучонага і добрага святара!" Гл. : Дневник 1833–1835 гг. // Пушкин А. С. Полн. собр. соч. М., 1954. Т. 6. С. 40.

⁵ Труды членов Российской духовной миссии в Пекине. СПб., 1852. Т. 1. С. 361–382; СПб., 1853. Т. 2. С. 169–194; СПб., 1857. Т. 3. С. 119–125, 411–450.

⁶ Tilley H. A. Japan, The Amoor and the Pacific. L., 1861. P. 119; Махов В. Е. Фрегат "Диана": Путевые заметки. СПб., 1867. С. 63.

⁷ Цыт. па: Файнберг Э. Я. И. А. Гошкевич—первый русский консул в Японии (1858–1865 гг.) // Историко-филологические исследования. Сборн. статей к 75-летию академика Н. И. Конрада. М., 1907. С. 506.

⁸ Расійскі дзяржаўны архіў Ваенна-Марскога Флоту (г. Санкт-Пецяярбург), ф. 283, воп. 3, спр. 316, л. 27 (далее РДА ВМФ).

⁹ РДА ВМФ, ф. 410, 1858, воп. 2, спр. 1717, л. 54.

¹⁰ РДА ВМФ, ф. 283, воп. 2, спр. 3590, л. 2; воп. 3, спр. 316, л. 38.

¹¹ РДА ВМФ, ф. 283, воп. 3, спр. 316, л. 42–47.

¹² Обзор заграничных плаваний судов русского военного флота с 1850 по 1868 г. СПб., 1871. Т. 1.

¹³ Назимов [П. Н.]. Известия из Японии // Морской сборник. 1859. Т. 41. № 57. С. 759–760; Lensen G. A. Report from Hokkaido: the remains of Russian culture in Nothern Japan. Nakodate, 1954. P. 80.

¹⁴ РДА ВМФ, ф. 283, воп. 3, спр. 316, л. 56 адв.

¹⁵ Альбрехт М. Хакодате // Морской сборник. 1860. Т. 45. № 1. Смес. С. 84–85.

¹⁶ Ал[ь]брехт [М. П.]. Извлечение из письма врача морского ведомства при русском консульстве в Японии // Тамсама. С. 26–27.

¹⁷ РДА ВМФ, ф. 410, воп. 2, спр. 3156, л. 189 адв.

¹⁸ Першая была адчынена ў 1860 г. у Нагасакі.

¹⁹ Махов И. [В]. Хакодате // Морской сборник. 1862. Т. 57. № 1. С. 85–86.

²⁰ РДА ВМФ, ф. 410, воп. 2, спр. 3156, л. 263, 304.

²¹ Berton P., Ganger P., Swearingen R. Japanese training and research in the Russian field // School of International relations. University of Southern California. Far Eastern and Russian research series. Los-Angeles, 1956. № 1. P. 8.

²² Mars V. de. La diplomatie russe dans l'extreme Orient // Revue des deux mondes. 1866. Vol. 61. P. 711–713. Gensen I. A. The Russian push toward Japan. Russo-Japanese relation. 1697–1875. Princeton, 1955. P. 453–454.

²³ Пеликан А. А. Очерки Японии // Исторический вестник. 1891. Август. С. 364.

²⁴ РДА ВМФ, ф. 410, воп. 2, спр. 3156, л. 14 адв. – 15.

²⁵ Цэнтральны дзяржаўны гістарычны архіў у Санкт-Пецяярбургу, ф. 1343, воп. 19, спр. 3755, л. 4.

²⁶ Дзяржаўны гістарычны архіў Літвы, ф. 605, воп. 20, спр. 484, л. 6 адв. За прадастаўленне мне гэтай крыніцы выношу падзяку Л. Д. Клоку (Мінск).

■ Дзюн-іці Сато (Токіо) ■

ІОСИФ ГАШКЕВІЧ І ПЕРШЫЯ ЯПОНСКІЯ СТУДЭНТЫ Ў ПЕЦЯРБУРГУ

Ужо даўно было ўстаноўлена, што Іосіф Антонавіч Гашкевіч у лютым 1865 г. (за два-тры месяцы да свайго ад'езду з Японіі) у час перамоў у Эда параіў прадстаўнікам японскага ўрада паслаць маладых людзей вучыцца ў рускую сталіцу за казёны кошт і выказаў гатоўнасць суправаджаць іх на сваім зваротным шляху ў Пецярбург.

У хуткім часе японскі бок згадзіўся з гэтай прапановай і тэрмінова падбраў шэсць чалавек з самурайскага саслоўя. У сярэдзіне жніўня ўсе шасцёра сабраліся ў Хакадатэ, адкуль і павінны былі адправіцца на рускім судне. Але І. А. Гашкевіч разам са сваім пасынкам Уладзімірам адправіўся з Хакадатэ ў Нікалаеўск-на-Амуры яшчэ ў пачатку мая, і японцам давялося плыць больш за паўгода на борце іншага судна без апекі былога консула. Яны сышлі з карабля ў французскім порце Шэрбур 25 сакавіка 1866 г., адтуль паехалі па сушы праз Парыж і Берлін і нарэшце прыехалі ў Пецярбург 1 красавіка.

Згодна з дарожнымі нататкамі японца Ямаучы Сакудзаэмон, які займаў становішча старэйшага ў групе студэнтаў, на вакзале ў Пецярбургу іх сустрэў Уладзімір, прыёмны сын І. Гашкевіча, і прывёз да сябе на кватэру. Павячэраўшы разам з Іосіфам Антонавічам, яны адправіліся ў наняты пансіён. Так пачалося іх жыццё ў Пецярбургу.

Грунтуючыся на архіўных матэрыялах, можна сцвярджаць, што Гашкевіч у справах японскіх студэнтаў аказаў поўнае садзеянне хакадацкаму губернатару Коідэ Яматонакамі, адказнаму з японскага боку. У кнізе рускай япаністкі Г. Івановай “Рускія ў Японіі XIX – пачатку XX стагоддзяў” (1993), прыведзены пераклад лістоў губернатара Коідэ да Гашкевіча, якія перадаў яму Ямаучы ў Пецярбургу. У адным з лістоў гаворыцца: “Адсылаючы вучняў да Вас у Расію, літасціва прашу Вас не пакінуць іх Вашым апекаваннем, гэтак жа як хадайніцтвам аб іх перад Вашым урадам; а таксама прашу Вас, калі яны будуць парушаць умовы навучальных устаноў, у якіх яны будуць знаходзіцца, ці выяўляць нестараннасць да навук, або дрэнна сябе паводзіць, прымаць супраць гэтага належныя меры. Канешне, кожнаму ў набыцці ведаў многа садзейнічаюць прыродныя таленты, але я вельмі хацеў бы, каб гэтыя вучні, вярнуўшыся ў Японію, пераўзыходзілі адукаванасцю і паводзінамі тых вучняў, якія ў гэты час навучаюцца ў іншых дзяржавах, і тым заслужылі б агульную пахвалу сваіх суайчыннікаў”.

Дублікат гэтага ліста быў надрукаваны яшчэ ў 1942 г. японскім гісторыкам Х. Хара, і мы даведваемся, што пераклад ахопліваў менш чвэрці ўсяго тэксту. У гэтым жа лісце губернатар Коідэ падрабязна тлу-

мачыў Гашкевічу, што ён вырашыў адаслаць студэнтаў у Расію праз Еўропу з-за сезоннай немагчымасці паездкі па сібірскаму маршруту, і канкрэтна ўказаў фінансавыя крыніцы для іх знаходжання і вучобы ў расійскай сталіцы. У артыкуле Х. Хара таксама быў надрукаваны і японскі пераклад адказу Гашкевіча на гэты ліст, у якім Іосіф Антонавіч паведамляў аб прыездзе японцаў і сваім атрыманні пераводнага вэксалю на суму ў 15 тысяч мексіканскіх долараў ад Ямаучы, а таксама абяцаў заступніцтва японцам пры адабрэнні задумы навучання рускім Міністэрствам замежных спраў.

Ямаучы Сакудзаэмону, народжанаму ў 1836 г. у Эда, у той час было 30 гадоў. Ён быў сынам саветніка сярэдняга рангу сёгунскага ўрада. У 1855 г. ён пачаў свой чыноўніцкі стаж памочнікам сакратара архіўнага аддзела па востраву Эдза (цяперашні Хакайда). У 1858 г. Ямаучы назначылі выконваючым абавязкі малодшага сакратара Хакадацкага губернатарства, і ён пачаў службы ў канторы порта Кусюнкатан (цяперашні Корсакаў на Сахаліне). Праз чатыры гады ён быў пераведзены ў пасёлак Сямані на паўднёвы бераг Хакайда, далёка на ўсход ад Хакадатэ. Але, відаць, напрыканцы 1864 г. ён пачаў працаваць у аддзеле прыёму чужаземцаў губернатарства ў Хакадатэ. Там, мажліва, ён і мог пазнаёміцца з І. Гашкевічам і Уладзімірам перад іх ад'ездам з Хакадатэ.

Ёсць падставы меркаваць, што губернатар Коідэ выбраў са сваіх падначаленых менавіта Ямаучы, каб даручыць яму нагляд за астатнімі прэтэндэнтамі навучання за мяжой, якіх падабралі ў Эда і якія, акрамя аднаго, з'яўляліся юнымі курсантамі дзяржаўнага вучылішча “Каісэйсё”. Старэйшаму з іх (Агата Дзэджіра) было 22 гады, а малодшаму (Кадзава Сэідзіра) — 13 гадоў. Астатнім адпаведна 19 (Іцікава Бункіці), 16 (Ацукі Хікагора) і 15 (Танака Дзіра) гадоў. Ніхто з іх да гэтага не вывучаў рускай мовы. Першапачаткова вырашылі, што студэнтаў будзе суправаджаць 22-гадовы Сіга Уратора, афіцыйны перакладчык губернатарства, але незадоўга да адплыцця рускай эскадры ад берага Хакадатэ (15 верасня 1865 г.) гэтае рашэнне было адменена.

Невядома, як японцы займаліся вывучэннем рускай мовы ў Хакадатэ і на борце рускага карвета “Богатырь”, на якім яны плылі больш за паўгода ў Еўропу. Зусім мажліва, што перакладчык Сіга Уратора даваў ім уводны курс, і яны маглі карыстацца “Японска-рускім слоўнікам”, складзеным і надрукаваным І. Гашкевічам у 1857 г. Устаноўлена, што Сіга меў экзэмпляр гэтага слоўніка, падараваны яму Гашкевічам у Хакадатэ, і што ён у 1862 г. вёў аднагадовы курс рускай мовы для службоўцаў губернатарства.

Мы ведаем толькі, што на час прыезду Ямаучы ўдалося амаль цалкам авалодаць рускай мовай і ён мог граматычна пісаць па-руску. У цяперашніх яго нашчадкаў захоўваецца фатаграфія групы японскіх студэнтаў, зробле-

ная ў Пецярбургу 29 красавіка (15 сакавіка па тагачаснаму японскаму стылю) 1866 г., амаль праз месяц пасля іх прыезду. Фатаграфія суправаджаецца даволі вялікім надпісам, уласнаручна зробленым Ямаучы. Надпіс прыводзіцца тут з нашымі выпраўленнямі нязначных памылак у арфаграфіі ды знаках прыпынку, а ў дужках адзначаюцца грубыя памылкі ў арыгінале, якія мы выправілі ў друкаваным тэксе. Нам вельмі дапамагло ў разборы тэкста прачытанне прафесара Яўгена Генрыхавіча Спальвіна (1872–1933), апублікаванае ў японскім часопісе ў 1930 г. Вось так выглядае надпіс:

“Где недостаеь простых силъ, тамъ прибегаютъ (пробегаютъ) къ искусству, когда не могутъ осуществить (осуществовать) чего въ ближайшее время, то не упускаютъ изъ виду въ будущей дали, вотъ въ чемъ заключается превосходство Запада, вотъ что должны стараться усвоить иностранцы.

Россія — и соседнее и дружественное намъ(наше) государство, можно ли не чувствовать ея влияния! Но Японія, хотя съ сотворенія міра и прошло более десяти тысячъ летъ, въ первый разъ посылаетъ сюда своихъ учениковъ. При такихъ милостяхъ, имеющихъ весь горы, что можемъ мы сделать съ нашимъ теломъ легкимъ, какъ листъ, — остается только въ стыде о своей неспособности выразить это на бумаге.

1866 года, 2-го года “Кеиоо” правленія Японскаго Государя (Японскаго Государя Кеиоо 2-й годе правленія), въ марте (въ 3-й луне) въ русской столице Петербурге японецъ Ямаучи съ почтениемъ сделалъ(сделать) эту надпись”.

Як вядома, нягледзячы на шчырае жаданне і намаганні абодвух бакоў, нікога з японцаў не прынялі ў вышэйшыя навучальныя ўстановы, і ім давялося працягваць заняткі рускай мовай з прыватнымі выкладчыкамі. Праз год, у красавіку 1867 г., спаслаўшыся на хваробу, Ямаучы першым пакінуў таварышаў і вярнуўся ў Японію. Астатнія да ліпеня 1868 г. таксама пакінулі Пецярбург па адзыўной грамаце ў сувязі з дзяржаўным пераваротам у Японіі. Толькі Цікава Бункіці змог застацца ў Пецярбургу і, жывучы ў графа Яўфімія Васільевіча Пуцяціна, працягваў вывучаць мову, гісторыю, матэматыку пад кіраўніцтвам пісьменніка Івана Аляксандравіча Ганчарова і іншых выкладчыкаў. Ён вярнуўся на радзіму ў верасні 1873 г. Мяркуецца, што яго веданне французскай мовы дапамагала яму ў стасунках са знатнымі кругамі Пецярбурга, а багацце і высокае званне яго бацькі (ён быў рэктарам дзяржаўнага вучылішча “Каісэісэ” і знаёмы Я. Пуцяціна) давалі яму пэўную свабоду дзеянняў. Пасля вяртання ён некалькі гадоў працаваў спецыялістам у Міністэрстве замежных спраў, а потым стаў прафесарам Такаійскай акадэміі замежных моваў, дзе вучыўся Футабатэі Сімаі і многія іншыя піянеры японскай русістыкі.

■ Владимир Орлов (Минск) ■

ПУТЕШЕСТВИЕ ДЛИНОЮ В ЖИЗНЬ

Если вы читали известную книгу путевых очерков Ивана Гончарова “Фрегат “Паллада”, то, возможно, вспомните, как автор не раз иронизировал над одним из своих спутников, Иосифом Гошкевичем, — “фотографом и завзятым собирателем лягушек, камней и насекомых”. Писатель называл этого чудака “малороссиянином”. Остается пожалеть, что их знакомство не стало более близким. Иначе Гошкевич не только просветил бы будущего классика относительно своего белорусского происхождения, но и смог бы в неторопливых беседах в каюткомпании поведать такие сюжеты, которые, без сомнения, вдохновили бы талантливое перо автора “Обыкновенной истории” не на одно новое произведение.

Иосиф Гошкевич появился на свет в 1814 г. в Минской губернии. Его отцом был местный священник небогатого прихода, что оставляло сыну практически единственную возможность получить образование — поступить в Минскую духовную семинарию. В качестве ее лучшего выпускника Иосиф добился направления в Санкт-Петербургскую духовную академию, где проявились его блестящие способности к иностранным языкам.

Одаренность такого рода могла навлечь на человека беду не только в нашем недавнем прошлом, но и полтора столетия назад. Гошкевича посетила идея литографического издания русского перевода Ветхого завета. Инициатива молодого богослова стала известна в Святейшем Синоде, где затея была квалифицирована как “преступное мероприятие”. Последовал доклад императору, после чего в академии был произведен обыск с изъятием обнаруженных экземпляров книги. Гошкевича спасло то, что непосредственным переводчиком библейских книг являлся не он, а русский востоковед Г. Павский, который и был судим Синодом. Его же сподвижника решили от греха подальше отправить за рубеж в Русскую православную миссию в Пекине.

Случилось это в 1839 г. Наш соотечественник еще не подозревал, что с Востоком будет связана вся его дальнейшая жизнь.

Сотрудники миссии, состав которой менялся всего раз в десять лет, вели себя по-разному. Одни исправно выполняли предписанные инструкциями обязанности, ни о чем более не заботясь. Кто-то тихо спивался и покуривал “травку”. Такое полусонное существование было не для деятельной натуры Гошкевича. Вместе с несколькими другими членами миссии он активно занялся исследованием природы и жизненного уклада далекой страны. Возвратившись в Петербург, он опубликует целый цикл “китайских” статей: о шелководстве и выращивании риса, о производстве туши, белил и румян, о культуре местного картофелеводства и о китайских сче-

тах... Научную ценность имели и его метеорологические и астрономические наблюдения.

В 1852 году царское правительство снаряжает для заключения договора с Японией экспедицию на фрегатах “Паллада” и “Диана”. Плавание возглавляет адмирал Е. Путятин. И. Гончаров прикомандирован к нему в качестве секретаря, И. Гошкевич — переводчика. В отличие от иронического отношения писателя, адмирал ценит нашего земляка очень высоко. “Не могу нахвалиться его способностями, многосторонней образованностью и строгой точностью исполнения всех поручаемых ему дел, — писал Е. Путятин впоследствии в своей рекомендации министру иностранных дел. Нельзя было избрать чиновника с большими достоинствами и притом столь скромного...”

Зимой 1855 г. переговоры с властями Страны восходящего солнца, в которых Гошкевич участвовал и как переводчик, и как знаток восточных традиций, завершились подписанием первого российско-японского договора. Это было значительным дипломатическим достижением: почти два с половиной предыдущих века Япония жила в условиях самоизоляции, когда любой причаливший к берегу чужеземный корабль предписывалось незамедлительно уничтожить вместе с экипажем. Японцы открыли свои порты для иностранцев лишь в 1853 г., и то под угрозой артиллерийской бомбардировки с кораблей американской эскадры.

Приключениям, выпавшим на долю Иосифа Гошкевича во время плавания с Путятиным и пребывания в Японии, позавидовал бы любой авантюрист и любитель острых ощущений. Наш соотечественник стал свидетелем катастрофического цунами, ужас которого сравнил в своих записках с трагедией последних дней Помпеи. Через два месяца в бурю погибла спутница адмиральского корабля — “Диана”. Вместе с ней на дно пошли знаменитый фотоаппарат Гошкевича и собранные им в путешествии коллекции. Кстати, без его переводческих усилий японцам вряд ли удалось бы спасти терпящих кораблекрушение российских моряков.

Общительный характер Гошкевича свел его в городе Хэда с местным жителем, священником Татибана Каосай. По тогдашним японским законам, вступивший в общение с иностранцем императорский подданный подлежал обязательной жестокой каре. Нашему земляку пришлось позаботиться о судьбе своего нового друга. Вместе с грузом его тайно переправили на борт немецкого брига “Трета”, на котором Гошкевич с группой русских моряков возвращался на родину. Спустя два года Татибана Каосай (в то время уже чиновник Азиатского департамента, а потом преподаватель столичного университета) поможет своему спасителю подготовить к публикации первый в России японско-русский словарь. Он выйдет в свет в 1857 г.

и будет отмечен медалью Петербургской Академии наук и престижной Демидовской премией.

Однако пока наш герой с товарищами еще плывет на “Грете”. Приключений и происшествий хватило бы на несколько плаваний. Как-то раз корабль даже наткнулся на спящего кита. Но куда более опасен был встреченный у берегов Сахалина английский пароход. Еще продолжалась Крымская война, и российским морякам попадаться на глаза англичанам было крайне нежелательно. Последние же, к сожалению, проявили во время обыска трюмов завидное старание. Несмотря на обоснованные протесты Гошкевича, который был гражданским лицом и никакого участия в военных действиях не принимал, его включили в группу пленных и отправили в Гонконг.

Сказать, что с пленным ученым и дипломатом плохо обращались, было бы преувеличением. Гонконгский губернатор приглашает его выступить на заседании отделения Лондонского Азиатского общества. Видимо, Гошкевич пользовался большой свободой, ибо оставил весьма подробное описание порядков и обычаев города своей вынужденной остановки. “Что особенно бросается в глаза в Гонконге, так это совершенное почти отсутствие лошадей; их заменяют китайцами”, — с неподдельным сочувствием к местным жителям писал пленный путешественник. (Позднее его перевели в английский город Портсмут.)

После подписания между Англией и Россией мирного договора Гошкевич вернулся в Россию, где его, знатока японского, китайского и корейского языков, ждало назначение первым в истории консулом в Японии.

Русская миссия была открыта осенью 1858 г. в городе Хакодате. Вскоре принял первых больных созданный при консульстве госпиталь, где ежегодно лечилось около ста островитян. В 1861 г. была открыта русская школа, один из педагогов которой при содействии консула издал русскую азбуку для японцев. Сотрудники миссии стали преподавать русский язык также в Хакодатской правительственной школе. Хотя отношение японских властей к иностранцам продолжало оставаться, мягко говоря, недружелюбным, Иосифу Гошкевичу удалось добиться разрешения на поездки в глубь страны, в том числе и в столицу империи Эдо (Токио).

Семь лет выполнял “беловолосый консул” (так его называли местные жители) свои непростые, а порой и смертельно опасные обязанности. Один из биографов Гошкевича, белорусский историк Валентин Грицкевич в своей книге “От Немана к берегам Тихого океана” приводит характеристику деятельности первого российского консула, данную в свое время царским министром иностранных дел А. Горчаковым: “Сношения с японским правительством и туземными жителями были самые удовлетворительные...”

Достаточно заметить, что Хакодате есть единственный порт, в котором не совершалось ни одного из тех ужасных злодеяний, которыми ознаменовалась жизнь в европейских факториях других портов”.

К сказанному выше можно добавить еще несколько деталей. Гошкевич подарил японским морякам маячный фонарь, барометр и другое уже давно использовавшееся в Европе оборудование. Под его руководством житель Хакодате портной Кидзу Кокити освоил фотодело и открыл там первое фотоателье, а также мастерскую по пошиву европейской одежды.

Вспоминая о проведенных в Японии годах, Иосиф Гошкевич напишет во многом пророческие слова: “Японский народ, недавно почти насильно втолкнутый в семью цивилизованного европейского мира, давно имел право на это место; не потому ли и проявляет он ту удивляющую всех энергию, то стремление к цивилизации...”

Отправившись на склоне лет на отдых, бывший консул приобрел имение Мали (в нынешнем Островецком районе на Гродненщине). Там он продолжал филологические изыскания и, в частности, работу над книгой “О корнях японского языка”, которая выйдет уже после смерти автора.

На старинном Евфросиниевском кладбище в Вильнюсе можно отыскать надгробную плиту на могиле его сына, тоже Иосифа. Именем Гошкевича названо несколько впервые описанных им видов дальневосточных насекомых и залив в Корее. В белорусском городке Островец установлен мемориальный бюст нашего знаменитого соотечественника. Памятник “беловолосому консулу” существует и в Хакодате.

И последний штрих. Совсем недавно зарегистрирован Международный фонд имени Иосифа Гошкевича, главной целью которого является укрепление экономических и культурных связей Беларуси и Японии.

■ Святлана Куль-Сяльверстава (Гродна) ■

ПАПЛЕЧНІК ГАШКЕВІЧА

У 60-я гады мінулага стагоддзя Пецярбургская Акадэмія мастацтваў, збіраючы звесткі аб найбольш вядомых сваіх сябрах, звярнулася да акадэміка жывапісу Кандрата Ільіча Карсаліна з прапановай адказаць на некалькі пытанняў, якія датычыліся яго жыцця і творчасці. Мастак быў вельмі сціплым чалавекам, і яго адказы вызначаліся лаканізмам. Але гэтыя скупыя радкі хавалі за сабой незвычайны лёс. Здарылася так, што жыццё кідала Карсаліна з адной часціны свету ў другую, “майстэрняй” яму служылі два кантыненты, а яго творчая манера ўвабрала ў сябе цалкам непадобныя мастацкія традыцыі.

“Нарадзіўся я ў 1809 годзе 9 сакавіка ў горадзе Слуцку Мінскай губерні, бацькі мае былі мяшчане таго ж горада, праваслаўнага веравызнання, бацька — Ілья Сямёнавіч і маці Таццяна Якімаўна”¹ — пісаў Карсалін. Слуцк у той час быў невялікім мястэчкам, якое налічвала каля трох тысяч чалавек. Гэта быў горад рамеснікаў і дробных гандляроў, дзе не было брукаваных вуліц, затое былі шматлікія агароды і выпасы. “Выхаваннем я абмежаваўся хатнім, якое мог атрымаць пры недастатковасці сродкаў бацькоў маіх. Па мастацтву ж, пачаўшы з 12-гадовага ўзросту самавукам пісаць абразы, я з 14-ці гадоў займаўся работай для іканастасаў у розных нязначных па майстэрству жывапісцаў, але не вучнем, а ў якасці памочніка, і не мог узяць у іх нічога для далейшага развіцця майго ў мастацтве, а дапамагалі мне ў гэтым капіраванне з больш значных па мастацтву твораў ды асабісты густ, па партрэтнаму жывапісу я карыстаўся некаторымі парадамі настаўнікаў малюнка пры Слуцкай гімназіі мастака Геса”².

Не маючы пачатковай адукацыі, а таксама сродкаў на далейшае навучанне, Карсалін не мог у той час марыць не толькі аб вучобе ў Пецябургскай Акадэміі мастацтваў, але нават пра Віленскую мастацкую школу — факультэт у Віленскім універсітэце, дзе тады можна было выхадцу з Беларусі атрымаць вышэйшую адукацыю. Тамаш Гес, парадамі якога карыстаўся малады мастак, быў выхаванцам Віленскага універсітэта і, пэўна, многа апавядаў Карсаліну пра вучобу ў Вільні. Гес быў вельмі добрым партрэцістам. Па ўспамінах сучаснікаў, ён адрозніваўся асаблівай здольнасцю дакладна перадаваць вобраз мадэлі па памяці, не робячы папярэдніх эскізаў, аднолькава добра працаваў алеем, вугалем, пяром і пастэллю. Тамаш Гес шмат чаму навучыў Карсаліна.

У 1830-я гады Карсалін пераехаў у Арол, дзе жыў за кошт свайго мастацтва, робячы іконы і партрэты мясцовых чыноўнікаў і мяшчан. У гэты час лёс усміхнуўся маладому мастаку. У 1837 г. у Арле, праездом на Украіну, спыніўся канферэнц-сакратар Пецябургскай Акадэміі мастацтваў Грыгаровіч. Ён, убачыўшы работы Карсаліна, даў яму рэкамендацыю для паступлення ў сталічную акадэмію. Праз год Карсалін быў ужо вольнаслухачом Акадэміі мастацтваў³.

Жыццё ў сталіцы было надзвычай дарагім. Зямляк Карсаліна, таксама вучань акадэміі, Вікенцій Смакоўскі некалі падлічыў, што на год студэнту акадэміі патрэбна прыкладна 2800 рублёў, каб не толькі прыстойна жыць, але і набыць фарбы, палатно і іншыя матэрыялы для работы⁴. Стыпендыя, якую атрымлівалі студэнты, складала ўсяго 200 рублёў на год. Таму Кандрат Карсалін вымушаны быў звярнуцца за дапамогай да ўладаў. Ужо на першым курсе акадэміі ён праявіў выдатныя здольнасці: выкладчыкі адзначалі, што малады мастак “вельмі добра малюе партрэты з натуры і пры гэтым выразна схоплівае падабенства”⁵. Аргументам, які б заахваціў ула-

ды выдзеліць маладому мастаку грашовую дапамогу, павінен быў стаць партрэт Мікалая I, дакладней, мініяцюра, зробленая Карсаліным з партрэта Кругера і прапанаваная ім цару. Але, нягледзячы на станоўчыя водгукі выкладчыкаў акадэміі, мініяцюра не была куплена Мікалаем. Карсалін жа так і не атрымаў грошай.

Пра месяцы, праведзеныя мастаком у сценах Акадэміі мастацтваў, вядома мала. Як сведчаць дакументы, Кандрат Карсалін у гэты час пазнаёміўся з Шаўчэнкам, з якім яны разам дабіваліся ў мясцовай паліцыі дазволу на жыццё ў Пецярбургу ⁶. Мастак-беларус у гэты час многа працаваў, галоўным чынам, у жанры партрэта. У ліпені 1839 г. ён прадаставіў у Савет акадэміі дзве свае работы — “Аўтапартрэт” і “Партрэт мужчыны” — на атрыманне звання някласнага мастака. Конкурс быў пройдзены паспяхова. Званне някласнага мастака было самай ніжэйшай прыступкай на лесвіцы мастацкай іерархіі, але яно давала права мастаку з непрывілеяваных слоў’яў жыць у любым месцы Расійскай імперыі без пашпарта.

На далейшую вучобу ў Акадэміі мастацтваў у Карсаліна не было сродкаў. Трэба было шукаць работу. Савет Акадэміі мастацтваў прапанаваў маладому мастаку месца ў складзе Рускай духоўнай місіі ў Пекіне. Гэтае прызначэнне вырашала самую складаную для Карсаліна праблему — праблему грошай. На працягу дванаццаці гадоў мастак павінен быў знаходзіцца на поўным дзяржаўным забеспячэнні, атрымліваючы акрамя гэтага 500 рублёў заробтку. Пасля заканчэння службы ён павінен быў атрымаць значную пенсію. Акрамя таго, з’явілася выдатная магчымасць паглядзець на далёкія краіны, спазнаць свет і новых людзей. Карсалін згадзіўся.

Руская духоўная місія ў Кітаі існавала з 1729 года, яе мэтай было распаўсюджванне хрысціянства пераважна сярод албазінцаў — патомкаў рускіх палонных з крэпасці Албазін на Амуры, паселеных некалі ў Пекіне. З 1807 па 1821 г. яе ўзначальваў Іакінф Бічурын — выдатны кітаезнаўца, гісторык і этнограф, працы якога паклалі пачатак глыбокаму і шматбаковому вывучэнню гісторыі і культуры кітайскага народа і народаў Цэнтральнай Азіі. Пад яго кіраўніцтвам сябры місіі пачалі не толькі распаўсюджваць праваслаўе, але і заняліся сур’ёзнымі навуковымі даследаваннямі. Такая дзейнасць не спадабалася Сіноду. Бічурын быў адхілены ад кіраўніцтва місіяй і сасланы ў адзін з манастыроў Расіі. У 1826 г. ён быў пераведзены ў Аляксандраўскую лаўру і прыкамандзіраваны да Міністэрства замежных спраў у якасці перакладчыка і настаўніка кітайскай мовы. Бічурын быў нядрэнным спецыялістам у галіне кітайскага жывапісу, нават апублікаваў на гэтую тэму артыкул у адным з часопісаў. Хутчэй за ўсё, менавіта Іакінф Бічурын і быў настаўнікам Кандрата Карсаліна, які на працягу некалькіх месяцаў вывучаў пры Азіяцкім дэпартаменце Міністэрства замежных спраў кітайскую мову.

Служба пры місіі патрабавала ад мастака асаблівых уменняў. У інструкцыі, якую даў Карсаліну прэзідэнт Акадэміі мастацтваў А. Аленін, была вызначана вялікая і разнастайная праграма. Галоўнае, што патрабавалася, — рабіць дакладныя замалёўкі. “Вы павінны замалёўваць натуру такой, якая яна ёсць і якой яна вам сустрэнецца, а не так, як яна можа быць прыгожай і дасканалай”, — пісаў Аленін ⁷. Акрамя таго, пасля прыезду ў Кітай мастак павінен быў авалодаць прыёмамі прыгатавання кітайскіх фарбаў і тушы, а таксама тэхнікай кітайскага жывапісу. У выкананні гэтага задання мастаку павінна была памагчы школа, прайдзеная ім у юнацтве ў мастака Геса: Карсалін таксама, як і яго настаўнік, добра валодаў рознымі матэрыяламі для жывапісу і малюнку. Улічваючы недаверлівыя адносіны кітайцаў да рускіх, мастак павінен быў праявіць дыпламатычныя здольнасці, каб не ўзбудзіць падазрэнняў сваімі заняткамі.

У Рускай місіі Карсалін пазнаёміўся з чалавекам, імя якога стала сёння сімвалам руска-японскай дружбы, — Іосіфам Гашкевічам, беларусам, што паехаў у Пекін як дыпламат і вучоны. Сёння невядома, ці былі ў той час блізкімі сябрамі гэтыя два беларусы, якія адкрывалі Расіі экзатычны Кітай. Усё гаворыць за тое, што Гашкевіч і Карсалін павінны былі пасябраваць. Абодва паходзілі з небагатых сем’яў і самі пракладвалі сабе шлях у жыццё. Яны былі беларусамі, што было, бадай, галоўным аргументам на карысць іх сяброўства. Гашкевіч таксама, як і Карсалін, захапляўся мастацтвам. Пазней ён надрукаваў некалькі артыкулаў аб тэхніцы кітайскага жывапісу. Акрамя таго, функцыі, якія абодва беларусы павінны былі выконваць у Пекіне, былі падобныя. Гашкевіч вёз у Кітай фатаграфічны апарат, каб рабіць здымкі найбольш цікавых архітэктурных пабудов і краявідаў. На жаль, пакуль што не знойдзены пісьмовыя крыніцы, якія пралівалі б святло на адносіны Гашкевіча і Карсаліна ў час іх службы ў Кітаі.

Духоўная місія выехала ў Кітай у снежні 1839 г. Шлях яе праходзіў праз усю імперыю да Кяхты. А адтуль па вядомаму “гарбатнаму шляху” — да Пекіна. У дарозе Карсалін рабіў замалёўкі ў дзённіку прыстава Любімава, які ехаў разам з місіяй, малюючы людзей розных нацыянальнасцей, а таксама прадметы быту, касцюмы, расліны і жывёл.

Якім убачыў Карсалін Кітай, адбыўшы доўгае падарожжа, можна ўбачыць, гартаючы дзённікі Восіпа Кавалеўскага, нашага земляка, навукоўца і падарожніка, які знаходзіўся у складзе місіі за некалькі год да Карсаліна. Ён так пісаў пра Пекін: “Побач з пышнымі, упрыгожанымі будынкамі стаяць халупы, логавішча бедных. За калясніцай багатага вяльможы, абкружанага шэрагам добра апранутых вершнікаў, цягнуцца натоўпы бяздольных жабракоў, абарваных, з каўтуном у валасах, пакрытых болькамі і гразёў” ⁸. Галеча, у якой жыў кітайскі народ, уражвала нават падарожнікаў, што прыехалі з прыгоннай Расіі.

У Пекіне Карсалін прабыў каля трох гадоў. Ён многа працаваў: пісаў партрэты кітайскіх вяльмож, прыватных асоб, рабіў накіды мясцовых краўяідаў. У альбоме мастака з’явіўся ў гэты час эскіз адной з яго найбольш вядомых прац “Від на загарадны палац у ваколіцах Пекіна”, якая паказвала рэзідэнцыю кітайскага багдыхана Ван Шэу Шаня.

У 1843 г. Карсалін вымушаны быў пакінуць місію. Цяжкая хвароба, хутчэй за ўсё, малярыя, якую вельмі цяжка пераносілі ў Кітаі еўрапейцы, зрабіла немагчымым далейшае знаходжанне мастака ў Пекіне. Ён накіроўваецца ў Іркуцк.

Аб дзесяцігоддзі, праведзеным Карсаліным у Сібіры, вядома няшмат. У аўтабіяграфіі сярод галоўных сваіх прац мастак называе напісаную ім у Іркуцку карціну “з 25 асоб партрэтаў паноў правазнаўцаў, якія складалі рэвізійную камісію ў Сібіры ў 1844–1845 гг. пад кіраўніцтвам сенатара І. М. Талстога”⁹. Мастак прарабіў тады вялікую работу, выканаўшы акрамя групавога партрэта з 25 постацей у поўны рост 21 партрэт-мініяцюру гэтых чыноўнікаў. Магчыма, Карсалін, нягледзячы на існаваўшую у той час забарону, зрабіў некалькі партрэтаў-мініяцюр дзекабрыстаў ці іх родных, якія ў той час былі пераведзены на пасяленне ў Іркуцк і яго наваколле. Дарэчы, з дзекабрыстамі ў свой час быў звязаны Іакінф Бічурын, аб якім ужо згадвалася вышэй. Магчыма, некаторыя з партрэтаў-мініяцюр, аўтарства якіх сёння не ўстаноўлена дзекабрыстзнаўцамі, належаць пэндзлю нашага земляка. Не выклікае сумненняў, што калі нават Карсалін і не маляваў дзекабрыстаў, ён павінен быў пазнаёміцца з імі ў невялікім па колькасці насельніцтва Іркуцку.

У Пецярбург Карсалін вярнуўся ў пачатку 50-х гадоў ужо сталым майстрам, які меў за плячыма тры дзесяцігоддзі напружанай творчай працы. Беларускі мастак пачаў рыхтавацца да конкурсу на званне акадэміка партрэтнага жывапісу. У якасці мадэлі для конкурснай работы яму згадзіўся пазіраваць пратапрэсвітэр расійскага флоту Кутневіч. Дарэчы, у гэты час лёс зноў звёў разам землякоў і паплечнікаў па Рускай духоўнай місіі — Іосіф Гашкевіч рыхтаваўся ў гэты час да адплыцця на фрэгаце “Палада” ў Японію. Карсалін пабываў у Азіяцкім дэпартаменце, дзе працаваў тады Гашкевіч; маглі яны сустрэцца і ў Адміралцействе, куды наведваўся мастак. Да таго ж будынкі Акадэміі мастацтваў і Міністэрства замежных спраў стаяць насупраць адзін аднаго.

У 1854 г. за партрэт Кутневіча Карсалін атрымаў доўгачаканае званне акадэміка. Але яно не магло забяспечыць матэрыяльна. Беларускі мастак, нягледзячы на дрэнны стан здароўя, вымушаны быў многа працаваць. У 1854–1867 гг. ён выконвае шматлікія заказы, перш за ўсё па напісанню ікон. Геаграфія такіх заказаў уражвае. У 1859 ці 1860 г. Карсалін напісаў два абразы для толькі што пабудаванай царквы пры рускім консульстве на востраве Хакадатэ ў Японіі, дзе консулам быў Гашкевіч. Гэта былі іконы

“Дзяцінства Хрыста” і “Узнясенне Гасподне”. У 1861–1862 гг. для ўпрыгожання Кафедральнага сабора ў Варшаве Карсалін напісаў “Грыгорыя Дваяслова”. Акрамя таго, у розныя гады ён напісаў абразы для крапасной царквы ў Дынабургу (сёння — Даўгаўпілс, Латвія), некалькі ікон для праваслаўнай царквы ў малдаўскім мястэчку Ліпканы, іконы для цэркваў у Пецярбургу. Над адным з заказаў — іканастасам для Ялецкага палка, у які ўваходзіла 11 ікон — мастак працаваў тры гады, выканаўшы не толькі жывапісныя работы, але зрабіўшы ўсю пазалоту іканастаса ¹⁰.

Сярод работ Карсаліна шмат карцін на біблейскія сюжэты і ікон. Але ён быў, перш за ўсё, таленавітым партрэтystам. Нам невядомы ўсе партрэты, зробленыя мастаком. У спісе сваіх работ ён называе толькі некаторыя, а астатнія значацца пад агульнай назвай “партрэты прыватных асоб”. З беларускіх мастацтвазнаўцаў пакуль што ацэнку творчасці К. Карсаліна даў толькі М. Кацар, які адзначыў, што партрэты яго пэндзля ўражваюць глыбінёй характарыстыкі тыпаў, завершанасцю кампазіцыі, жыццёвай праўдай. Карсалін творча перапрацоўваў і паспяхова выкарыстоўваў розныя мастацкія традыцыі. У яго творчасці можна ўбачыць своеасаблівы сінтэз беларускага мастацтва XVII–XVIII стст., рускай акадэмічнай школы і лакалічнага тонкага кітайскага жывапісу.

Бесперапынная напружаная праца і цяжкія матэрыяльныя ўмовы пагоршылі стан здароўя мастака. “... Здароўе маё ўсё больш і больш слабее, — пісаў Карсалін у 1867 г., — асабліва зрок, так што жывапісная праца для мяне становіцца немагчымай” ¹¹. Цяжка было пракарміцца і за кошт урокаў, якія на працягу некалькіх гадоў даваў мастак прыватным асобам і вучням вучылішча пры інструментальным заводзе на Аптэкарскім востраве. Не адбыўшы да канца тэрмін працы ў Рускай місіі, мастак страціў права на дзяржаўную пенсію. Не маючы сям’і, даўно згубіўшы сувязь з крэўнымі на радзіме, Карсалін не мог разлічваць на чыно-небудзь падтрымку. Ён пачаў хадайнічаць аб пенсіі за 30-гадовую працу і ўрэшце атрымаў 200 рублёў у год — суму, якая выплачвалася стыпендыяту акадэміі, што вучыўся за дзяржаўны кошт.

Памёр Кандрат Карсалін у 1872 г. у Пецярбургу.

Сціплы пры жыцці, Кандрат Карсалін і пасля смерці застаецца незаўважаным у свеце прыгожага. Імя гэтага мастака, які адкрыў японцам рускі іканапіс, першага з беларускіх жывапісцаў у Кітаі, акадэміка мастацтва не значыцца ні ў адной беларускай энцыклапедыі. Некалі ў адным са сваіх лістоў Кандрат Карсалін напісаў: “Я пакінуў сваю Бацькаўшчыну, пэўна, назаўсёды...” ¹² Ці не спраўдзілася гэта на самой справе?

¹ РДГА, ф. 789, воп. 14, 1854–1872, спр. 72-К, л. 21.

² Тамсама.

- ³ Тамсама, воп. 1, ч. 2, 1838, спр. 2332, л. 1.
- ⁴ Тамсама, 1825, спр. 436, л. 1–2.
- ⁵ Тамсама, 1838, спр. 2332, л. 1.
- ⁶ Тамсама, 1839, спр. 2475, л. 3.
- ⁷ Тамсама, воп. 20 [Аленін], 1838, спр. 35, л. 15.
- ⁸ Цыт. па: Грицкевич В. П. От Немана к берегам Тихого океана. Мн., 1986. С. 158.
- ⁹ РДГА, ф. 789, воп. 14., 1854–1872, спр. 72-К, л. 22.
- ¹⁰ Тамсама, ф. 789, воп. 2, 1853, спр. 60, л. 36–39. ; 1856, спр. 26, л. 57.
- ¹¹ Кацер М. С. Изобразительное искусство Белоруссии дооктябрьского периода. Мн., 1969. С. 144–145.
- ¹² РДГА, ф. 789, воп. 14, 1854–1872, спр. 72-К, л. 7.

**АСТРАВЕЧЧИНА:
ГІСТОРЫЯ,
КУЛЬТУРА,
ПОСТАЦІ**

■ Леанід Побаль (Мінск) ■

СТАРАЖЫТНАСЦІ АСТРАВЕЧЧЫНЫ ДА ПЫТАННЯ ЗАСЯЛЕННЯ ЯЕ ЗЯМЕЛЬ

Землі Астравеччыны як частка Гродзенскага правабярэжжа Панямоння — адна з прыгажэйшых мясцін Беларусі. Для сваіх жыццёвых патрэб гэтыя абшары былі асвоены абшчынамі і родамі пэўных племянных структур індаеўрапейцаў у далёкія часы далетапіснай гісторыі нашага народа, па археалагічнай класіфікацыі — у эпохі неаліта і бронзы.

Нашы сучасныя беларускія населеныя пункты свае гістарычныя карані маюць у тых далёкіх першабытнаабшчынных фармацыях, пэўныя элементы якіх захаваліся да нашых дзён.

Калі 25 гадоў умоўна палічыць за тэрмін жыцця аднаго пакалення людзей, то пачатак засялення Астравеччыны, як і ўсёй Беларусі, адбыўся 200–150 пакаленняў таму назад. Вывучэннем старажытнасцей тых далёкіх часоў тут займаецца археолаг Міхаіл Чарняўскі і іншыя.

З жалезным векам, пачатак якога ў Беларусі адносіцца да VIII–V стст. да нашай эры (хаця не выключаны і больш ранні яго пачатак), звязаны ўмацаваныя архітэктурна-земляныя ўзвышшы — гарадзішчы (ці “гарадкі”, “валы”, “французскія ўмацаванні” і інш.). Менавіта гэтага віду археалагічныя помнікі па сучаснаму вызначэнню ў мінулым з’яўляліся родавымі цэнтрамі, якіх у Беларусі мелася каля дзвюх тысяч. З іх частка вядома і на землях Астравеччыны. Узводзілі такія ўмацаванні абшчыннікі для розных мэтаў. Напрыклад, для захавання “вечнага” культавага агню, для правядзення многіх відаў язычніцка-рэлігійных, культава-міфалагічных абрадаў. У межах умацаванняў знаходзілі прытулак абшчыннікі пры міжродавых канфліктах і ў іншых абставінах. Такія ўмацаванні звычайна мелі памеры каля гектара. Многія з іх выкарыстоўваліся і ў розныя часы феадальнай эпохі, напрыклад, як месца паселішча феадала з яго дружнай. На гарадзішчах узводзіліся таксама і хрысціянскія культавыя пабудовы, а многія ператвараліся ў мясцовыя могількі.

Адно з такіх гарадзішчаў знаходзіцца ў Астраўцы, там, дзе збягаюцца рэчкі Кегна, Кавалька і Лоша. Пра гэты помнік ёсць інфармацыя 1886 г. у

польскім “Słowniku geograficznym” (т. 7). Акрамя названага гарадзішчы зафіксаваны каля наступных сучасных населеных пунктаў: Бліканы (Індрупка), Быстрыца, Гуры, Дравянікі, Ігнацова, Караняты, Кораб, Якубішкі. Не выключана, што некаторыя з названых пунктаў цяпер маюць іншую назву. У той ці іншай ступені такога віду старажытнасці знайшлі адлюстраванне ў працах К. Тышкевіча, Ф. Пакроўскага, У. Антаневіча, П. Тарасенкі, Ф. Гурэвіч, М. Чарняўскага, Я. Звяругі, А. Мітрафанова і інш. Каля некаторых з указаных умацаванняў маюцца паселішчы.

Пры дэталёвых археалагічна-экспедыцыйных пошукавых працах каля сучасных населеных пунктаў могуць быць знойдзены многія віды археалагічных помнікаў, у тым ліку і гарадзішчы, і селішчы пры іх. Апошнія з’яўляліся месцамі пражывання абшчыннікаў. Яны лакалізаваліся ў некалькіх сотнях метраў ад гарадзішчаў ці ў многіх кіламетрах ад іх, звычайна па берагах вадаёмаў. Каля паселішчаў меліся абшчынныя некропалі — месцы пахавання абшчыннікаў паводле язычніцкага абраду. Абшчыннікі ўзводзілі ўмацаванні, праводзілі неабходныя работы па іх удасканаленню, неслі ахоўную павіннасць, удзельнічалі ў язычніцкіх культавых урачыстасцях.

Гарадзішчы разам з паселішчамі з’яўляліся своеасаблівымі міні-дзяржавамі першабытнаабшчыннага грамадства, жылі па прынятых законах свайго часу. Калектыўным багаццем з’яўлялася ўся абшчынна-родавая маёмасць. Пры выкарыстанні жалезных прылад працы ў земляробстве і ў іншых галінах гаспадарчай дзейнасці насельнікі мелі магчымасць лішкі прадуктаў працы абменьваць на іншыя тавары. Рэкі з’яўляліся галоўнымі шляхамі зносін не толькі з блізкімі суседзямі, але і з далёкімі. На Астравеччыне такой ракой з’яўлялася Вілія, злучаная з Нёманам. На землі гродзенскага Панямоння траплялі рымскія імператарскія “імпарты”, у тым ліку сярэбраныя і бронзавыя манеты; знойдзены і скарбы такіх манет. Пра іх ёсць звесткі ў працах В. Шукевіча, які жыў на суседняй з Астравеччынай Лідчыне. Да ведама астраўчан: не выключана, што аналагічныя антычныя скарбы могуць быць выяўлены і тут пад час розных земляных работ на месцах старажытных паселішчаў адпаведнага часу.

Пахавальным абрадам у насельніцтва абшчын, старажытных вёсак Беларусі з’яўляўся індаеўрапейскі абрад крэмацыі, які да сённяшніх дзён захаваліся ў многіх народаў, у тым ліку ў Індыі. У дахрысціянскі перыяд ён быў распаўсюджаны ва ўсіх еўрапейскіх народаў. З прыняццем хрысціянства гэты старажытны пахавальны абрад сурова забараняўся і паступова саступіў месца інгумацыі. У жалезны век быў распаўсюджаны бескурганны звычай пахавання і часткова — курганны: над крэміраванымі астанкамі, разам з суправаджаючымі рэчамі матэрыяльнай культуры, насыпаліся адпаведных памераў архітэктурна-земляныя збудаванні. Апошнія, у

асноўным, былі характэрныя з сярэдзіны I тыс. н. э. і пазней. Яны захоўваліся пасля прыняцця хрысціянства яшчэ некалькі стагоддзяў. Курганы на Астравеччыне вядомы каля наступных населеных пунктаў: Гудагай, Зязюлька, Лоша, Магуны-Кямелішкі, Палушы, Рызгоры, Сяржанты, Сідорышкі (апошнія вывучаў Я. Звяруга). Звесткі пра такога роду помнікі ёсць у працах названых вышэй археолагаў.

У тых мясцінах Панямоння, дзе маюцца ў вялікай колькасці валуны, каменні пасляледавіковых адкладанняў, многія з курганоў былі складзены з апошніх (“каменныя курганы”). Пачынаючы з дахрысціянскага перыяду, ямныя пахаванні таксама выкладаліся каменнямі (“каменныя магілы”). У славянскай і прыбалтыйскай гістарыяграфіі шырока распаўсюджаны погляд, што пахаванні з камянямі — прыналежнасць балцкага этнасу, а ў апошні час — што яцвяжскага. Аднак з пазіцый этнаграфічных дадзеных такія пахаванні не з’яўляюцца этнавызначальнымі, а нясуць рода-абшчынныя і культава-міфалагічныя рысы.

У заключэнне неабходна сказаць, што выяўленыя на старажытных помніках археалагічныя (старажытнаэтнаграфічныя) дадзеныя Астравеччыны з’яўляюцца рэшткамі матэрыяльнай культуры — гэта прылады працы, культавых атрыбутаў насельнікаў першабытнаабшчыннага часу і феадальнай эпохі. Такія крыніцы характарызуюць гаспадарча-эканамічны ўклад людзей старажытных абшчын і родаў.

■ Святлана Марозава (Палуцкая) (Гродна) ■ СТАРОНКІ КАНФЕСІЙНАЙ ГІСТОРЫІ АСТРАВЕЧЧЫНЫ (XIV—XIX СТСТ.)

У аддалены астравецкі куток беларускай этнічнай тэрыторыі, дзе славянскае насельніцтва жыло ўперамежку з балцкім, пасля Крэўскай уніі прыйшло хрысціянства ў яго заходнім варыянце. На гэтую зямлю распаўсюдзілася духоўная ўлада Віленскага біскупства, створанага ў 1387 г. Тады ж у Быстрыцы была заснавана каталіцкая парафія і пабудаваны касцёл — адзін з першых у Вялікім Княстве Літоўскім і сённяшняй Беларусі.

На працягу XIV—XVIII стст. пры актыўным садзейнічанні вярхоўнай улады ў краі асталяваліся манаскія ордэны аўгусцінцаў (Міхалішкі), дамініканцаў (Астравец), канонікаў рэгулярных (Быстрыца), кармелітаў (Гудагай). Пры падтрымцы мясцовай знаці каталіцкая вера даволі хутка пашырала і ўмацоўвала свае пазіцыі на Астравеччыне. У 1462 г. уладальніца Варнян Мар’яна Сангайлава заснавала там касцёл і плябанію. У 1468 г. Янам Гаштольдам быў закладзены касцёл Казьмы і Дам’яна ў Астрадаўцы.

Нехта Багдан Андрэвіч з Паніжан фундаваў у 1497 г. драўляны касцёл св. Тройцы у Нястанішках. У 1511 г. віленскі біскуп Ян (дарэчы, з ім быў звязаны Францыск Скарына) выдзеліў фундуш, а каля 1526 г. заснаваў касцёл у Гервятах, а сам маёнтак перадаў ва ўласнасць Віленскай епархіі. Да 1522 г. касцёл існаваў у Свіранах. У 1523 г. па загаду караля польскага і вялікага князя літоўскага пабудаваны Крыжаўзвіжанскі касцёл у Быстрыцы¹.

Рэфармацыйная завіруха, якая прайшла па краі ў сярэдзіне XVI ст., часова стрымала трыумфальны наступ каталіцызму і касцельнае будаўніцтва. Захопленая пратэстанцкімі ідэямі краёвая магнатэрыя “перавярнула” на новую веру шэраг храмаў з іх уладаннямі і падданымі. Тады ж “ерэтыкі” адабралі фундуш нястанішкага касцёла. У другой палове XVI ст. староста лідскі, ваявода мінскі, а потым смаленскі, пратэстант Ян Абрамовіч (памёр у 1602 г.), вядомы таксама як апякун знакамітага кальвінскага прапаведніка Андрэя Волана, заснаваў у Варнянах рэфармацыйны збор, шпіталь і школу, якія, пры падтрымцы яго сына — гарахага прыхільніка кальвінізму — Мікалая (памёр у 1650 г.), праіснавалі да сярэдзіны XVII ст.

У канцы XVI – першай палове XVII ст. рэфармацыйная “мода” праходзіць — дзеці і ўнукі зацятых кальвіністаў аднаўляюць пахіснутыя пазіцыі каталіцызму. Прыхільны да апошняга нашчадак варнянскіх Абрамовічаў Самуэль (памёр у 1662 г.) зачыніў збор, закладзены яго дзедам у Варнянах. У 1604 г. свірскі плябан Войцех Кульчынскі вярнуў забраныя кальвіністамі маёнткі нястанішкаму касцёлу². Контррэфармацыя набірала сілу.

Каб зняць на беларуска-ўкраінскіх землях канфесійную напружанасць, што ўзмацнілася ў другой палове XVI ст., і, пераняўшы вопыт каталіцкага захаду, вывесці сваю царкву з крызіснага стану, вышэйшая праваслаўная іерархія пайшла на кампраміс з Ватыканам, аформлены ў 1596 г. у выглядзе Брэсцкай царкоўнай уніі. Уніяцтва пашыралася за кошт праваслаўнага насельніцтва, таму на каталіцкай Астравеччыне яно не атрымала істотнага распаўсюджання.

У 1620 г. віленскія свята-троіцкія базыльяне набылі ў нейкага Калецкага ўладанне Свіраны (мяркуем, менавіта астравецкія), з-за якога потым вялі шматгадовую цяганіну з суседнімі панамі, што на яго прэтэндавалі. На гэтай глебе адбыўся канфлікт, зафіксаваны ў дзённіку манастыра св. Тройцы ў Вільні: “Распешчаныя сяляне ў п’яным стане пад маркай абароны межаў збілі і паранілі паноў Сурозаў, з-за чаго адзін з іх памёр, а другога ледзь вылечылі”. Уладжванне гэтага інцыдэнту абышлося свіранскім базыльянам у 4250 тынфаў³. У сваім фальварку яны заснавалі кляштар. Свіранскі базыльянскі кляштар ўказаны на карце сучаснага ва-

тыканскага даследчыка М. Ваўрыка, змешчанай у яго кнізе “Нарис развітку і стану васіліянскага чина XVII–XX ст. Топографічна-статистична розвідка” (Рым, 1979).

Магэрыяльны падмурак базыльянскай прысутнасці ў краі, як бачым, быў хісткі. Затое ў XVII–XVIII стст. тут набірае моцы каталіцызм. Уласнік Міхалішак Цыпрыян Бжастоўскі ў 1622 г. заснаваў у сваім уладанні кляштар аўгусцінцаў, а яго сын Павел узвёў у 1653 г. прыгожы касцёл (архітэктар — К. Пенс), склеп якога стаў месцам родавага пахавання. Магнаты Корсакі ў 1616–1618 гг. узвялі ў Астраўцы касцёл і кляштар дамініканцаў. Віленская капітула ў 1671–1690 гг. сваім коштам пабудавала драўляны касцёл у Свіранках. Мазырскі староста Казімір Беліковіч заснаваў у 1710 г. драўляны храм у Слабодцы. Магнат Война фундаваў у 1764 г. кляштар кармелітаў і касцёл Маці Божай у Гудагаях. У 1749 г. ксёндз П. Ядлінскі збудаваў новы драўляны касцёл у Нястанішках. У 1767–1769 гг. двухвежавы барочны касцёл — фундацыя Мар’яны з роду Абрамовічаў і работа архітэктара А. Казакоўскага — упрыгожыў Варняны (сама фундатарка пахавана пад яго ганкам). У 1781 г. у Кямелішках генералам Станіславам Прушынскім закладзены драўляны храм. У 1785–1787 гг. вымуравалі касцёл астравецкія дамінікане. У 1786 г. драўляны касцёл у Ключчанах заснаваў Ян Корсак. У сярэдзіне XVIII ст. [? — Рэд.] пабудаваны Георгіеўскі касцёл у в. Варона ⁴.

Паводле звестак даследчыка Віленскага біскупства Я. Курчэўскага, у 1781–1828 гг. у Астраўцы, Быстрыцы, Варнянах, Гервятах, Кямелішках, Міхалішках, Свіранах працавалі парафіяльныя і прыкляштарныя школы. Да гэтых парафій было тады прыпісана 25 тыс. чалавек ⁵.

Уключэнне краю ў склад Расійскай імперыі спачатку істотна тут не паўплывала на канфесійную сітуацыю. Але нацыянальна-вызваленчыя паўстанні, што ўспыхвалі на жыцці кожнага пакалення (1794–1795, 1830–1831, 1863–1864 гг.) прымусілі ўрад перагледзець сваю рэлігійную палітыку ў “Паўночна-заходнім краі”. Стаўка была зроблена на праваслаўе. На яго ўскладаліся надзеі ў прывядзенні неспакойных ускраін імперыі да аднадумства з урадам і збліжэнні іх насельніцтва з карэннымі расіянамі. У 1839 г. была ліквідавана уніяцкая царква, яе прыходы і манастыры пераводзіліся пераважна ў праваслаўе.

Рашучы наступ на каталіцызм пачынаецца пасля падаўлення паўстання пад кіраўніцтвам Кастуся Каліноўскага. Масавым пераводам “просталюдзінаў” у пануючую веру азнаменавалася паўтарагадовае кіраўніцтва “Паўночна-заходнім краем” К. Кауфмана — пераемніка сумнавядомага М. Мураўёва. У 1865–1866 гг. былі перароблены на праваслаўныя цэрквы касцёлы ў Астраўцы, Быстрыцы. Вось як пра гэта пісаў, напрыклад, у сваіх мемуарах літоўскі мітрапаліт І. Сямашка: “Асвечана царква з касцёла ў мястэч-

ку Быстрыца, дзе далучаны да праваслаўя да 800 душ. Вось і новы прыход, і царква тут каменная — алтаром на ўсход. Выправадзілі адтуль і ксяндза, а на яго месцы жыве праваслаўны святар”⁶.

Але каталіцызм як традыцыйная рэлігія мясцовага насельніцтва захаваў сваё дамінуючае становішча ў краі, хоць і панёс значныя страты. У другой палове XIX – пачатку XX стст. былі адноўлены ці дабудаваны касцёлы ў Кямелішках (1900), Ключчанах (1877), Варнянах (1880, 1909). Узводзіцца новая святыня ў Гервятах (1903)⁷.

У 80–90 гг. мінулага стагоддзя каталіцкія парафіі Астравеччыны мелі наступную колькасць парафіян: у Гервятах — 7400, Варнянах — 4300, Кямелішках — 3230, Свіранах — 4586, Нястанішках — 4415. У Завідзінентах тады быў 271 католік, Жукойнях — 315, Супранентах — 304, Рымдзюнах — 28, Некрашунах — 113 і г. д. Праваслаўных налічвалася: у Варнянах — 13, Некрашунах — 5, Кямелішках — 4 чалавекі. У 1895 г. да царквы ў Быстрыцы іх было прыпісана 1482 чалавекі, у Астраўцы — 551⁸.

Такім чынам, Астравеччына ўпісваецца ў агульны кантэкст царкоўна-рэлігійнага развіцця паўночна-заходняга, сумежнага з Літвой, рэгіёна Беларусі ў XIV–XIX стст., але рэзка кантрастуе на фоне канфесійнай гісторыі ўсёй астатняй Беларусі.

¹ Францыск Скарына і яго час: Энцыклапедычны даведнік. Мн., 1988. С. 357–358; Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1993. Т. 4. С. 439; Jankowski Cz. Powiat Oszmiański. Płb., 1898. Т. 3. С. 217; Kurczewski J. Biskupstwo Wileńskie. Wilno, 1912. С. 176–177, 185–186, 206; Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Т. 1. С. 510; Т. 2. С. 565; Т. 7. С. 115; Т. 13. С. 940.

² Aftanazy R. С. 439–440.

³ Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. Вильна, 1874. Т. 10. С. 261, 307, 324, 332.

⁴ Архітэктура Беларусі: Энцыклапедычны даведнік. Мн., 1993. С. 58, 105, 106, 189, 348; Aftanazy R. С. 218, 440–445; Jankowski Cz. Т. 3. С. 153; Kurczewski J. С. 185–187, 207, 208; Słownik geograficzny. Т. 2. С. 904; Т. 4. С. 43; Т. 13. С. 940.

⁵ Kurczewski J. С. 288–292.

⁶ Записки Иосифа, митрополита Литовского. СПб., 1883. Т. 3. С. 444, 446.

⁷ Архітэктура Беларусі. С. 145, 178, 240; Гісторыя беларускага мастацтва: У 6 т. Мн., 1989. Т. 3. С. 178; Kurczewski J. С. 208.

⁸ Słownik geograficzny. Т. 1. С. 510; Т. 4. С. 43; Т. 7. С. 78, 115; Т. 10. С. 97; Т. 11. С. 591, 714; Т. 13. С. 940, 947; Т. 14. С. 492, 842; Памятная книжка Виленской губернии на 1896 год. Вильна, 1895. Ч. 2. С. 9.

■ Герман Брэгер (Мінск) ■

КАЛЬВІНСКІ ЗБОР У ВАРОНЕ

Кальвінізм, пранікаючы на тэрыторыю Вялікага Княства Літоўскага, распаўсюджваўся ў першую чаргу сярод перадавога і найбольш адукаванага саслоўя таго часу — шляхты, асабліва сярод яе вярхоў, магнатаў. Прымаючы кальвінізм і жадаючы як мага лепш задаволіць свае духоўныя патрэбы, а таксама распаўсюдзіць новае рэлігійнае вучэнне сярод насельніцтва, многія паны фундавалі і ўзводзілі кальвінскія зборы ў сваіх сядзібах. Часта старыя каталіцкія касцёлы пераасвячаліся ў новыя храмы, куды запрашаліся пратэстанцкія святары.

У маім даследаванні пойдзе гаворка пра вядомы факт існавання ў канцы XVI – першай палове XVII стст. кальвінскага збору ў мястэчку Варняны былога Віленскага павета і ваяводства (цяпер вёска ў Астравецкім раёне), пра пэўную блытаніну па гэтаму факту ў гістарычнай літаратуры, а таксама пра вылучаную аўтарам гіпотэзу аб існаванні кальвінскага храма ў суседняй з Варнянамі Вароне (будынак яго захаваўся да сённяшняга дня).

У 1462 г. у сваім маёнтку Варняны пані Марына, удава пана Сангайлы, паводле тастаманта мужа заснавала і надзяліла багатымі фундашамі каталіцкі касцёл у імя Божага Цела, Дабравешчання, апостала Пятра і святой Марыны ¹. У канцы XV ст. Варняны, аднак, перайшлі ва ўласнасць князёў Свірскіх, адзін з якіх, віленскі канонік і варнянскі плябан, князь Андрэй Свірскі ў 1508 г. аднавіў заняпалы касцёл і запісаў яму новы фундамент ². Пасля яго смерці ў 1511 г. амаль да канца XVI ст. Варнянамі валодалі прадстаўнікі вядомага у ВКЛ роду Осцікаў. Апошні ўласнік Варнян з гэтага роду Грыгорый Юр’евіч Осцік быў пакараны смерцю ў 1580 г. за дзяржаўную здраду, а яго маёнткі — канфіскаваны ў карысць каралеўскага скарбу.

Неўзабаве кароль польскі і вялікі князь літоўскі Стэфан Баторый падараваў за ваенныя заслугі Варняны віленскаму войскаму Яну Абрамовічу, які зрабіў гэты маёнтак галоўнай рэзідэнцыяй свайго роду. Ян Абрамовіч займаў высокія пасады ў дзяржаўным апарате ВКЛ: з 1593 г. быў мінскім ваяводам, а з 1596 г. — смаленскім. Па веравызнанню ён падзяляў вучэнне Кальвіна і садзейнічаў распаўсюджванню пратэстантызму ў краіне, што было адзначана ў прамове на яго пахаванні ў 1602 г., апублікаванай у пачатку XVII ст. У кальвініста Яна Абрамовіча натуральна ўзнікала жаданне пабудаваць пратэстанцкі храм у сваёй сядзібе Варняны.

Пра гэта згадваюць розныя аўтары ³. І. Курчэўскі адзначаў нават, што ў канцы XVI – першай палове XVII стст. у Варнянах існаваў толькі кальвінскі збор, які ў 1654 г. пераасвяцілі ў каталіцкі касцёл, аднак у дадатках да сваёй кнігі ён ужо не гаварыў пра перабудову ў канцы XVI ст. старога кас-

цёла на новы храм у сувязі з адсутнасцю пацвярджаючых гэта дакументаў, а спасылаўся на прывілей віленскага біскупа 1654 г., які знаходзіўся ў архіве Віленскай капітулы і даваў уласніку Варнян Самуэлю Абрамовічу, што перайшоў з кальвінізму ў каталіцтва, права калятарства Варнянскага касцёла, яго рамонт і аздабленне ⁴.

Усе даследчыкі гісторыі кальвінізму ў ВКЛ таксама сцвярджалі, што пры новым кальвінскім храме ў Варнянах Ян Абрамовіч заснаваў школу для дзяцей шляхты і шпіталь для хворых і бедных. Сам фундацыйны дакумент не знойдзены (відаць, не захаваўся), і ўсе аўтары спасылаюцца на згаданую вышэй прамову (“Арацыю”) на пахаванні фундатара, цытата з якой прыведзена ў Ю. Лукашэвіча.

Факт існавання кальвінскага збору ў Варнянах не аспрэчваецца, таму што ў архіве Віленскага евангелічна-рэфармацкага сінода ёсць дакументы, у якіх фігуруюць варнянскія кальвінскія святары — напрыклад, у 1612 г. кс. Путоўскі (пра гэта згадвае Г. Мэрчынг). Але і каталіцкі касцёл у Варнянах працягваў існаваць, хаця, відаць, яго дзейнасць заняпала, таму што фондушы былі перададзены кальвіністам.

І ўсё ж аўтарам гэтых радкоў у ДГА Літвы быў знойдзены аўтэнтны дакумент 1593 г., у якім згадваюцца школа і шпіталь пры Варнянскім касцёле. Гэта — ліст Яна Баляслававіча Свірскага, якім ён пераўступае калятарскія правы сваіх продкаў-католікаў на Варнянскі касцёл Яну Абрамовічу: “Я, Ян Болеславович Свирский, (...) видячи, что Ян Абрамович на Ворнянах (...) в имении своем Ворнянах в *плебании и костеле Ворнянском* надания дает и заховывает его и *школу для шляхецких детей* основал и фундавал, хотячи я быть участником хвалы Божей дарую и записую пану Абрамовичу подаване мое отчистое вечное, от предков належачое, до плебани и алтарии Свиранской, также и до плебани Ворнянской (...), что и тестаментом своим тоже записал” ⁵. (Выдзелена мною. — Г. Б.). У дакуменце канкрэтна не азначана канфесійная належнасць Варнянскага касцёла, аднак у той час пра новыя храмы непасрэдна гаварылася як пра “кальвінскія зборы” або “евангеліцкія касцёлы”, каб падкрэсліць іх адрозненне ад храмаў пануючай каталіцкай рэлігіі. У згаданым жа дакуменце, дзе гаворыцца пра старажытныя калятарскія правы менавіта на каталіцкі храм, несумненна было б канкрэтна падкрэслена кальвінісцкая належнасць Варнянскага касцёла, калі б ішла размова пра збор. Таму з вялікай верагоднасцю можна сцвярджаць, што школа была заснавана Абрамовічам менавіта пры каталіцкім храме ў Варнянах.

Абмежаваная колькасць вядомых аўтару аўтэнтных дакументаў канца XVI – пачатку XVII стст. пра Варняны не дазваляла цалкам аднавіць гісторыю варнянскіх храмаў (як каталіцкага, так і кальвінскага) у згаданы перыяд. Дакладна нельга пакуль сказаць, ці працягваў дзейнічаць заняд-

баны каталіцкі касцёл у пачатку XVII ст. пры кальвіністах Абрамовічах, ці ўсё ж на кароткі час спыніў сваё існаванне. Вядома толькі, што віленскі біскуп Абрам Война прызначыў плябанам Варнянскага касцёла ксяндза Войцеха Жабінскага, які ўзвёў новы будынак плябаніі пры касцёле і дабіўся для яе ад кальвініста Мікалая Абрамовіча, мсціслаўскага кашталяна, сына Яна Абрамовіча, дадатковага фундуша.

Прызначэнне новага каталіцкага плябана ў Варняны адбылося каля 1635 г., пра што сведчыць факт, апісаны архітэктарам С. Лёрэнцам у артыкуле пра Варняны ⁶. Вывучаючы інвентары Варнянскага касцёла за XIX ст., у адным з іх ён адшукаў згадку пра дэкрэт Галоўнага духоўнага трыбунала ВКЛ 1635 г. у судовай справе паміж кс. Жабінскім і Абрамовічам, паводле якога пабудовы і фундушы былі аддадзены адноўленаму (ці вернутаму?) касцёлу пасля скасавання кальвінскіх капліц. Тэкст дэкрэта пакуль не знойдзены, а кароткі запіс у інвентары не дае поўнага ўяўлення пра падзеі, якія тады адбываліся. Зразумела толькі, што ў 1630-я гг. пачаўся заняпад кальвінскага храма і адраджэнне каталіцкага касцёла ў Варнянах.

Аднак у літаратуры фігуруюць нешматлікія звесткі пра кальвінскі збор у Варнянах і пасля згаданага вышэй дэкрэта 1635 г. Гэта тлумачыцца тым, што даследчыкі атыясамляюць з Варнянамі Абрамовічаў навакольныя маёнткі, якія ў той перыяд насілі тую ж назву — Варняны. Так, пад гэтай назвай вядомы з XV ст. даволі вялікі маёнтак, які да сярэдзіны XIX ст. належаў старажытнаму роду Чыжоў (у дакументах XVI ст. — Чыжэвічаў), а з сярэдзіны XVII ст. ён згадваецца таксама і пад назвай Варона (цяпер гэта вёска ў 3 км ад Варнян). Г. Мэрчынг у сваім даследаванні прыводзіць факт, што ў 1638 г. пані Галаўнёва Саковічаўна запісала 2000 злотых на мураванне збору ў Варнянах. Вывучаючы дакументы, знойдзеныя ўказаным аўтарам, можна зрабіць выснову, што гаворка, хутчэй за ўсё, ішла пра будаўніцтва мураванага храма ў маёнтку Варона, які ў той час у дакументах фігураваў пад назвай Варняны. Так, у тастаманце віленскага стольніка Яна Казіміра Чыжа (1696) гаворыцца, што ў закладзе знаходзіцца яго дзедзічны маёнтак Варняны, дзе раней быў мураваны евангеліцкі збор, ператвораны цяпер у каталіцкі касцёл віленскім біскупам Канстанцінам Казімірам Бжастоўскім. Будучы ўжо католікам, Ян Чыж завяшчаў сваім нашчадкам запісаць у фундуш гэтаму новаасвечанаму касцёлу фальварак Нарушэвічы пасля выкупа яго з закладу ⁷. З судовага дэкрэта 1777 г. удалося высветліць, што маёнткі Варона, дзе быў мураваны евангеліцкі касцёл, Кулішкі-Варонны і Трокенікі Я. К. Чыж у 1680 г. аддаў у заклад за 28 000 злотых рэфэрэндару ВКЛ Цыпрыяну Паўлу Бжастоўскаму ⁸.

Мяркуючы па цытаце ў дэкрэце, у тэксце закладнога дакумента, верагодна, фігураваў збор, а вывучэнне гэтага дакумента дазволіла б пац-

вердзіць нашы меркаванні. Закладны дакумент быў унесены 21 красавіка 1681 г. у метрыку канцэлярыі вялікага князя літоўскага (т. зв. Літоўскую метрыку), аднак у адпаведных кнігах запісаў Метрыкі аўтарам ён не знойдзены. Справа ў тым, што частка архіва, захопленая шведамі ў час Паўночнай вайны, загінула ў Балтыйскім моры. Відаць, такі ж лёс напаткаў і згаданы дакумент.

Тады ж, у 1680 г., былі складзены інвентары трох закладных маёнткаў, аднак цяпер вядомы толькі адзін — маёнтка Трокенікі. Магчыма, у страчаным інвентары маёнтка Варняны (Варона) было і апісанне кальвінскага збору. Тым не менш, і дакументы, якія ёсць у наяўнасці, сведчаць пра існаванне мураванага кальвінскага храма ў Вароне Чыжоў.

Па смерці Ц.-П. Бжастоўскага (1688) заклад Вароны перайшоў у спадчыну аднаму з яго сыноў — віленскаму біскупу Канстанціну Бжастоўскаму, які, будучы заўзятым католікам, не мог змірыцца з існаваннем іншавернага храма ў сваіх уладаннях і неўзабаве перасвяціў яго ў каталіцкі касцёл, філіяльны ў дачыненні да Варнянскага касцёла.

На архітэктuru Георгіеўскага касцёла ў Вароне звярнуў увагу яшчэ ў 1930 гады прафесар Марыян Маралёўскі, які ў сваёй манаграфіі параўнаў атык Варонскага касцёла з рэнесансна-барочным атыкам касцёла ў Рыконтах (Літва), пабудаванага ў сярэдзіне XVII ст.⁹ Ён растлумачыў з'яўленне такога атыка ў касцёлах на тэрыторыі ВКЛ уплывам кракаўска-люблінскай архітэктury Польшчы, бо фундатары гэтых касцёлаў былі ў сваяцкіх сувязях з прадстаўнікамі польскіх родаў указанага рэгіёна. Але і М. Маралёўскі, натуральна, не змог канкрэтна датаваць пабудову храма ў Вароне, не маючы ніякіх дакументаў, і дакладна растлумачыць рэнесансную стрыманасць яго архітэктury, уласціваю зборам у ВКЛ.

Аднак думка аўтарытэтнага гісторыка архітэктury Марыяна Маралёўскага не была заўважана сучаснымі даследчыкамі і не з'явілася падставай для крытычнага асэнсавання архітэктury храма ў Вароне. У артыкуле пра Георгіеўскі касцёл у Вароне архітэктар А. Міцянін памылкова датаваў храм сярэдзінай XVIII ст., а яго архітэктурны стыль вызначыў як позняе барока¹⁰, хаця тут кідаецца ў вочы строгае рэнесансна-раннебарочнае афармленне галоўнага фасада. Мабыць, А. Міцяніна ўвёў у зман познебарочны роспіс алтара, унутраных паверхняў сцен і столі касцёла, выкананы, відаць, у другой палове XVIII ст.

Усе прыведзеныя вышэй факты і дакументы сведчаць пра існаванне ў вёсцы Варона Астравецкага раёна храма, які быў пабудаваны ў першай палове XVII ст. як кальвінскі збор і пераабсталяваны ў каталіцкі касцёл ужо ў канцы XVII ст. Цікавая ў гістарычным і архітэктурным плане культовая пабудова, адна з самых старажытных на тэрыторыі Астравеччыны і

адна з нямногіх такога роду ў Беларусі, не вывучаная ў належнай меры ні гісторыкамі, ні архітэктарамі, цяпер знаходзіцца ў вельмі дрэнным стане. Вонкавая атынкаўка сцен у многіх месцах паадвальвалася, дах і столь поўнасьцю разбураны, апісаны ў “Зборы помнікаў гісторыі і культуры Беларусі” роспіс алтара, сцен і столі практычна знік. Неабходна тэрмінова распачаць рэстаўрацыю цікавага і сапраўды унікальнага помніка рэнесанснай і раннебарочнай архітэктуры. Неабходна таксама працягваць пошук дакументаў канца XVI – пачатку XVII стст., якія могуць асвятліць гісторыю Варнян, Вароны і іх храмаў. Але для гэтага патрэбна падтрымка спонсараў і іншых зацікаўленых асоб, таму што ўказаныя дакументы знаходзяцца цяпер за мяжой, у архівах і бібліятэках Літвы.

¹ Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji Wileńskiej. Kraków, 1948. T. 1 (1387–1507). S. 273.

² ДГА Літвы, ф. 525, воп. 8, спр. 1566, л. 5.

³ Łukaszewicz J. Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie. Poznań, 1843. Nr 2. S. 152; Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska... Warszawa, 1846. T. 3. S. 211; Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego... Warszawa, 1893. T. 13. S. 940 – 941; M[erczyng] H. Zbory i senatorowie protestancy w Dawnej Rzeczypospolitej. Warszawa, 1904. S. 103.

⁴ Kurczewski J. Biskupstwo Wileńskie... Wilno, 1912. S. 176, 612.

⁵ ДГА Літвы, ф. 525, воп. 8, спр. 395, л. 53.

⁶ Lorentz St. Worniany // Prace i materiały sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. Wilno, 1938/39. T. 3. S. 340–344.

⁷ НАБ. ф. 1776, воп. 1, спр. 6, л. 177.

⁸ Тамсама, ф. 1767. воп. 1, спр. 79, л. 499 адв. – 500.

⁹ Morelowski M. Zarzysy syntetyczne sztuki wileńskiej... // Prace i materiały. T. 3. S. 113–115.

¹⁰ Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі: Гродзенская вобласць. Мн., 1986. С. 88.

■ Ігар Усціменка (в. Міхалішкі Астравецкага р-на) ■

У КОЖНАГА З НАС — СВАЕ МІХАЛІШКІ

Неяк у прыватнай гутарцы адзін гісторык-беларус сказаў: “У нас ніколі не было сваёй гісторыі. Мы заўсёды былі пад кімсьці — Літвой, Польшчай, Расійскай імперыяй, Савецкім Саюзам. Таму наша гісторыя — гэта толькі невялікая і не самая цікавая частка гісторыі гэтых краін...”

Якая яскравая памылковасць! Як жа трэба не паважаць сваю зямлю, свой народ, каб вынесці такі “гістарычны прысуд”!.. Жыццё распарадзіла-

ся так, што сам я, рускі, ураджэнец Растоўскай вобласці, ажаніўся з беларускай і застаўся жыць у Міхалішках. Цяпер я выкладаю тут у сярэдняй школе, займаюся краязнаўчай работай. І як спецыяліст, бяру на сябе смеласць сцвярджаць, што гісторыя Беларусі выключна цікавая, насычаная падзеямі і своеасаблівая. Гэта я хачу праілюстраваць на прыкладзе не буйнога горада, не старажытнага замка, а звычайнай вёскі, дзе я жыву. Такіх вёсак у Беларусі — тысячы, і ў кожнай з іх — свая вялікая гісторыя. Толькі мы яе не ведаем. А не ведаем, таму што не цікавімся.

Паселішча Міхалішкі ўзнікла ў канцы XV ст. Спачатку яно мела назву Вілія і належала князям Радзівілам, затым атрымала новую назву па прозвішчу новых гаспадароў паноў Міхальскіх.

Інвентар (апісанне) 1528 г. сведчыў, што Міхалішкі ў той час налічвалі 71 двор. Сяляне павінны былі плаціць Радзівілам чынш сенам, рыбай, дрывамі, а таксама пастаўляць 420 віленскіх бочак жыта (прыкладна 7560 пудоў).

Зручнае размяшчэнне на перакрыжаванні сухапутнага тракта Полацк — Вільня і воднага шляху па Віліі садзейнічала хуткаму развіццю сяла. Вядома, што ў канцы XVI ст. польскі кароль Стэфан Баторый, адпраўляючыся ў паход супраць Івана Грознага, на плытах вёз гарматы ўверх па Віліі да Міхалішак.

У 1604 г. Міхалішкі былі куплены ў Міхальскіх палкоўнікам літоўскіх войскаў Янам Бжастоўскім. Найбольшае развіццё вёска атрымала пры яго сыне Цыпрыяне Бжастоўскім, чалавеку з цікавай біяграфіяй, які нарадзіўся ў Міхалішках у 1612 г. Цыпрыян вучыўся ў Віленскай акадэміі, затым быў на дыпламатычнай службе пры двары Альбрэхта Радзівіла, узначальваў польскае пасольства на перамовах з Маскоўскай дзяржавай пасля руска-польскай вайны 1654–1667 гг. Пры яго актыўным удзеле быў заключаны Андрусаўскі мір 1667 г. У далейшым Цыпрыян Бжастоўскі тройчы ўзначальваў пасольствы ў Маскву, карыстаўся павагай рускіх цароў Міхаіла Фёдаравіча і Аляксея Міхайлавіча. Першы падарыў Цыпрыяну багата ўпрыгожаны абраз Багародзіцы.

У 1653 г. Цыпрыян Бжастоўскі ўзвёў ў Міхалішках касцёл у імя святога Міхала і запрасіў манахаў-аўгусцінцаў. Касцёл быў пабудаваны ў стылі барока майстрам-архітэктарам К. Пенсам. Для яго афармлення быў запрошаны італьянскі мастак П'этра Перэці, які раней афармляў віленскі сабор святых Пятра і Паўла. Разам з ім працавалі і мясцовыя майстры, у прыватнасці, Жалевіч. Касцёл быў багата ўпрыгожаны скульптурамі, барэльефамі і гарэльефамі, у іх ліку — Ісус і Марыя Магдаліна; выявамі Хрыста, анёлаў, апосталаў, галоў драконаў, сірэн і іншых фантастычных істот. У свой час найбольш каштоўнымі з'яўляліся абразы “Святая сям'я” ў сярэбранай і залатой аправе (пачатак XVII ст.) і “Маці Божая Ружанцовая” (пачатак

XIX ст.). Меўся апраўлены ў срэбра і каштоўныя камяні абраз святой Кацярыны з рускімі надпісамі — трафей Бжастоўскіх з часоў вайны Рэчы Паспалітай з Масквой 1612 г. Пад касцёлам знаходзіліся катакомбы з трунамі Бжастоўскіх, абрабаванымі ў пачатку XIX ст.

Сын Цыпрыяна, Канстанцін Бжастоўскі, вылучаўся рэакцыйнасцю. Ён атрымаў адукацыю ў Рыме і, стаўшы віленскім біскупам, насаджаў рэлігійны фанатызм. Па яго загаду быў закаваны ў ланцугі беларускі атэіст Казімір Лышчынскі, які напісаў трактат “Аб неіснаванні Бога”, а затым быў спалены на кастры. Канстанцін вёў міжусобныя войны з іншымі магнатамі. Ён пакінуў пасля сябе некалькі кніг па тэалогіі.

Апошнія з Бжастоўскіх праславіліся толькі празмернай скупасцю.

У 1669 г. Міхалішкі карысталіся прывілеямі: новыя пасяленцы на працягу 10 гадоў не плацілі падаткаў, жыхары мелі свой суд, маглі праводзіць на год чатыры кірмашы. Гэта прываблівала ў Міхалішкі новых пасяленцаў. Аднак заявленне сялян і павелічэнне падаткаў працягвалася. У 1692 г. жыхары суседніх вёсак Маркуны і Чэхі “праявілі непаслушэнства і значны бунт супраць двара” — узяліся на паўстанне супраць Радзівілаў і іх арандатара шляхціца Падгарскага. Пасля задушэння паўстання на жыхароў быў накладзены штраф у памеры 250 злотых.

У Міхалішках пабываў Пётр І. Адбылося гэта ў час Паўночнай вайны, 6 ліпеня 1705 г. У “Гісторыі Пятра” А. Пушкіна запісана: “Пётр сабраўся ехаць у Польшчу, але 5 мая захварэў ліхаманкай і паспеў выехаць не раней, чым у канцы мая. Па дарозе да Полацка, аглядаючы сад і касцёл у мястэчку Міхалішкі, у пана Бжастоўскага, атрымаў ён паведамленне, што шведы морам і сухім шляхам ідуць на Пецярбург. Пётр накіраваў туды Меншыкава, але той хутка вярнуўся, даведаўшыся па дарозе, што шведы ўжо прагнаны”.

З часоў Паўночнай вайны пра наваколле Міхалішак захавалася яшчэ адно паведамленне. Каля вёскі Відзюны, у сямі кіламетрах ад Міхалішак, рускія разбілі атрад шведаў. Былі звесткі, што шведы пасля няўдалага бою закапалі тут вайсковую казну. Пан Котвіч, уладальнік Міхалішак у XIX ст., меў план месцазнаходжання гэтага скарбу, праводзіў шмат раскопак, але так нічога і не знайшоў.

У канцы XVIII – пачатку XIX стст. Расія вяла амаль безупынныя войны, якія адбіліся на становішчы Міхалішак. У 1795 г., пасля другога падзелу Рэчы Паспалітай, успыхнула паўстанне на чале з Тадэвушам Касцюшкам. На яго задушэнне былі накіраваны войскі пад камандаваннем А. Суварова. Пад Міхалішкамі тады стаялі атрады палкоўніка Дзеева, якія абкладалі кантрыбуцыяй паўстанцкія вёскі. Дзееву, як паведамлялася ў дакументах, даводзілася прабівацца праз натоўпы ўзброеных сялян. Яго жорсткія дзеянні ў дачыненні да мясцовага насельніцтва выклікалі асуджэнне Суварова.

У 1812 г. праз Міхалішкі двойчы пракочвалася вайна: першы раз летам, калі напалеонаўскія войскі ішлі на Маскву, другі раз — позняй восенню, калі разбітыя часці французскай арміі адступалі; паводле некаторых крыніц, тут пабываў Напалеон. Быў разбураны панскі маёнтак і разрабаваны катакомбы з трунамі Бжастоўскіх. У лясках партызанілі сяляне, а праз Міхалішкі рухаліся рускія войскі Барклая дэ Толі і Дохтурава. Сярод іх быў Вікенцій Равінскі, мажлівы аўтар беларускай паэмы “Энеіда навыварат”.

19 лютага 1861 г. Аляксандр II падпісаў “Палажэнне аб сялянх”, якія з гэтага часу рабіліся вольнымі. Аднак зямля па-ранейшаму заставалася ў руках землеўласнікаў, сяляне за мізэрныя зямельныя надзелы былі вымушаны выплочваць вельмі вялікі выкуп. Гэта быў самы сапраўдны рабунак, і сяляне адказвалі на яго паўстаннямі. 15 сакавіка 1861 г. новы гаспадар Міхалішак пан Котвіч зачытаў “Палажэнне” перад жыхарамі, але тыя заявілі, што больш не будуць адбываць паншчыну. Справа аб хваляваннях у Міхалішках дайшла да віленскага генерал-губернатара Назімава. Грамадзянскі губернатар Пахвіснеў паведаміў яму, што на месца быў накіраваны земскі спраўнік, які спрабаваў пераканаць сялян у неабходнасці слухацца, але тыя адмовіліся. Хваляванне з Міхалішак перакінулася на суседнія Турлы, Варняны, Дубнікі. Пахвіснеў прасіў накіраваць у гэтыя вёскі роту Лібаўскага пяхотнага палка. Адбылося сутыкненне паўстанцаў з салдатамі. Калі паручык Тышкевіч і прыстаў Манцэвіч загадалі адлупшываць розгамі аднаго селяніна, на вырчку да яго кінулася больш як 150 аднавяскоўцаў. “Дваровы чалавек” Вінцук Васілёнак угаворваў сялян пайсці на Тышкевіча з сякерамі, аднак быў арыштаваны. З вялікімі намаганнямі хваляванні ўдалося задушыць.

У 1863 г. у вёсцы Зулова стыхійна сабраўся атрад з сялян. 15 лютага ён захапіў Жукойні і Міхалішкі. Тут на сходзе быў зачытаны антыўрадавы маніфест, спалены царскі партрэт і афіцыйныя паперы. Паўстанцы накіраваліся да Варнян, але за імі ўжо ішлі салдаты Кіеўскага пяхотнага палка. “У Жукойнях яны спалілі хаты сялян, якія спачувалі інсургентам”. Гэтыя ж салдаты ўстроілі засаду на паўстанцаў, якія ад Варнян ішлі на Смаргонь. Трапіўшы ў акружэнне, змагары ўсё ж здолелі з яго вырвацца, згубіўшы толькі аднаго чалавека. Яны пераправіліся праз Вілію і часова самараспусціліся.

Новы ўздым паўстанцкага руху адбыўся ў маі 1863 г. Узначалі і яго Густаў і Леан Чаховічы. Густаў узначаліў атрад са ста чалавек і 6 чэрвеня пачаў дзеянні каля Міхалішак. На працягу лета паўстанцы партызанілі ў Дубніцкіх лясках, аднак са Свянцян сюды ўжо рухаліся царскія войскі пад камандаваннем Своева. 28 жніўня сяляне ўступілі ў бой з двума атрадамі пяхоты, 80 драгунамі і 40 казакамі. Толькі гераізм “тыльнай варты” (ар’ергарда) пад камандаваннем Кароля Ясевіча дазволіў інсургентам пазбегнуць паражэння.

Паўстанне было задушана, але рэвалюцыйныя традыцыі ў Міхалішках не забываліся. Пацвярджэннем таму сталі падзеі 9 студзеня 1906 г. Напярэдадні паліцэйскі вартаўнік Клінцэвіч атрымаў паведамленне, што ў Міхалішкі прыехала каля 20 чалавек рабочых — членаў РСДРП — з Вільні, Смаргоні і Свіра. Да іх далучыўся беспрацоўны міхалішскі настаўнік Гірш Каварскі. 9 студзеня, у гадавіну “Крывавай нядзелі”, гэтыя людзі выйшлі на дэманстрацыю. У ёй удзельнічала каля 50 чалавек на чале з Каварскім, краўцом Вайнштэйнам, кацельшчыкам Гайкоўскім і іншымі. Спраба Клінцэвіча разагнаць дэманстрацыю ўгаворамі і пагрозамі ні да чаго не прывяла. Справа супраць дэманстрантаў была перададзена ў Віленскую судовую палату. Аднак Каварскі і Гайкоўскі на суд не з’явіліся, а Вайнштэйн быў апраўданы.

У гады Першай сусветнай вайны Міхалішкі і ўвесь Астравецкі раён былі акупаваны кайзераўскімі войскамі. Фронт праходзіў у раёне Смаргоні, у Міхалішках жа былі толькі тылавыя часці. Пра гэта нагадваюць экспанаты, якія захоўваюцца ў нашым школьным музеі.

18 сакавіка 1921 г. у Рызе быў падпісаны мірны дагавор паміж Савецкай Расіяй і Польшчай. Згодна з ім, тэрыторыя Заходняй Беларусі, у тым ліку і Міхалішкі, увайшла ў склад Польскай дзяржавы. На Астравеччыне, як і ў многіх іншых раёнах Заходняй Беларусі, дзейнічалі падпольныя ячэйкі КПЗБ. Міхалішскую ячэйку ўзначальвалі Іван Лукша і Іосіф Гражуль, актывістамі ж былі Рамуальд Маціеўскі, Іосіф Бяляўскі, Франц Бублевіч. Члены КПЗБ вялі камуністычную прапаганду сярод насельніцтва, распаўсюджвалі лістоўкі. Лукшу выдаў польскай дэфензіве яго пляменнік. Аднак камуністу ўдалося збегчы з камеры смяротнікаў у Францыю. Там ён стаў членам французскай кампартыі, удзельнікам Супраціўлення. У 1947 г. ён вярнуўся на Радзіму з партыйным білетам, падпісаным Марысам Тарэзам.

1 верасня 1939 г. з нападам Германіі на Польшчу пачалася Другая сусветная вайна. Падзеі таго часу разглядаюцца мною асобна, у тэксце на рускай мове.

■ Эдуард Зайкоўскі (Мінск) ■

РЭЛІКТЫ ЯЗЫЧНІЦТВА НА АСТРАВЕЧЧЫНЕ

Астравецкі раён, размешчаны на сумежжы славян і балтаў, з’яўляецца тым месцам, дзе найбольш доўга захоўваліся рэшткі язычніцтва (паганства). Калі у паўднёвай і цэнтральнай частках Беларусі хрысціянства стала афіцыйнай рэлігіяй з канца X ст., то на паўночным захадзе нашай краіны,

які не ўваходзіў у склад усходнеславянскіх дзяржаўных утварэнняў, на працягу яшчэ чатырох стагоддзяў пануючай рэлігіяй заставалася паганства. Толькі пасля Крэўскай уніі 1385 г. тут пачало пашырацца каталіцтва. Але нават для досыць павярхоўнай хрысціянізацыі насельніцтва краю спатрэбіўся даволі працяглы час. Перажыткі ж язычніцтва ў духоўнай культуры і культавыя аб’екты захаваліся да нашага часу.

Яшчэ некалькі дзесяцігоддзяў назад каля в. Валэйкішкі Трокеніцкага сельсавета ляжаў камень, пра які захавалася паданне, што там калісьці жыў цмок Вяль. Гэты цмок перакідваў валун, а таксама забіраў у сялян жывёлу. Адзін селянін задумаў знішчыць страшыдла. Дзеля гэтага ён напхаў шкуру авечкі смалой і серкай і падсунуў цмоку. Вяль праглынуў гэтую прынаду, потым дзіка зароў і здох. Ягоны роў пачуў у Кракаве цмок Крак, які таксама зароў і здох.

Імя Вяль, несумненна, паходзіць ад індаеўрапейскага кораня uel-, які звязаны з абазначэннем замагільнага свету, а таксама міфалагічнага персанажа, які з’яўляецца праціўнікам Бога Грому¹. З гэтым каранем звязваюцца такія імёны міфалогіі, як старажытныіндыскі Вала — дэман, што хавае ў пячоры ўкрадзеную жывёлу, славянскі “скотий бог” Вялес (Велес), балцкія Велс — бог замагільнага царства і жывёлы, Велняс — праціўнік Грамавіка, выкрадальнік жывёлы. Адным з увасабленняў Вялеса лічыўся змей (цмок). Велняс хаваецца ад праследавання, ператвараючыся ў камень, дрэва або жывую істоту. Значная частка культавых камянёў была прысвечана Вялесу як праціўніку Перуна (камяні, якія лічыліся скамянелымі змямі, быкамі і так званыя камяні-краўцы). Уяўлялі, што ў некаторых вялікіх камянях змей жыў. Магчыма, паданне пра паяданне Вялем уяўнай авечкі адлюстравала існаванне старажытнага звычайу прыносіць у ахвяру богу — праціўніку Грамавіка авечак і іншых жывёл. Згадка пра Крака, калі толькі яна не з’явілася пад пазнейшым уплывам польскай літаратуры, таксама досыць цікавая. У заходнеславянскай міфалогіі гэта генеалагічны герой, заснавальнік горада Кракава, які пабудаваў замак на гары Вавель і забіў цмока, што жыў там і паядаў людзей і жывёлу. У літоўскай мове *krakas* — “дракон”, “страшыдла”².

Чортаў камень вядомы каля в. Кісялі. З паганскімі вераваннямі было звязана ўшанаванне святых крыніц, якое працягвалася і пасля прыняцця хрысціянства. Такія крыніцы вядомы каля в. Быстрыца (Святаянская крыніца) і каля в. Дубок (Гервяцкага сельсавета). Апошняя знаходзіцца на беразе р. Віліі, а каля гэтай крыніцы пабудавана невялікая капліца. Яшчэ ў пачатку нашага стагоддзя паблізу было шмат курганоў, што служыць ускосным сведчаннем ушанавання крыніцы яшчэ ў старажытнасці. Асаблівая ўрачыстасці каля крыніцы адбываюцца ў першую нядзелю ліпеня.

У ваколіцах в. Ігнацова Трокеніцкага сельсавета, каля хутара Лінамаргі, у лесе знаходзіцца гарадзішча Замкоўка. Канстанцін Тышкевіч, які ў сярэдзіне XIX ст. абследаваў гэты помнік, меркаваў, што ў старажытнасці гэта было ахварнае гарадзішча, на якім у глыбокай катлавіне гарэў агонь. На валу гарадзішча К. Тышкевіч выявіў рэшткі пнёў ад вялізных дубоў, — на яго думку, гэта сляды святога гаю, прысвечанага багам. Самы тоўсты з гэтых дубоў меў у абхваце больш шасці метраў³. У цяперашні час вышыня Замкоўкі над суседнім балотам 20–25 м. З вонкавага боку гарадзішча размешчаны вал вышынёй не менш 10 м, потым ідзе роў глыбінёй каля 2 м, а потым зноў вал, які ўзвышаецца над пляцоўкай на 15 м. Пляцоўка авальнай формы, даўжынёй каля 80 м., моцна нахілена ў паўднёва-заходні бок. Культурны пласт на пляцоўцы нам выявіць не ўдалося. У ірве на глыбіні 0,2–0,3 м залягаюць даволі шчыльна ўкладзеныя камяні. З паўднёвага боку, трохі вышэй ірва, на вонкавым схіле ўнутранага вала, ляжыць вялікі камень дыяметрам каля 3,5–4 м, каля яго бачны сляды меншых валуноў.

Рэшткі язычніцтва на Астравеччыне прасочваюцца і ў фальклорна-этнаграфічным матэрыяле. У Гервяхах, дзе захваўся астравок літоўскамоўнага насельніцтва, зарэгістраваны паданні пра айтварасаў. У літоўскай міфалогіі айтварас — гэта лятучы дух у выглядзе вогненнага змея, які прыносіць свайму гаспадару рознае багацце, асабліва грошы, малако, мёд. У Гервяхах айтварас уяўляецца духам, які памнажае багацці. Гэту істоту тут яшчэ называюць *spaugžius-keimeris*, што этымалагічна блізка да назвы такога беларускага міфа-рытуальнага персанажа, як Спарыш — увасабленне ўрадлівасці. Корань *spog-* у міфалагічных назвах звязаны з абазначэннем блізнят: двайнога зярняці, двайнога коласа. Літоўскае *keimeris* абазначае двухскладовую рэч. Мяркуючы па звестках з Гервяхаў, першапачаткова айтварас уяўляўся як нейкі рэчавы фетыш. Прадметамі, з якімі суаднесены айтварас, з'яўляюцца рэчы, звязаныя з канём, — вупраж, дуга, аглоблі, пугы, абрывавак вяроўкі і да т. п.⁴

¹ Иванов В. В., Топоров В. Н. Исследования в области славянских древностей. М., 1974. С. 71–72.

² Иванов В. В., Топоров В. Н. Мифологические географические названия как источник для реконструкции этногенеза и древнейшей истории славян // Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев. М., 1976. С. 123–124.

³ Tyszkiewicz K. Wilija i jej brzegi: Pod względem hydrograficznym, historycznym, archeologicznym i etnograficznym. Drezno, 1871. S. 146.

⁴ Иванов Вяч. Вс., Топоров В. Н. К проблеме лтш. *jumis* и балтийского близнечно-го культа // Балто-славянские исследования. 1982. М., 1983. С. 165–168.

ЦУДАТВОРНЫ АБРАЗ МАЦІ БОЖАЙ ГУДАГАЙСКАЙ НА АСТРАВЕЧЧЫНЕ

З гісторыяй і культурай Беларусі цесна звязана ўшанаванне Маці Божай. Атрымаўшы развіццё ў Візантыі ў часы Эфесага і Халкідонскага сабораў, яно засноўвалася перш за ўсё на надзвычайным значэнні Дзевы Марыі ў справе выратавання, яе асаблівым становішчы ў царкве. Зведаўшы доўгае фарміраванне, культ Маці Божай увайшоў акрамя багаслоўя ў асабістае дабрачэсце, літаратуру, мастацтва. Ён знайшоў увасабленне ў шматлікіх абразках. “Марыя бывае на іх прадстаўлена як трон Божы, што нясе Госпада і падае яго людзям (Theotokos), або як шлях, што вядзе да Хрыста і ўказвае яго (Odigitria), або як Пасрэдніца, што моліцца, і знак Божай прысутнасці на шляху вернікаў да дня Гасподняга (Deisis), або як Апякунка, што пакрывае народ сваім плашчом (Пакроў), або як літасцівая і пяшчотная Дзева (Eleousa). Звычайна бывае яна прадстаўлена разам з сынам — Немаўлём Хрыстом на руках: уласна гэтыя адносіны да Сына праслаўляюць маці”, — так сцвярджае ў сваёй энцыкліцы “Redemptor Mater” сённяшні папа рымскі Ян Павел II. Сярод шматлікіх абразоў асаблівую групу складаюць чудатворныя абразы, феномен якіх заключаецца ў тым, што яны з’яўляюцца крыніцамі надзвычайнай боскай ласкі Святога Духа, якая заключана ў іх.

Геаграфія чудатворных абразоў Маці Божай у Беларусі вельмі шырокая. Працэс фарміравання святыняў, якія шануюцца насельніцтвам Беларусі, уключаў у сябе ўплывы розных хрысціянскіх царкваў — праваслаўнай, каталіцкай, уніяцкай. Выключэнне складалі пратэстанцкія царквы: лютэранская, кальвінская, антытрынітарыяў, якія адмаўлялі культ святых, Маці Божай і звязанае з імі ўшанаванне абразоў.

Кожны з чудатворных абразоў мае сваю гісторыю, але пры гэтым яны надзелены шэрагам рысаў, якія іх аб’ядноўваюць:

— узнікненне той ці іншай святыні з’яўляецца перш за ўсё рэлігійным здарэннем, якое абапіраецца ў большай ці меншай ступені на гістарычныя падзеі;

— паміж існуючымі вуснымі паданнямі і першымі гістарычнымі запісамі апавяданняў ёсць пэўны час, які садзейнічае складанню шматлікіх легендаў.

Большую колькасць сярод чудатворных абразоў Найсвятой Дзевы Марыі складаюць так званыя “яўленія” абразы. Часцей за ўсё абразы Маці Божай з’яўляліся людзям у лесе, на рацэ, на балоце, у полі, у хаце простага селяніна. Да ўказанага тыпу абразоў адносіцца адна са славурых святы-

няў Беларусі — Гудагайскі абраз Маці Божай, які знаходзіўся ў кляштары кармелітаў босых у мястэчку Гудагаях.

Ордэн кармелітаў узнік у часы панавання крыжакоў. Гэтая супольнасць вяла самотнае жыццё на гары Кармель, ля крыніцы святога прарока Іллі. У XIII ст. кармеліты распаўсюдзіліся па ўсёй Цэнтральнай і Заходняй Еўропе. У Вялікім Княстве Літоўскім яны з’явіліся найперш у сталіцы дзяржавы Вільні (1626). У Беларусі — у першай палове XVII ст. Тут, на беларускіх землях, кармеліты босыя заснавалі свае кляштары ў Глыбокім (1646–1862), Гродне (1668–1845), Пінску (1734–1832), Мядзелі (1754–1832), Гудагаях (1764–1832).

У двух кляштарых кармелітаў босых меліся цудатворныя абразы Маці Божай. Дзякуючы ім гэтыя мясціны прыцягвалі да сябе вернікаў з аддаленых мястэчак і вёсак, садзейнічалі фарміраванню ў вернікаў пэўных маральных прынцыпаў, падставай якіх быў прыклад зямнога жыцця і паводзін Дзевы Марыі. Што датычыцца Гудагайскага абраза Маці Божай, то паданне сведчыць, што сярод бясконцага лесу на месцы сённяшняга мястэчка знаходзілася хатка лесніка. І менавіта ў гэтай хатцы з’явіўся абраз Маці Божай, які потым праславіўся цудамі. Людзі, якія жылі паблізу гэтай хаткі, пачалі называць яе будай у гаі — адсюль нібы і пайшлі назва Гудагаі (Будагай). Калісьці тут была маёмасць роду Войнаў (герба Трубы). Юзаф Война, абозны плоцкі, і яго жонка Людвіка з Сулістроўскіх, якія бачылі, колькі вернікаў прыходзіць да цудатворнага абраза, заснавалі ў 1768 г. у Гудагаях касцёл і кляштар айцоў кармелітаў босых. Віленскі біскуп Ігнацій Якуб Масальскі заснаваў у Гудагаях парафію (1777) і аддаў яе пад апеку ордэна. Кармеліты, у касцёле якіх быў змешчаны цудатворны абраз, выдалі кніжку з яго гравюрай, якая атрымала назву “*Obraz N. Maryi P., Który na miejscu Gudohaje nazwanem w powiecie oszmiańskim W. X. Litew. w kościele OO Karmelitów Bosych wielkiemi łaskami słyynie...*”

Цяжкія часы для рымска-каталіцкіх вернікаў насталі пасля паўстання 1831 г. Тады была зачынена значная колькасць кляштараў. Злы лёс не абмінуў і Гудагаі. У 1832 г. кляштар кармелітаў босых у Гудагаях быў зачынены, а парафію далучылі да Солаў. Цудатворны абраз перанеслі ў парафіяльны касцёл у Ашмянах. А касцёл у Гудагаях за 40 рублёў набыла ва ўласнасць набожная пані. Вернікі ж не прыпынялі сваіх намаганняў, каб захаваць гэты касцёл. Нарэшце ў 1878 г. яны атрымалі ад урада дазвол адпраўляць у гудагайскім касцёле ў кожную суботу службу, дзеля чаго прыязджалі парафіяльныя ксяндзы з Солаў. З цягам часу службы пачалі праводзіцца і ў час святаў у гонар Дзевы Марыі. На іх збіралася да 10 тысяч вернікаў. Замест цудатворнага абраза ў галоўным алтары быў змешчаны іншы абраз Маці Божай, аздоблены срэбнай шатай. Ён быў перавезены са скасава-

нага касцёла ў Слабодцы. А зверху над ім змясцілі невялікую копію абраза Гудагайскай Маці Божай. Так было да 1906 г., калі на падставе Дэкрэта была адноўлена Гудагайская парафія. Касцёл быў адбудаваны, і сюды вярнулі з Ашмян цудатворны абраз, які змясцілі ў галоўным алтары, як і да гэтага.

Абраз Гудагайскай Маці Божай мае памер аркуша. На ім відаць паясная выява Маці Божай, якая трымае на правай руцэ маленькага Хрыста, што прыхінуўся сваёй шчакой да шчакі Дзевы Марыі. Абраз адносіцца да іканаграфічнага тыпу Элеўса (Замілаванне), які адлюстроўвае ідэю аб богамацярынскім заступніцтве. Іканаграфія Замілавання склалася ў старажытным копцкім мастацтве Егіпта. Менавіта гэты тып абразоў перадае незвычайна цёплыя мацярынскія пачуцці, выяўляе адносіны, якія аб'ядноўваюць маці і сына дзеля адкуплення чалавека.

Каля шасці тысяч вернікаў налічвала Гудагайская парафія перад Другой сусветнай вайной. Яшчэ ў 1901 г. у кнізе “Праваднік па Літве і Беларусі” (Вільня) Напалеон Роўба пісаў: “У кожнае свята Божай Маці адбываецца ў гудагайскім касцёле вельмі ўрачысты фэст, які да быццам памерлай і ціхай звычайна мясцовасці прыцягвае сотні людзей з навакольных вёсак”. У час фэстаў спявалі рэлігійныя песні, прысвечаныя Дзеве Марыі.

Культ цудатворнага абраза знайшоў адлюстраванне не толькі ў рэлігійных песнях, але і ў паэзіі. Вось верш Вінцука Адважнага (Язэпа Германовіча), прысвечаны нашаму абразу:

Матка Боска ў Гудагаях

О, дабратлівы ў сваіх ласках Божа,
Хто з нас належна апісаці можа?
Цуды, што дзеюцца ў народзе?
Хто ў Гудагаі з вераю прыходзе,

Каго хвароба мучыць і сціскае —
Аж смерць прадчасна вась-вась абыймае, —
Той ў Гудагаях знойдзе цуд-апеку,
Што Матка Боска сведчыць чалавеку!

У людскіх няшчасцях пльвучь ласкі з неба —
Марыя шчодро дзеліць, каму трэба:
мы Богу шчыра падзяку прыносім —
З верай, надзеяй яшчэ болей просім!

Найбольш аб згodu паўсюдну на свеце
Просім і молім мы — бедныя дзеці,
Ад голаду, войнаў, варожых напасцяў,
Ратуй нас, Божа, ад усіх няшчасцяў!

О, Маці Божа, што ў Гудагаі,
Здароўя просім, плёну, ураджаю,
Цябе мы клічам прад Божым парогам,
Ты заступайся за намі прад Богам! ¹

Напісаны верш у Лондане 21 верасня 1976 г.

¹ Божым шляхам (Лондан). 1976. № 1–2. С. 12.

■ Герман Брэгер (Мінск) ■ СЯДЗІБА КРАСОЎСКІХ У КАЦЕНАВІЧАХ

Шмат вядомых у свой час на нашай Бацькаўшчыне людзей былі забыты сваімі нашчадкамі, якія будавалі новае камуністычнае грамадства, дзе не знаходзілася месца шанаванню гісторыі мінуўшчыны і культуры продкаў. Вынішчалася ўсялякая памяць пра мінулае, знакамітыя людзі сваёй эпохі абвяшчаліся ці то ворагамі, ці то не вартымі ўспамінаў, руйнаваліся іх сядзібы і памятныя мясціны. Некалі ў кожнай энцыклапедыі, ці то на рускай, ці то на польскай мове, змяшчаліся біяграфічныя даведкі пра гэтых людзей, але дарэмна шукаць хоць якія звесткі пра іх у шматтомных энцыклапедыях, выдадзеных у савецкі час. Да такіх людзей, між іншым, належаць бацька і сын Красоўскія — Каятан і Апалінар — вядомыя ў XIX ст. навукоўцы і выкладчыкі, адзін — Віленскага, другі — Пецябургскага універсітэтаў, уладальнікі маёнтка Каценавічы ў цяперашнім Астравецкім раёне, дзе, на шчасце, захаваліся іх уласны сядзібны дом.

Шляхціцы Красоўскія герба Слепаворан паходзілі з Падляшша, з Бранскага павета, дзе мелі ў XVI ст. маёнткі ў Красаве, ад якога і ўтварылі сваё прозвішча. На працягу XVI–XVIII стст. шматлікія прадстаўнікі гэтага роду рассяляліся па ўсёй Польшчы і Вялікаму Княству Літоўскаму. Каятан Красоўскі ў 1843 г. давёў сваё шляхецкае паходжанне ў Віленскай дэпутацкай шляхецкай зборні, выводзячы свой род ад Даніеля Красоўскага, які ў 1693 г. валодаў маёнткам Заельняк у Мінскім ваяводстве каля мястэчка Гайна. 7 жніўня 1784 г. у родавым маёнтку Іскрынь Ашмянскага павета Мядзельскай парафіі ў мінскага скарбніка Нікадзіма Красоўскага, унука Даніеля, і яго жонкі Караліны Дзеражынскай нарадзіўся хлопчык, якому яны далі двойное імя Каятан Юстын. (Гэтую дату і месца нараджэння называе вядомы беларускі паэт Вінцэс Каратынскі ў сваім артыкуле пра Каятана Красоўскага, які быў апублікаваны 12 сакавіка 1881 г. у варшаўскім часопісе “Tygodnik Ilustrowany”, што выклікае большы давер, чым дадзе-

ня пра Валынь як месца нараджэння ў “Encyklopedii Powszechnej Olgelbrandta” і працы Ю. Бялінскага “Універсітэт Віленскі”. Год нараджэння ва ўсіх публікацыях называецца аднолькавы — 1784, а прафесар Л. Яноўскі ў доказ гэтага нават спаслаўся на фармуляр К. Красоўскага 1816 г., дзе былі ўказаны 32 гады ад нараджэння. Аднак у знойдзеным намі пасведчанні аб смерці К. Красоўскага 1854 г. адзначана, што яму было 75 гадоў, г. зн. — нарадзіўся ён у 1779 г. Канчаткова дату нараджэння можна высветліць, вывучыўшы радаводную справу Красоўскіх, якая захоўваецца ў ДГА Літвы, дзе ёсць метрычныя пасведчанні аб нараджэнні прадстаўнікоў гэтага роду.

Спачатку Каятан вучыўся ў школе пры кальвінскім зборы ў Слуцку, а ў 1803 г. паступіў на фізіка-матэматычны факультэт толькі што адчыненага Віленскага універсітэта, пераўтворанага з былой езуіцкай акадэміі. Настаўнікамі Каятана былі знакамітыя людзі: былы езуіт Юзаф Міцкевіч, дзядзька паэта Адама Міцкевіча, Стафан Стубялёвіч, Баніфацы Юндзіл, Захар Нямчэўскі, Енджэй Снядэцкі, а потым і яго брат Ян Снядэцкі. Поспехі К. Красоўскага ў навучанні былі даволі значныя, таму ў наступным годзе ён быў адначасова залічаны выхаванцам настаўніцкай семінарыі, заснаванай Адукацыйнай камісіяй у 1780 г. Семінарыя ўтрымоўвалася на сродкі універсітэта, і сюды прымалася для падрыхтоўкі будучых выкладчыкаў найбольш адораная моладзь. У 1806 г. К. Красоўскаму была прысуджана ступень кандыдата філасофіі з асобнай узнагародай, а ў 1810 г., калі ён ужо займаўся выкладчыцкай дзейнасцю, універсітэцкі сенат аднагалосна прысвоіў яму ступень доктара філасофіі.

Пасля заканчэння універсітэта (з адзнакай) у 1808 г. Каятан Красоўскі як выхаванец за кошт Адукацыйнага фондуша быў накіраваны ў Віцебскую гімназію, а праз два гады адначасова прызначаны наглядчыкам і намеснікам дырэктара гімназічнай акругі.

Маючы прыхільнасць з боку рэктара Віленскага універсітэта Малейскага і атрымаўшы яго запрашэнне, К. Красоўскі ў 1811 г. пераехаў у Вільню. Спачатку папрацаваў настаўнікам фізікі і прыроднаўства ў мясцовай гімназіі, а ў 1813 г. атрымаў пасаду хавальніка кабінета фізікі ва універсітэце. Увесну 1814 г. памёр прафесар фізікі С. Стубялёвіч, і з новага 1814/1815 навучальнага года выкладанне фізікі ў якасці ад’юнкта было даручана маладому Каятану Красоўскаму. Адначасова К. Красоўскі працягваў выкладаць фізіку ў Віленскай гімназіі. Ён таксама быў членам камісіі, якая распрацоўвала і зацвярджала планы выкладання вучэбных прадметаў ва універсітэце і падначаленых яму школах. У 1817 г. Каятан разам з прафесарам Бэку ўдзельнічаў у арганізацыі гімназіі ў Магілёве. К. Красоўскі распрацаваў уласны курс лекцый па фізіцы на аснове праграмы свайго папярэдніка С. Стубялёвіча, а таксама гунтуючыся на працах

нямецкага фізіка Ё.-Г. Фішэра, але свайго падручніка не выдаў. Сучаснікі крытычна ацэньвалі выкладчыцкую дзейнасць К. Красоўскага ў галіне фізікі; напрыклад, прафесар універсітэта Зыгмунт Раўкоўскі ў сваіх мемуарах падкрэсліў слабасць выкладання Каятанам фізікі, недастатковы разгляд новых прац па гэтаму прадмету. У 1819 г. К. Красоўскага замяніў на пасадзе выкладчыка фізікі Фелікс Дравінскі, які, закончыўшы навучанне, вярнуўся з-за мяжы.

Пры фізіка-матэматычным факультэце Віленскага універсітэта існавала кафедра сельскай гаспадаркі (аграноміі), пасада загадчыка якой была ад пачатку вакантнай. Гэтую кафедру рэктар Малёўскі і прапановаў узначаліць К. Красоўскаму, які ў 1819/20 навучальным годзе пачаў выкладаць асновы аграноміі, а затым і поўны курс тэорыі сельскай гаспадаркі. Будучы першым загадчыкам кафедры, ён абвясціў агульную праграму выкладання і па свайму прадмету напісаў тры працы: 1) “Аб гноі”, якая з’яўлялася апрацоўкай раздзела з кнігі нямецкага агранома Альбрэхта Таера і была апублікавана ў 1820 г. спачатку ў часопісе “Dziennik Wileński”, а потым і асобнай кнігай; 2) “Агародніцтва, кратка сабранае”, якая двойчы выдавалася ў Вільні — у 1821 і 1823 гг.; 3) “Аб севазвароце, або Аб розных сістэмах палявога гаспадарства” — таксама апрацоўка кнігі А. Таера, выдадзена асобна ў 1821 г. Адначасова К. Красоўскі кіраваў гаспадаркай у бенефіцыйным маёнтку Муса Віленскага павета, які належаў універсітэту.

Як ужо адзначалася, К. Красоўскі быў уладкаваны на кафедру аграноміі па пратэкцыі рэктара Малёўскага, хоць на гэтую пасаду прэтэндаваў больш вопытны прафесар Міхал Ачапоўскі, ужо тады аўтар некалькіх прац па той жа тэматыцы. Яго накіравалі выкладчыкам гімназіі ў Крамянец, што ў Падоллі. Аднак у 1822 г. ён вярнуўся ў Вільню і быў прызначаны кіраваць кафедрай замест Красоўскага. Апошняга прызначылі да Станіслава Юндзіла, пад кіраўніцтвам якога ён экзаменаваў кандыдатаў на ступені магістра і доктара заалогіі. 18 мая 1823 г. Каятан Красоўскі ўзначаліў віленскую гімназію і адначасова заняў пасаду дырэктара павятовых вучылішч Віленскай губерні. Акрамя таго, ён выкладаў у гімназіі мараль, займаўся арганізацыяй другой гімназіі ў Вільні, якую пазней пераўтварылі ў шляхецкі інстытут, а зачынілі ў 1863 г. Два разы, у 1825 і 1828 гг., Красоўскага выбіралі візітатарам навучальных устаноў Віленскай губерні. Дарэчы, на гэтую пасаду выбіраліся найбольш паважаныя асобы з прафесараў і ад’юктаў або ганаровых членаў Віленскага універсітэта, аднак візітатарам не мог быць рэктар і члены адміністрацыі універсітэта.

У 1834 г. Каятан Красоўскі выйшаў у адстаўку ў чыне стацкага саветніка (адпавядае воінскаму званню палкоўніка) і, атрымаўшы пенсіён, пасяліўся ў маёнтку Каценавічы Віленскага павета, які належаў яго жонцы Юзэфе з Познякаў, і заняўся сельскай гаспадаркай. Тут, у Каценавічах, ён напісаў

працу па будаўніцтву: “Спосаб узвядзення гаспадарчых пабудоў з сухога галля і гліны”. Выдаў яе ў Вільні ў 1834 г., а ў 1839 г. перавыдаў яе ў другі раз, значна пашыраную раздзелам аб пакрыцці будынкаў незгаральным дахам.

Каятан Красоўскі быў жанаты з дачкой Антонія Позняка Юзэфай, з якой (паводле В. Каратынскага) у іх нарадзілася восем дзяцей, але, на жаль, ён не называе ўсіх па імёнах. Нам удалося высветліць імёны чатырох сыноў і трох дачок: Апалінар Філімон, Отан Фаўстын, Каятан Віктар, Юзаф Людвік, Эмілія, якая стала жонкай славутага астранома Пятра Славінскага, Стэфанія, жонка Ятаўта, і Аляксандра, жонка Яна Місевича. З іх набылі вядомасць Апалінар, пра якога гаворка пойдзе ніжэй, і Каятан, інжынер, але пра яго нічога, акрамя цёплых слоў В. Каратынскага ў яго адрас і таго, што ён памёр у Швейцарыі каля 1880 г., невядома.

Некалькі разоходзяцца сведчанні В. Каратынскага і архіўных дакументаў пра дату смерці і месца пахавання Каятана Красоўскага. Першы называе 20 верасня і могілкі Роса ў Вільні, “дзе з правага боку ад капліцы, за катакомбамі, можна бачыць сціплы каменны помнік над магілай”. Але нам пашанцавала адшукаць архіўны дакумент — пасведчанне аб запісе ў пахавальных метрычных кнігах віленскага бернардынскага парафіяльнага касцёла пра смерць К. Красоўскага 18 верасня 1854 г. (у пасведчанні спасылка на метрычную кнігу № XIII, арк. 12, дак. № 210), які меў ад нараджэння 75 гадоў, і яго пахаванне адбылося 22 верасня на Бернардынскіх могілках у Вільні. На гэтых могілках таксама былі катакомбы для пахавання.

Найбольш вядомым з сыноў Каятана Красоўскага стаў Апалінар Красоўскі, які нарадзіўся, паводле С. Вянгерава, 27 студзеня 1817 г. (па старому стылю, гл.: Критико-биографический словарь русских писателей и ученых. Пг. 1915. 2-е изд. Т. I. Вып. 3. С. 415.). Іншыя энцыклапедычныя і біяграфічныя даведнікі называюць 1818 г. Тыя ж даведнікі месцам нараджэння Апалінара называюць Валынь, але яго бацька ў той час працаваў у Вільні, якая, хутчэй за ўсё, і з’яўляецца яго радзімай. Закончыўшы Віленскую гімназію, Апалінар паступіў у Пецярбургскі інстытут інжынераў шляхоў зносін. Пасля паспяховага заканчэння вучобы (прыкладна ў 1836–1838 гг. паводле розных крыніц) застаўся там жа працаваць у якасці асістэнта, а затым і прафесара грамадзянскай архітэктуры. У 1848 г. А. Красоўскі быў прызначаны дырэктарам Пецярбургскага будаўнічага вучылішча. Пад яго кіраўніцтвам якасць выкладання дысцыплін значна палепшылася, і гэтак вучылішча было прыроўнена да вышэйшых навучальных устаноў. У будучым, ужо пасля смерці А. Красоўскага, у 1882 г., будаўнічае вучылішча было ператворана ў Інстытут грамадзянскіх інжынераў.

У 1849 г. пры Пецяўбургскім універсітэце было ў другі раз адчынена рэальнае аддзяленне з шасцю студэнтамі, якім выкладалі тэхнічныя навукі. Для чытання лекцый па грамадзянскай архітэктуры і будаўнічаму мастацтву быў запрошаны падпалкоўнік корпуса шляхоў зносін А. Красоўскі, які, па сутнасці, узначаліў адпаведную кафедру юрыдычнага факультэта. У 1851 г. рэальнае аддзяленне было ліквідавана, а кафедра архітэктуры перададзена ў разрад камерных навук таго ж юрыдычнага факультэта. У 1860 г. камерны разрад быў ператвораны ў разрад адміністрацыйны. А. Красоўскі працягваў выкладаць архітэктуру ва універсітэце да 1862 г.

У 1856 г. А. Красоўскі ўжо меў воінскае званне інжынер-палкоўніка. У 1860-я гг. ён з Міністэрства шляхоў зносін быў прыкамандзіраваны ў Будаўнічую кантору Міністэрства імператарскага двара, па хадайніцтве якога 20 красавіка 1869 г. імператар пажалаваў інжынер-генерал-маёру А. Красоўскаму ордэн св. Ганны 1-й ступені. 6 кастрычніка 1873 г. А. Красоўскі падаў прашэнне аб адстаўцы, і 26 кастрычніка быў звольнены са службы ў чыне інжынер-тайнага саветніка (гэты чын адпавядаў воінскаму званню генерал-лейтэнанта). А. Красоўскі з'яўляўся таксама членам Акадэміі прыгожых мастацтваў у Пецяўбургу.

У 1851 г. убачыла свет галоўная праца Апалінара Красоўскага — кніга “Гражданская архитектура. Части зданий” з асобным альбомам чарцяжоў на 102 аркушах, якая доўгі час з'яўлялася лепшым падручнікам у Расіі ў галіне архітэктуры і будаўніцтва. Адразу пасля выхаду кнігі ў аўтарытэтным пецяўбургскім навукова-літаратурным часопісе “Отечественные записки” з'явіўся станоўчы водгук на гэтую працу маладога выкладчыка архітэктуры. Невядомы аўтар артыкула адзначыў, што Красоўскаму “принадлежит заслуга введения в преподавание этой науки той полноты содержания, систематичности распределения фактов и рационально-аналитического способа изложения, которым отличается и изданное им теперь руководство. Отсутствие этих качеств составило весьма чувствительный недостаток прежних курсов гражданской архитектуры, изданных не только на русском, но и других языках”. Далей у водгуку гаварылася, што “он [Красоўскі. — Г. Б.], первый из писателей о гражданской архитектуре, при описании частей зданий обращает внимание на эстетические и, вместе с тем, на конструктивные их условия, и тем подтверждает [...], что согласие наружных форм и частей зданий с конструктивным их значением составляет основание изящного в архитектуре”. Затым аўтар артыкула, прыводзячы вытрымкі з кнігі А. Красоўскага, з захапленнем канстатуе, “что доселе не было на русском языке технического сочинения, изложенного таким изящным языком”. У канцы артыкула праца А. Красоўскага параўноўваецца з аналагічным парыжскім выданнем прафесара Політэхнічнай школы ў Парыжы п. Рэно, якое выйшла на некалькі месяцаў раней, і перавага

ў навуковай значнасці і паўнаце выкладання дысцыпліны аддаецца пецябургскаму выданню, прычым аўтар водгуку прадказвае вельмі шырокі ўжытак кнігі А. Красоўскага сярод інжынераў, будаўнікоў і ўсіх тых, хто займаецца будаўніцтвам дамоў. Значнасць згаданай працы адзначаецца таксама выхадам у Маскве другога выдання кнігі ў 1886 г., праз 11 гадоў пасля смерці аўтара. Акрамя таго, А. Красоўскі пераклаў з польскай на рускую мову папулярны “Слоўнік для інжынераў”, апублікаваў шмат артыкулаў па архітэктуры і будаўніцтву ў “Журнале Министерства путей сообщения” (найбольш значны апублікаваны ў 1854 г. — “История древнегреческого архитектурного стиля”) і іншых тэхнічных часопісах.

Памёр Апалінар Красоўскі ў 1875 г., 9 чэрвеня (21 чэрвеня паводле новага стылю) у Пецябургу. (У “Polskim Słowniku biograficznym” пададзена дата 18 чэрвеня. В. Каратынскі ў артыкуле пра Каятана Красоўскага адзначае, што яго сын Апалінар памёр у Парыжы). На смерць А. Красоўскага адгукнуліся, як мінімум, сем буйных перыядычных выданняў у абедзвюх сталіцах Расійскай імперыі, якія змясцілі некралогі, але, на жаль, у беларускіх бібліятэках няма адпаведных нумароў гэтых выданняў.

Паселішча Каценавічы ўпершыню згадваецца ў дакументах як вёска маёнтка Міхалішкі ў 1590 г. Маёнтак Міхалішкі вядомы ад пачатку XVI ст., калі ён належаў Осцікам, з 1526 г. — Радзівілам, з 1546 г. — князям Пронскім, адзін з якіх, Аляксандр, кіеўскі ваяводзіч, прадаў маёнтак у 1590 г. віленскаму бурмістру Якубу Станкавічу Кенішку, сын якога, Адам Кенішка, у 1614 г. прадаў Міхалішкі Яну Бжастоўскаму. Знакамітаму ў Вялікім Княстве Літоўскім роду Бжастоўскіх маёнтак Міхалішкі належаў да пачатку XIX ст.

Захавалася некалькі інвентароў другой паловы XVII – XVIII стст. маёнтка Міхалішкі, дзе апісана і вёска Каценавічы. Паводле інвентара 1669 г. у вёсцы было 18,5 валокі зямлі, з якіх 10,5 валокі лічыліся цяглымі, і 8 валок чыншавымі, прычым засеянымі былі толькі 8 цяглых валок, а 2,5 валокі заставаліся пустымі. Кожная сялянская гаспадарка мела па паўвалокі цяглай і чыншавай зямлі, а ўсяго ў вёсцы было 16 гаспадарак (або двароў). Дарослых мужчын у вёсцы пражывала 28 чалавек, пра іншых насельнікаў у інвентары не гаворыцца. Усяго ў гаспадарках утрымлівалася 9 коней і 28 валоў. Сяляне вёскі Каценавічы адбывалі розныя павіннасці міхалішскаму двару. Паншчыны кожны мужчына павінен быў адпрацаваць па чатыры дні ў тыдзень з цяглай валокі, а жанчына — два дні; гвалтам адбывалі па 12 дзён у год кожны з дарослых сялян; дзякла складала па бочцы жыта і аўса, дзве курыцы, адна гусь, 10 яек; чыншу сяляне выплочвалі па 1 злотаму ў год як з цяглай, так і з чыншавай валокі. Таксама сяляне павінны былі даваць падводы для адпраўкі сельгаспрадукцыі на продаж у Вільню, вартаваць панскі двор і інш. Паколькі ўсе сяляне вёскі Каценавічы мелі па

паўвалокі цяглай зямлі, то і апісанья павіннасці яны адбывалі ўдвая меншай колькасцю. У 1683 г. у Каценавічах было ўжо 14 гаспадарак (двароў), з 18-ці валок апраблялася 14. Насельніцтва складалася з 24 дарослых мужчын. Сялянам належалі 14 коней, 22 валы і 18 вулляў. У вёсцы пражываў лаўнік Мікалай Яцкела. У 1750 г. у вёсцы налічвалася ўжо 12 дымоў (гаспадарак), ды яшчэ 10 дварышчаў не былі заселены; насельніцтва складалася з 32 мужчын і 17 жанчын, усяго — 49 дарослых чалавек. Ім належалі 8 коней і 16 валоў. Колькасць зямлі ў вёсцы значна скарацілася — засталося ўсяго толькі 11 валок, а апраблялася толькі 6 валок.

У 1785 г. у Каценавічах засталося толькі 10 цяглых (сялянскіх) двароў. У гэтым жа годзе маёнтка Міхалішкі яго ўласнікам Міхалам Бжастоўскім быў аддадзены ў эксдывізію за даўгі яго нябожчыка-бацькі Станіслава Бжастоўскага. Участкі зямлі з сялянамі (па 1-м двары) у в. Каценавічы атрымалі розныя крэдытары. Пазней М. Бжастоўскі выкупіў у крэдытараў асноўную частку маёнтка, у тым ліку і чатыры двары ў Каценавічах. Астатнія шэсць двароў у вёсцы купіў у 1803–1810 гг. ашмянскі рэгент Антоні Позняк разам з жонкай Зузаннай з Анклераў. Тады ж яны заснавалі на ўскрайку вёскі фальварак, пабудоваўшы драўляны сядзібны дом. Паводле міхалішкай эксдывізіі 1816 г. Познякі атрымалі яшчэ некалькі участкаў у Каценавічах, і амаль уся вёска апынулася ў іх уласнасці (акрамя аднаго сялянскага двара, які застаўся пры маёнтку Міхалішкі). У 1826 г. Познякі запісалі фальварак Каценавічы сваёй дачцэ Юзэфе і яе мужу Каятану Красоўскаму.

Пасля смерці К. Красоўскага фальварак Каценавічы ў 1856 г. быў афіцыйна аддадзены ва ўласнасць удаве і яе дзецям. Пазней усім маёнткам валодала толькі адна дачка К. Красоўскага — Аляксандра разам з мужам Іванам Фадзеевічам Місевічам. Відаць, пасля смерці маці пры падзеле ўласнасці браты і сёстры адмовіліся ад права валодання маёнткам на карысць Аляксандры, атрымаўшы ад яе адпаведную грашовую кампенсацыю. Маёнтка Каценавічы належаў Місевічам і ў першай палове ХХ ст.

У 1860 г. у вёсцы Каценавічы лічылася 38 рэвізскіх душ; у склад маёнтка акрамя гэтай вёскі ўваходзіла вёска Мацкелы і некалькі засценкаў. У 1866 г. у фальварку і вёсцы Каценавічы было 12 дамоў, 54 жыхары. У 1905 г. у маёнтку — 33 жыхары, 341 дзесяціна зямлі; у вёсцы — 96 жыхароў, 160 дзесяцін зямлі. У гэты час паселішчы адносіліся да Варнянскай воласці Віленскага павета Віленскай губерні. У 1931 г. фальварак і вёска Каценавічы — у складзе Польшчы, у Гервяцкай гміне Віленска-Троцкага павета Віленскага ваяводства; у фальварку — тры дамы і 19 жыхароў, у вёсцы — 26 дамоў і 140 жыхароў.

У былым маёнтку Каценавічы на ўскрайку аднайменнай вёскі захаваўся драўляны дом, дзе жыў і пісаў свае навуковыя працы выкладчык Вілен-

скага універсітэта Каятан Красоўскі. Тут жа нарадзіўся яго сын Апалінар Красоўскі, будучы прафесар Пецярбургскага універсітэта і тэарэтык архітэктуры. Вяртаючы імёны гэтых слаўтых людзей з нябыту, варта было б увекавечыць іх памяць мемарыяльнай дошкай і, мабыць, у будучым стварыць у сядзібе Красоўскіх невялікі музей.

■ Міхаіл Васілючак (Гродна) ■

КРЫВАВЫЯ ПАДЗЕІ НА АСТРАВЕЧЧЫНЕ (1941–1944 ГГ.)

Пасля акупацыі фашысцкай Германіяй Заходняй Беларусі, у тым ліку і Астравецкага раёна, які быў утвораны 15 студзеня 1940 г. у складзе Вілейскай вобласці, даволі значная частка насельніцтва пачала ўзброеную барацьбу з захопнікамі. Зброю супраць нямецкіх захопнікаў паднялі прадстаўнікі розных слаёў даваеннага савецкага грамадства. У першых шэрагах тых, хто выступіў са зброяй супраць фашыстаў, быў партыйны, савецкі, камсамольскі і калгасны актыў. Што датычыць Астравецкага раёна, то тут у першую чаргу пачало барацьбу з фашыстамі і польскае насельніцтва. У 1942 г. на тэрыторыі Заходняй Беларусі з’яўляюцца першыя ўзброеныя батальёны Арміі Краёвай, якія падпарадкоўваліся польскаму эміграцыйнаму ўраду ў Лондане. Ён разглядаў тэрыторыю Заходняй Беларусі ў межах да 17 верасня 1939 г. як сваю.

На тэрыторыі Заходняй Беларусі былі створаны і дзейнічалі чатыры акругі Арміі Краёвай: Беластоцкая, Навагрудская, Віленская і Палеская. Астравецкі раён уваходзіў у Віленскую акругу.

Што ж датычыцца актыўных дзеянняў савецкіх партызан на тэрыторыі Астравецкага раёна, то яны пачынаюцца ў 1943 г. Тады, а канкрэтна ў красавіку 1943 г., быў створаны Вілейскі падпольны абкам камсамола ў складзе П. Н. Альшанскага (сакратар), В. І. Шымановіча і В. Т. Батэчка.

У гэты час значную работу сярод мясцовага насельніцтва праводзіла партыйная арганізацыя партызанскай брыгады імя М. Гастэлы Вілейскай вобласці. Так, з 1 кастрычніка 1943 г. да 15 лютага 1944 г. яна правяла ў вёсках Ашмянскага, Астравецкага і часткова Смаргонскага раёнаў 210 сходаў. У канцы 1943 г. у 8 раёнах Вілейскай вобласці — Мядзельскім, Дунілавіцкім, Пастаўскім, Глыбоцкім, Свірскім, Ашмянскім, Куранецкім і Астравецкім былі арганізаваны 156 антыфашысцкіх груп, у якіх налічвалася да 540 падпольшчыкаў.

Тады ж тут дзейнічала буйное фарміраванне Арміі Краёвай пад кіраўніцтвам паручніка Зыгмунта Шандзеляжа па клічцы “Лупашка”. Ён вёў барацьбу як з немцамі, так і з савецкімі партызанамі. Архіўныя звесткі свед-

чаць, што з 26 па 31 сакавіка 1944 г. яго атрад у складзе да 400 жаўнераў правёў рэйд з-пад Ашмян у раён Свіра, дзе было забіта 13 савецкіх партызан і расстраляны некалькі актывістаў, якія трымалі сувязі з партызанамі ¹.

На вышэйшую ступень паднялася барацьба савецкіх партызан з немцамі і іх наймітамі на Астравеччыне з восені 1943 г., калі па загаду начальніка штаба беларускіх партызан ад 4 жніўня 1943 г. № 0025 з Віцебскай вобласці ў раён Свіра быў накіраваны партызанскі атрад № 4 у колькасці 150 чалавек з брыгады “Жалязняк” пад камандаваннем С. Суслава. З 2 верасня ён стаў называцца асобным партызанскім атрадам імя Суслава. І першы бой атрад правёў з 20 па 21 кастрычніка 1943 г. па разгрому фашысцкага гарнізона ў мястэчку Шамятоўшчына. У гарнізоне было 75 чалавек, сярод якіх толькі 5 немцаў, астатнія — літоўцы. У выніку бою гарнізон быў разгромлены. Было забіта 12 і паранена 8 літоўцаў, захоплены багатыя трафеі, уся дакументацыя. Пры гэтым спалены магазін, школа, малачарня, сталовая і гмінная ўправа. На ўсё гэта партызанам спатрэбілася толькі 30–35 хвілін ².

Якія ж былі ўзаемаадносіны паміж савецкімі партызанамі і Арміяй Краёвай? На пачатку баявых дзеянняў беларусы і палякі нярэдка разам дыслацыраваліся, праводзілі сумесныя акцыі. Так, яны разам разбілі нямецкі гарнізон у Нарачы, раззброілі нямецкую жандармерыю на пераправе праз Вілію. На жаль, трагедыя польскіх афіцэраў у Катыві ўзрушыла свет і вельмі балюча адбілася на свядомасці палякаў. Адносіны паміж СССР і Польшчай у сакавіку 1943 г. былі разарваны. Гэтыя супярэчнасці яшчэ больш узмацніліся восенню 1943 г., пасля вядомага ліста ЦК КП(б)Б абкамам партыі “Аб ваеннапалітычных задачах у заходніх абласцях Беларусі”. У гэтым лісце, у прыватнасці, былі сфарміраваны наступныя вызначэнні: “Заходнія вобласці Савецкай Беларусі з’яўляюцца неад’емнай часткай Беларускай Рэспублікі. На яе тэрыторыі, акупаванай Германіяй, дазваляецца дзейнасць толькі тых груп, арганізацый і атрадаў, якія кіруюцца інтарэсамі СССР” ³.

І справа дайшла да адкрытых узброеных канфліктаў паміж беларускімі партызанамі і Арміяй Краёвай. У Вілейскай вобласці камандзір партызанскай брыгады Ф. Маркаў раззброіў брыгаду Арміі Краёвай, а 50 чалавек акаўцаў загадаў расстраляць ⁴. Вядома, такія дзеянні партызанскіх важакоў яшчэ больш пагоршылі адносіны паміж беларускімі партызанамі і польска-беларускімі хлопцамі (у Арміі Краёвай значны працэнт жаўнераў складалі беларусы), якія служылі польскаму эміграцыйнаму ўраду ў Лондане.

Вось некаторыя архіўныя звесткі аб ахвярах як беларускіх партызан, так і жаўнераў Арміі Краёвай: “20 кастрычніка 1943 г. партызанскі атрад імя Суслава сустрэўся з засадай польскіх легіёнаў у раёне вёскі Паляны.

У выніку бою забіта 12 акаўцаў. Забіты адзін партызан і двое партызан паранены”. “2 лютага 1944 г. атрад імя Суслава разам з атрадамі брыгады імя Варашылава разбіў гарнізон АК ў вёсцы Радзюшы, дзе знаходзілася каля 200 чалавек. Было забіта 12 і патоплена ў рацэ Страча 18 акаўцаў. Страты партызан: адзін забіты і адзін паранены”. 9 лютага 1944 г. атрад імя Суслава зноў сустрэўся з жаўнерамі АК ля хутара непадалёку ад вёскі Радзюшы. У выніку бою былі ахвяры як з боку беларускіх партызан, так і з боку Арміі Краёвай ⁵.

У той жа перыяд адбываліся крывавыя разборкі партызан не толькі з АК, але і з латышскімі фарміраваннямі, якія служылі ў немцаў. Так, 26 чэрвеня 1944 г. рота латышоў у колькасці 200 чалавек выйшла з вёскі Дабраўляны на Гарані. Беларускія партызаны ў колькасці 180 чалавек зрабілі засаду каля вёскі Вішнева. Тут адбыўся бой паміж партызанамі і латышскімі ваярамі. У выніку бою загінула 9, паранена 10 і 1 латыш узяты ў палон. Беларускія партызаны ахвяр не панеслі ⁶.

У гады Вялікай Айчыннай вайны Армія Краёва вяла ўзброеную барацьбу не толькі з беларускімі партызанамі, літоўскімі фарміраваннямі. Адбываліся баі і з немцамі. Так, 26 верасня 1943 г. атрад АК “Світа” пасля разгрому аднаго з нямецкіх пунктаў забеспячэння спыніўся на адпачынак у 5 кіламетрах на поўнач ад Астраўца. Калі пасля бою жаўнеры адпачывалі, на іх напалі немцы і літоўская паліцыя. Адбыўся крывавы бой. Быў цяжка паранены камандзір атрада, які ад ран памёр. А пазней ад атрыманых у гэтым баі ран памерлі яшчэ два акаўцы. У канцы сакавіка 1944 г. атрад “Тур” з колькасцю каля 200 акаўцаў раптоўна напаў на фашысцкі гарнізон у Астраўцы. У Астраўцы, Астравецкім павеце і на чыгуначай станцыі знаходзілася 250 немцаў. У выніку бою акаўцы былі блізкія да перамогі. Яны захапілі большую частку мястэчка, маёнтка, тартак. І толькі раніцай, калі на дапамогу нямецкаму гарнізону з Гудагая прыбыла франтавая рота вермахта, якую знялі прама з эшалона, жаўнеры Арміі Краёвай з багатымі трафейамі адступілі на сваё месца дыслакацыі ⁷.

23 чэрвеня 1944 г. пачалася беларуская наступальная аперацыя Чырвонай Арміі, у выніку якой немцы, пасля трохгадовай акупацыі, былі выгнаны з нашай тэрыторыі. Пры адступленні фашысты спалывалі населеныя пункты, а жыхароў знішчалі або вывозілі ў Германію. Гэты лёс чакаў і Астравец. Але камандаванне партызанскай брыгады імя ЦК КП(б)Б 3 ліпеня 1944 г. нечакана для немцаў уварвалася ў пасёлак, вызваліла яго і ўтрымлівала да прыходу Чырвонай Арміі. Такім чынам, беларускія партызаны выратавалі Астравец і насельніцтва ад знішчэння карнікамі. Апрача Астраўца беларускія партызаны вызвалілі чыгуначную станцыю Гудагай, населеныя пункты Герваты і Варняны ⁸.

Пасля вызвалення Савецкай Беларусі, у тым ліку і Астравеччыны, ад фашысцкай акупацыі, пачалося аднаўленне прамысловасці, сельскай гаспадаркі, транспарту, сувязі і паступовае паляпшэнне матэрыяльных умоў жыцця.

¹ Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь, ф. 3500, воп. 2, спр. 49, л. 322.

² Тамсама, л. 45, 125, 128.

³ Туронак Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй. Мн. 1993. С. 101.

⁴ Тэзісы чацвёртай навуковай канферэнцыі беларускіх і польскіх гісторыкаў. Гродна, 1994. С. 85–87.

⁵ Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь, ф. 3500, воп. 4, спр. 80. л. 6, 23, 25.

⁶ Тамсама, воп. 2, спр. 49, л. 45.

⁷ Сямашка Я. Армія Краёва на Беларусі. Мн., 1994. С. 145, 151.

⁸ Всенародная борьба в Белоруссии против немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны. Т. 3. С. 315; Беларуская савецкая энцыклапедыя. Т. I. С. 533.

■ Игорь Устименко (д. Михалишки Островецкого р-на) ■

МИХАЛИШКИ В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

1 сентября 1939 г. с нападения Германии на Польшу началась Вторая мировая война. К середине месяца стало очевидным, что положение польской армии практически безнадежно, а германская армия пользуется неоспоримым численным и техническим превосходством. В этих условиях участие в дележе “наследства больного человека” решил принять Советский Союз. Согласно секретному протоколу советско-германского пакта о ненападении, ему должны были отойти восточные земли Второй Речи Посполитой до рек Нарев–Висла–Сан. В этих условиях 17 сентября Красная Армия перешла советско-польскую границу и вошла на территорию Западной Белоруссии и Западной Украины.

Мой доклад не ставит перед собой цель дать правовую оценку тех событий, ибо любая оценка здесь будет неполной и субъективной. Отношение населения Западной Белоруссии к советским войскам было различным, но в целом благожелательным. Сама идея воссоединения восточных и западных белорусских земель приветствовалась различными политическими силами белорусского населения — от коммунистов до националистов. В немалой степени этому способствовало и то, что советская сторона практически беспрепятственно отпускала по домам пленных польской

армии белорусской и украинской национальности. Отношение польского населения, естественно, было враждебным, но и среди него ходили слухи, что Красная Армия вступила в Польшу для того, чтобы сражаться с немцами.

К сожалению, в советской историографии события данного периода обычно описывались очень скупно, подгонялись под пропагандистский штамп о радушной встрече белорусским населением советских солдат. О каких-либо боевых столкновениях между польской и Красной Армией не сообщалось, усиленно создавалась иллюзия, что их не было вообще. О том, что это не так, свидетельствуют тяжелые бои за Гродно.

Что ж в сентябре 1939 г. происходило на Островеччине, в Михалишках? Каких-либо регулярных частей польской армии, расположенных здесь к началу боевых действий, установить не удалось. По сведениям очевидцев, в Карвелях находился отряд польской пограничной стражи, который при приближении советских частей сдался в плен. Этот факт требует уточнения. Лично меня удивляет, что польские пограничники оказались так далеко от границы. Впрочем, возможно, они отходили на запад.

В целом сопротивление частям Красной Армии было довольно пассивным и заключалось в создании преград для ее продвижения — уничтожении мостов и других переправ, нагромождений, завалов, минировании дорог. Ярким примером здесь могут служить Михалишки. При приближении частей начальник михалишской пожарной команды Вайнштейн взорвал мост через Вилию, задержав почти на двое суток продвижение Красной Армии. Это свидетельство очевидцев подтверждает документ, полученный мной из Российского государственного военного архива. Он представлял собой журнал боевых действий 27-й стрелковой дивизии (бывшей Омской Краснознаменной имени Итальянского пролетариата). Цитирую его дословно: “Совершив к утру 19 сентября 40-км переход, 27-я СД выходит в район Михалишки, Бабичи, Пашкуны. Мост через р. Вилия у м. Михалишки был взорван, поэтому частям пришлось ждать наводки временного моста, делавшегося 45-м отдельным саперным батальоном. Взамен взорванного моста рядом с ним был построен мост на рамных опорах общей длиной 115 м. Мост строился одной саперной ротой, подброшенной к месту работ на автомашинах. Постройка производилась непрерывно одной сменой с 17.00 19 сентября, благодаря самоотверженной работе саперов — начсостава и красноармейцев, работавших целые сутки по пояс в холодной воде, мост для всех дивизионных грузов был готов за 26 часов, что является рекордной нормой при постройке этого рода мостов. Наводка моста была закончена в 19.00 20.09”¹.

2 ноября 1939 г. Западная Белоруссия, в состав которой входила и Островеччина, была включена в состав СССР и воссоединена с БССР. Нача-

лись преобразования в советском духе. Произошли первые выборы: народными депутатами стали многие бывшие члены КПЗБ, в том числе Падалис и Мацко. Были созданы первые колхозы, в том числе в Ворнянах, Гервятах и Витках. В этот же период на Островеччине проводятся и репрессивные акции против “политически неблагонадежных элементов” — представителей бывшей польской администрации, офицеров, осадников и т. д. Этот момент истории Островеччины также далеко не изучен. Предстоит выяснить личности и количество депортированных в Сибирь лиц.

Великая Отечественная война пришла в Михалишки в первый же день — 22 июня 1941 г. Здесь находилась учебная авиационная эскадрилья Поставской авиационной школы пилотов. На взлетно-посадочных площадках в Побылях, Михалишках и Турлах базировались скоростные бомбардировщики СБ и самолеты-разведчики Р-5. Командовал учебным отрядом майор Борилло, а комиссаром был старший политрук Атаманчук. Штаб эскадрильи находился в бывшем помещичьем имении в Турлах, а сами летчики жили в палатках.

Перед рассветом по аэродрому нанесли бомбовый удар 24 немецких пикирующих бомбардировщика “Юнкерс-87”. Была уничтожена большая часть самолетов, многие курсанты и техники погибли в своих палатках, даже не успев понять, что происходит. По некоторым сведениям, налету предшествовала высадка диверсантов, которые подожгли находившийся поблизости хутор и тем самым дали немецким летчикам ориентир. Отразить налет было нечем: аэродромы не имели ни зенитной артиллерии, ни истребителей. Единственное, что могли делать в этих условиях курсанты, — это выводить свои самолеты из-под бомбежки.

Всего тогда погибли 64 летчика-курсанта и около 100 авиационных техников, многие были ранены. Узнав о случившемся, в Михалишки на связанном самолете ПО-2 вылетел командир Поставской авиационной школы пилотов полковник В. А. Тимофеев. Он организовал эвакуацию уцелевших самолетов и раненых в тыл. Часть раненых, отправленных на автомашинах в госпиталь, была по дороге перехвачена немецкими танками и, очевидно, погибла.

Мы постоянно ведем работу по установлению судьбы летчиков-курсантов. К сожалению, это дело чрезвычайно трудное. Бывший советский военный архив в Подольске ответил нам, что данными о судьбе курсантов Поставской авиационной школы он не располагает. Это естественно, если учесть ту неразбериху, которая царила в первые месяцы войны, и уничтожение документов, которые могли достаться немцам. Немногие уцелевшие летчики с трудом вспоминают имена своих бывших товарищей, ссылаясь на время и плохую память. Тем не менее фамилии некоторых погибших летчиков (Каргин, Воробьев, Количак, Бакулин) установлены.

Известно и несколько переживших войну курсантов, среди них — будущий писатель Генрих Гофман, написавший книгу “Герои Таганрога” о таганрогских подпольщиках.

Уже к 26 июня территория Островеччины была оккупирована немцами. Осуществляя политику “разделяй и властвуй”, оккупанты присоединили Островеччину к генеральной округе Литва. В Михалишках, Гервятах, Кемелишках и других крупных селах разместились гарнизоны литовских полицейских. Начались карательные операции против активистов советской власти и евреев. Был зверски убит первый председатель Жукойненского сельсовета Гимбицкий, советские активисты в Михалишках. Многочисленное еврейское население Михалишек было частью расстреляно литовскими полицейскими на месте, частью вывезено на подводах в Вильнюс и расстреляно там. В годы войны еврейская колония в Михалишках была полностью уничтожена. Только сохранившееся еврейское кладбище напоминает о том, что она когда-то существовала.

В годы войны партизанские отряды на Островеччине не базировались, поскольку здесь не было больших лесных массивов и сильными были позиции польской Армии Крайовой. Тем не менее сюда заходили и совершали диверсии рейдовые группы партизан с территории Мядельского района.

11 июня 1943 г. взвод партизан под командованием Бородича сжег в Михалишках деревянный мост, убив восемь полицейских. 6 июля 1943 г. в имении Поляны был сожжен спиртзавод производительностью 30 тысяч литров спирта в месяц. При этом были уничтожены электростанция и несколько тракторов. 12 октября 1943 г. группа Сердюкова из отряда имени Суворова заминировала у Михалишек полоцкий тракт, причем на mine подорвалась немецкая автомашина. Кроме того, партизаны сожгли в нескольких километрах от Михалишек Ольховскую картонную фабрику, 22 октября разгромили в Жукойнях полицейский пост, уничтожив 5 полицейских.

25 февраля 1944 г. группа партизан из отряда “Слава” под командованием Жарина попала у Михалишек в засаду, организованную литовскими полицейскими. С боем отряд вырвался из окружения, уничтожив двух и ранив еще двух полицейских.

Пока еще не получила полного анализа деятельность польской Армии Крайовой, а она здесь была весьма и весьма активной. Например, под Кемелишками и Супранентами действовали отряды аковцев во главе с Лупашкой и Кмицицем. Отношения их с советскими партизанами были сложными, очень часто враждебными. Так, в марте 1944 г. аковцы захватили в Кемелишках и расстреляли партизанских разведчиков Вилютиса и Городецките.

Активно действовали аковцы и против немцев, и против литовских полицейских. Самой громкой их акцией стал бой за Островец 31 марта 1944 г.

Отряды Витольда Туронка (подпольная кличка “Тур”) и Адама Барычки, общей численностью около 200 человек, ночью атаковали поселок, в котором находилось примерно 250 немцев — солдат вермахта, жандармерии и три команды строительной организации “Тодт”. Поначалу полякам сопутствовала удача — они захватили большую часть Островца, в том числе склады и штаб “Тодта”. Однако вскоре из Гудогая была переброшена рота фронтовиков, снятых прямо с эшелона. Аковцам пришлось отступить, однако с богатыми трофеями, в том числе с легковым автомобилем. Этот бой описан в книге Евгения Семашко “Армия Крайова на Беларуси”.

Наступило лето 1944 года — время освобождения Беларуси. С востока доносилась канонада — полным ходом шла операция “Багратион”. Немецкая армия, откатываясь назад, разрушала за собой железнодорожные пути, минировала дороги, взрывала мосты.

В эти дни ближе всех к Михалишкам находилась 16-я Смоленская партизанская бригада под командованием полковника И. Р. Шлапакова. В конце июня, двигаясь в общем направлении на Вильнюс, она освободила поселок Свирь. Ей и было поручено захватить Михалишки и сохранить мост через Вилию до подхода Красной Армии. Непосредственно для выполнения этого задания были выделены три партизанских отряда и 60 конных разведчиков. Возглавил их заместитель командира бригады по разведке Василий Сергеевич Дубленых (партизанская кличка “Уральский”).

4 июля 1944 г. отряд занял Михалишки. Вопреки ожиданиям, боя не было — литовский гарнизон еще утром оставил село и лесами ушел на Пабраде. Дубленых отдал приказ послать конную разведку на Гозу, но в этот момент неожиданно показались три автомашины с немецкими солдатами. Партизаны быстро замаскировались, решив устроить немцам засаду. Автомашина остановилась у моста, немецкие солдаты стали выгружать из них ящики с боеприпасами и взрывчаткой. Стало ясно, что фашисты хотят взорвать мост и тем самым затруднить продвижение советских войск. Партизаны открыли винтовочный и пулеметный огонь. Среди немцев возникла паника, но, быстро оправившись, они заняли круговую оборону и вступили в бой. В упорной схватке обе стороны понесли потери. Погибло отделение Ивашкевича, прикрывавшее мост, но и немцы, потеряв много убитыми и ранеными, были вынуждены отступить.

Вскоре после боя над Михалишками появилась “рама” — немецкий самолет-разведчик. Покружив над селом, он улетел в сторону Вильнюса. Затем начался авиационный налет. Немцы, не сумев взорвать мост, теперь старались уничтожить его бомбардировкой с воздуха. Партизаны пытались противодействовать налету пулеметным огнем, однако попаданием бомбы их расчет был уничтожен. Погибли Боровиков, Моргунов и еще

несколько партизан. После боя они были похоронены у костела на левом берегу Вилии.

Налеты продолжались и ночью с применением “люстр” — осветительных авиабомб на парашютах. Немцы применяли и кассетные бомбы, половинки которых до сих пор находят в окрестностях Михалишек. Под утро немецким самолетам удалось разрушить прямым попаданием авиабомбы несколько пролетов моста.

На следующий день партизаны приступили к возведению нового бревенчатого моста ниже по течению реки, однако немецкая авиация продолжала наносить удары. Положение изменилось с подходом 277-й стрелковой дивизии 72-го стрелкового корпуса. Возведение понтонного моста взяла на себя 562-й особый саперный батальон. В ходе освобождения Островеччины советские части понесли от бомбово-штурмовых ударов немецкой авиации тяжелые потери. Так, 13 июля 1944 г. под Михалишками погиб и был похоронен сержант 707-го стрелкового полка 215-й Смоленской дивизии Григорий Емельянович Рыбников. Имена многих погибших еще предстоит уточнить. Не все были похоронены. По свидетельству современников, в послевоенные годы при проведении полевых работ под Михалишками и Ольховкой часто обнаруживали останки советских солдат и офицеров.

Такова вкратце история Михалишек в годы Второй мировой войны. Пользуюсь случаем, чтобы на этой конференции выразить признательность пенсионеру и бывшему учителю Михалишской СШ Михаилу Андреевичу Клецовскому, много сделавшему для изучения истории села.

В заключение хотел бы сказать несколько слов по поводу наших сегодняшних проблем. К сожалению, краеведческая работа в настоящее время никем и никак не стимулируется, за исключением общих фраз типа: “Вы молодцы, ребята”. Она ведется на одном только голом энтузиазме наших краеведов, а в условиях рыночной экономики и экономического кризиса на нем далеко не уедешь. За примерами далеко ходить не надо. Сейчас практически невозможно нанять художника-оформителя для школьного краеведческого музея. Мы обращались к трем представителям, как местным, так и минским, и все они, узнав о расценках на оформительскую работу, покрутили носом и разошлись в разные стороны. Сейчас они гораздо больше могут заработать, намалевав простенький рекламный щит, чем выполнив сложную и трудоемкую работу по оформлению музейного стенда.

Далее. Не секрет, что многие документы по истории нашего края хранятся в Вильнюсе. Скажите мне, кто профинансирует эту архивную работу, возьмет на себя расходы по оформлению визы, пребыванию в Вильнюсе, на ксерокопии документов?

Второй вопрос: сегодня у нас краеведческая конференция, и мы услышим немало интересных докладов. Обычно на уважающих себя конференциях происходит распечатка материалов, которые затем раздаются участникам для дальнейшей работы. Я, например, от такой распечатки не отказался бы: она пригодилась бы мне на уроках истории. Могут ли это сделать организаторы конференции?! *

¹ РГВА, ф. 35 086, оп. 1с, д. 535, л. 5.

* Так, сапраўды, дадзеную “распечатку” мы змаглі зрабіць (па фінансавых прычынах) толькі праз два гады.

■ Марыя Сачок (Гродна) ■

ГІСТОРЫЯ АСТРАВЕЧЧЫНЫ Ў ФОНДАХ НАЦЫЯНАЛЬ- НАГА ГІСТАРЫЧНАГА АРХІВА БЕЛАРУСІ Ў ГРОДНЕ

Тэрыторыя сучаснага Астравецкага раёна ў перыяд уваходжання Беларусі ў склад Расійскай імперыі (канец XVIII – пачатак XX стст.) знаходзілася ў складзе трох павеатаў Віленскай губерні: Ашмянскага, Віленскага і Свянцянскага. Таму архіўныя крыніцы, асабліва з губеранскіх фондаў, захоўваюцца цяпер пераважна ў Гістарычным архіве Літвы (Вільнюс).

У Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі ў Гродне, які захоўвае дакументы па гісторыі былой Гродзенскай губерні за XIX – пачатак XX стст., гісторыя Астравеччыны адлюстравана ў некаторых фондах Ашмянскага і Свянцянскага павеатаў, а таксама ў друкаваных выданнях навукова-даведачнай бібліятэкі архіва.

У фондах рэлігійных устаноў — дэканатаў, касцёлаў, благачынняў, епархіяльных аддзяленняў — ёсць цікавыя звесткі па генеалогіі. Так, у фондзе № 920 “Ашмянскі дэканат” маюцца метрычныя кнігі рэгістрацыі нараджэнняў, шлюбаў і смерцяў католікаў за 1834–1879 гг., у фондзе № 1812 “Свірскі дэканат Свянцянскага павеата” — метрычныя кнігі Кямелішкага касцёла за 1870–1874 гг., у фондзе № 148 “Гервяцкі касцёл Ашмянскага павеата” — метрыкі народжаных за 1848–1851, 1856–1860, 1877–1883, 1896–1899 гг., метрычныя кнігі рэгістрацыі шлюбаў за 1883–1895 гг., метрычныя кнігі рэгістрацыі смерцяў за 1848–1868 гг., у фондзе № 1797 “Ашмянскае благачыння” — метрычныя кнігі рэгістрацыі нараджэнняў, шлюбаў, смерцяў праваслаўных за 1864, 1867–1879 гг. Да крыніц па генеалогіі адносяцца таксама фонды ашмянскага павятовага маршалка (1816, 1824–1865) і ашмянскага павятовага казначэйства (1808, 1834, 1899–1918 гг.).

У фондзе № 515 “Ашмянскі павятовы маршалак” знаходзяцца пасямейныя спісы дваран Ашмянскага павета, метрычныя выпісы дваран за 1846–1865 гг.; у фондзе № 1543 “Ашмянскае павятовае казначэйства” — асабовыя рахункі ўкладчыкаў за 1912–1917 гг., кніжкі запісаў укладаў і ўкладчыкаў за 1914–1915 гг., ашчадныя кніжкі ўкладчыкаў за 1915 г., архіўныя справы “Прыватны пералік да разліковых кніжак па падатку з нерухомых маёмасцей за 1913 г.”.

У навукова-даведачнай бібліятэцы архіва захоўваюцца рэдкія выданні, дзе ёсць звесткі і па гісторыі Астравеччыны.

Так, у энцыклапедыі “Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich” пад рэдакцыяй Б. Хлябўскага, В. Валеўскага і Ф. Сулімерскага даецца геаграфічнае і гістарычнае апісанне Астраўца, Варнян, Гервятаў, Гудагаяў, Кямелішак, Маляў, Міхалішак і іншых паселішчаў Астравеччыны.

Вось, да прыкладу, апісанне Астраўца. У другой палове XIX ст. гэта было мястэчка і фальварак Віленскага павета. Тады тут налічваліся 22 дамы і 176 жыхароў, вінакурня, бровар, тартак, паравая цагельня, фабрыка дрэнажоў. Конная жалезная калейка даўжынёй 5 вёрст звязвала Астравец са станцыяй Слабодка. Існавалі два манастыры: адзін ў Астраўцы, другі — у Слабодцы на адлегласці дзвюх вёрст ад мястэчка.

У 1474 г. заснаваў тут кіеўскі ваявода Марцін Гашгольд касцёл і кляштар дамініканцаў. Прывілеем караля Жыгімонта Аўгуста ад 9 мая 1537 г. “маентнасць” пераходзіць да Станіслава Гашгольда, ваяводы навагрудскага, пазней віленскага і троцкага, першага мужа Барбары Радзівіл. Пасля смерці Гашгольда Астравец пераходзіць да Карыцкага. Праз стагоддзе Астравец становіцца ўласнасцю і рэзідэнцыяй Корсакаў. У 1616 г. Ян Мікалай і Галена Корсакі пабудавалі касцёл дамініканцаў замест разбуранага. Калі і гэты касцёл прыйшоў у заняпад, Гіляр Ціжэўскі збудаваў у 1787 г. новы касцёл і кляштар дамініканцаў. На пачатку XIX ст. Астравец перайшоў ва ўласнасць Кастравіцкіх, а затым Ромераў. У 1866 г. касцёл і кляштар дамініканцаў былі зачынены. Касцёл перабудавалі ў праваслаўную царкву Шумскага благачыння.

Згодна з паданнямі, мястэчка і фальварак называліся Астраўцом, таму што ляжалі нібы на востраве, утвораным рэчкамі Лошай, Кегнай і Кавалькай. Над Кавалькай знаходзіцца вёска Кавалі, названая так, па паданню, таму, што калісьці тут былі жалезныя заводы, ад якіх засталіся толькі ямы.

У астравецкіх межах, над берагам рэчкі Кегны, ёсць цэлая сістэма валоў даўжынёй каля дзвюх вёрст, якія служылі для нейкіх прамысловых мэтаў.

Пра вёску Варняны “Слоўнік геаграфічны” падае наступныя звесткі. Гэта было мястэчка Віленскага павета. У другой палове XIX ст. тут налічвалася 24 дамы, 249 жыхароў, з іх 13 праваслаўных, 22 католікі, 114

яўрэяў. Былі тут парафіяльны касцёл, яўрэйскі малітоўны дом, сялянская школа, дом прытулку, 18 крам, цагельня; штонадзельна адбываліся торгі і кірмашы. Касцёл тутэйшы — адзін з найдаўнейшых на “Літве”, фундаваны ў 1462 г. Марыянай Сангайлавай. У 1769 г. ён быў перабудаваны на цагляны, меў дзве вежы; адноўлены ў 1880 г.

Варняны — даўняя ўласнасць Абрамовічаў, потым Снядэцкіх. Пры канцы XVI ст. Ян Абрамовіч, староста лідскі, а потым ваявода смаленскі, заснаваў тут рэфармацыйны збор, а пры ім — школу і шпіталь.

Шмат карысных звестак па гісторыі Астравеччыны можна знайсці ў “Памятных книжках Виленской губернии” за 1856–1915 гг. Гэтае даведачнае выданне ўтрымлівае інфармацыю пра губеранскія і павятовыя ўстановы, іх склад, месцазнаходжанне, спісы чыноўнікаў, якія працавалі ў іх. Акрамя таго, там ёсць шмат іншых звестак, якія датычацца і гісторыі Астравеччыны. Напрыклад, падаюцца расклады руху цягнікоў, публікуюцца народныя календары, “паштовыя дарожнікі” і інш.

У “Памятной книжке Виленской губернии на 1899 г.” ёсць “Ведамасці пра міравых па сялянскіх справах”, па валасцях з іх адрасамі, пра колькасць сялянскіх грамадаў, двароў, сялян па Віленскаму, Свянцянскаму, Ашмянскаму паватах, а таксама “Спіс паштова-тэлеграфных устаноў Віленскай губерні”, з якога бачна, што паштовыя аддзяленні тады былі ў Варнянах і Міхалішках. Названы таксама паштовыя дарогі з указаннем адлегласці ў вёрстах.

У “Памятной книжке Виленской губернии на 1889 г.” знаходзім “Ведамасць аб праваслаўных храмах і прыходах Віленскай губ. з указаннем ліку прыхаджан” за 1887 г. і “Спіс больш значных фабрык і заводаў Віленскай губерні па паватах” за 1886 г.

“Памятные книжки Виленского учебного округа” 1877, 1885–1886, 1906–1909, 1913–1914 гг. даюць звесткі пра вясковыя школы — народныя вучылішчы. Так, у Віленскім павеце на тэрыторыі сучаснай Астравеччыны яны былі ў Астраўцы, Варнянах і Гервятах.

Астравецкае народнае вучылішча існавала з 1867 г. Размяшчалася яно ў грамадскім доме (бясplatна). На ўтрыманне вучылішча адпускалася з казны 200 руб. у год. Вучняў было 24 хлопчыкі і дзве дзяўчынкі. Настаўнікам працаваў Павел Жамойцін, які закончыў Маладзечанскую настаўніцкую семінарыю. Атрымоўваў ён 150 руб., хлеба на 18 руб. і кватэру. Астравецкі законанастаўнік праваслаўнага веравызнання, святар Аляксандр Савіч закончыў Літоўскую духоўную семінарыю. Законанастаўнікам каталіцкага веравызнання быў ксёндз Леў Глямбоцкі.

Варнянскае народнае вучылішча, заснаванае ў 1864 г., таксама размяшчалася ў грамадскім доме. На ўтрыманне вучылішча адпускалася з казны 200 руб. у год. Вучыўся тут 51 хлопчык.

Гервяцкае народнае вучылішча заснавана ў 1867 г. На ўтрыманне яго адпускалася 120 руб. у год з дзесяціннага збору з сямлі. Вучылася ў ім 40 хлопчыкаў.

Кямелішкае вучылішча Свянцянскага павета, заснаванае ў 1868 г., размяшчалася ў доме валаснога праўлення. На ўтрыманне адпускалася 254 руб. са сродкаў воласці. Вучыўся тут 31 хлопчык.

Каштоўныя звесткі па гісторыі рэлігійных устаноў Астравеччыны ёсць ў “Podręcznej Encyklopedii Kościelnej” (1905–1913, т. 1–10) і іншых выданнях, якія захоўваюцца ў архіве.

■ Лена Глагоўска (Гданьск) ■

БРАТЫ СТАПОВІЧЫ

Беларусь у канцы XIX – пачатку XX стст. перажывала вялікія перамены, звязаныя з адраджэннем беларускай думкі, вайной і станаўленнем сваіх межаў. Рэвалюцыйныя працэсы не абміналі таксама гэтае зямлі. Беларусь здаўна спакваля губляла сваю самастойнасць. Яе геаграфічнае становішча і палітычныя ўмовы спрыялі перамяшчэнню і ўкараненню ўсходніх — рускіх (маскоўскіх) і заходніх (польскіх) уплываў. Пачынаючы з XVI ст. крыжаваліся тут розныя плыні, якія прывялі да знікнення беларускай самабытнасці ў шляхецкіх — найбольш пашыраных колах грамадства.

Беларускасць (мова, фальклор) захавалася практычна толькі сярод збяднелай шляхты і сялянства. У гэтых групах і сярод выхадцаў з іх і пачала адраджацца беларуская ідэя.

На такія цікавыя перыяд і прыпала жыццё братоў Стаповічаў — Канстанціна (1890–1926) і Альбіна (1894–1934). Яны былі сведкамі і актыўнымі ўдзельнікамі беларускага руху ў перадваенны перыяд, у час Першай сусветнай вайны і пасля яе — у межах Другой Рэчы Паспалітай. Нарадзіліся яны ў мнагадзетнай сялянскай сям’і ў вёсцы Барані тагачаснага Свянцянскага павета Віленскай губерні. Сям’я была каталіцкага веравызнання. Бацькі, Матэвуш і Альжбета, дбалі пра адукацыю сваіх дзяцей. На той час народная школа, у якой пачыналі здабываць граматы браты, была расійскай. Як успамінаў Канстанцін: “Вучыцель быў суровы, што мерыў злосна ўдары лінейкай без даі прычыны [...], быў п’яніца горкі і маскаль наравісты”¹.

Вялікі ўплыў на нацыянальную свядомасць падвіленскіх жыхароў меў касцёл, у якім служба вялася па-польску. Выразам гэтага стала атаясамленне веры каталіцкай з польскай нацыянальнасцю. Афіцыйныя ж улады, у сваю чаргу, праводзілі палітыку, скіраваную на русіфікацыю насельніцтва.

Беларускую нацыянальную свядомасць даводзілася набываць самастойна. Таму і сам беларускі рух быў запознены. У жыцці братоў Стаповічаў, развіцці іхняй беларускай самасвядомасці, ды і не толькі іхняй, вялікую ролю адыграла бацькоўская, хатняя беларуская мова. Да гэтага далучыліся ўзнікаючыя ў гады вучобы братоў кволя парасткі беларускага руху, якія адыгралі станоўчую ролю ў іх будучым жыцці.

Лёсы абодвух братоў склаліся па-рознаму, аднак яднала іх вялікае сяброўства і ўзаемнае дбанне пра развіццё беларускай культуры, нягледзячы на неспрыяльныя ўмовы для яе.

Канстанцін Стаповіч пасля вучобы ў Свяцянках навучаўся ў Віленскай духоўнай семінарыі. У час пабыўкі ў Вільні, яшчэ перад семінарыяй, ён пазнаёміўся з газетай “Наша ніва”. У 1907 г. запісаў ва ўспамінах: “Займаюся крыху беларушчынай”. Пад час вучобы ў семінарыі ён пазнаёміўся з беларускім гуртком і невялікай беларускай бібліятэкай. З гэтага гуртка выйшлі свядомыя беларускія ксяндзы: Адам Станкевіч, Язэп Рэшаць, Віктар Шутовіч і іншыя. Паказваючы ўсю складанасць сітуацыі, А. Станкевіч пісаў пра нацыянальную свядомасць семінарыстаў: “Звяртаем на гэта ўвагу, бо, быць можа, будучы гісторык, даследуючы гэтыя справы, напаткае дзе ў архівах семінарыі, ці каталіцкай кансісторыі, ці дзе ў іншым месцы, афіцыйна запіс народнасці гэтых асоб і ў запісе гэным можа ўбачыць многіх [семінарыстаў. — Л. Г.] як палякаў. Вось жа трэба ведаць, што дзеля ўспомненых палітычных і часткова рэлігійных прычын семінарскія ўлады запісвацца беларусамі клерыкам не раілі і нават не дазвалялі. Сведчаць аб гэтым некаторыя самі клерыкі з таго часу. Дзеля гэтага, бадай, усе клерыкі-беларусы запісаліся тады палякамі”².

У 1913 г. К. Стаповіч надрукаваў свой першы верш у газеце “Беларус”. Складанасць пазнейшых умоў не замянала дзейнасці пастырскай і паэтычнай у нацыянальным духу.

У 1915 г., пасля пасвячэння, Канстанцін Стаповіч быў вікарыем у Камаях і Ключчаных на бацькаўшчыне. У перыяд Першай сусветнай вайны гэтыя мясцовасці апынуліся пад нямецкай акупацыяй. Добрае стаўленне нямецкіх улад да беларускага школьніцтва пасадзейнічала закладанню беларускіх школ. Ксёндз Канстанцін арганізаваў у наваколлі восем беларускіх школ і сам працаваў выкладчыкам на настаўніцкіх курсах. У Ключчанскім касцёле ён арганізаваў хор і распачаў літаратурную дзейнасць, а таксама стварыў “Хаўрус сваякоў” — культурную арганізацыю. “Справа беларушчыны зачынае прымаць зусім правідны характар, там, дзе складаецца арганізацыя, якая як-кольвечы здабывае права для сваёй мовы і звычаю”, — успамінаў потым сам К. Стаповіч. Свае паэтычныя творы ён пачаў падпісваць псеўданімам Казімір Сваяк. Тады ж ксёндз Канстанцін пачаў весці набажэнствы на беларускай мове. Гэта прывяло да канфліктаў з духоўнымі ўладамі і з уласнікамі

тутэйшых двароў. У выніку ён быў высланы ў Карыцін на Беласточчыну. Але і там працягваў працу на беларускай ніве.

Змагаючыся са сваёй хваробай — сухотамі, пасля Першай сусветнай вайны Канстанцін Стаповіч працаваў у Засвіры, уводзячы беларускую мову ў набажэнствы і абуджаючы ў сваіх парафіянах беларускую нацыянальную свядомасць.

У 1921 г. ксёндз К. Стаповіч пісаў: “Кожны ксёндз-беларус павінен: 1. Пільна спасцерагаць і сачыць працэс народнага даспявання беларусаў, каб не адстаць ад агульнага культурнага развітку душы народнай. 2. Старацца ўвесці ў свае парафіі калі не заўсёды, дык перыядычна ў вялікія святы навуку па-беларуску, а таксама арганізаваць па-беларуску спеў рэлігійны на хоры. 3. Прычыняцца як мага да выдавецтва рэлігійнага, каб мець гатовы матэрыял у запатрабаванні на нашу творчасць. 4. Быць у жыцці народнікам і карыстацца мовай народнай згодна з псіхалогіяй нашага народа і паводле правіла “не прымушай, але пераканай”³.

Зразумела, што сам ён жыве згодна са сваімі выказваннямі і ўстаноўкамі. Выдатна разумеючы складанасць беларускай гісторыі, К. Стаповіч бачыў будучыню Беларусі ў адраджэнні нацыі. У 1922 г. ён дапамагае правядзенню выбарчай кампаніі ў польскі парламент, сам з’яўляецца членам Беларускага выбарчага камітэта.

Галоўным няшчасцем Беларусі ксёндз Канстанцін Стаповіч лічыў яе рэлігійную раз’яднанасць, таму ён быў прыхільнікам уніі. У сваіх працах даў гэтаму тлумачэнне. Ён не лічыў рэлігію толькі прыватнай справай грамадзян, а надаваў ёй перш за ўсё палітычнае значэнне. Падкрэсліваў недаацэнку яе беларускімі дзеячамі. “Справа веры ў народзе беларускім такая рэч важная, што аж стыдна, як мала цэніцца яна некаторымі нашымі дзеячамі. Рэч у тым, што рэлігія наогул ёсць адным з найважнейшых твораў народнай душы. У інтэлігента, асабліва мешчаніна, ёсць і іншыя творы, і іграе там вялікую ролю святыня мастацтва, святыня навукі, у простага народа святыня рэлігіі абывае ўсе найлепшыя парывы душы, — больш скажу: святыня рэлігіі заступае яму і мастацтва, і навуку. Гісторыя нас вучыць, што сістэмы рэлігійныя маюць уплыў на жыццё больш, чым сістэмы навучныя [...]. Гісторыя мела шчасце, ці няшчасце, аддаць Беларусь пад уплывы Усходу і Захаду, гэты дух фармальных праціўнікаў у змаганні да цывілізацыі. Вось і светапогляд наш рэлігійны мусіў прыняць дзве формы: грэцкую і лацінскую”⁴.

Верным паплечнікам, які разумеў і падтрымліваў погляды Казіміра Свяяка, быў яго брат Альбін. Атрымаўшы музычную адукацыю ў кансерваторыі Монтвілы ў Вільні, ён працаваў спярша арганістам у касцёле ў Цеханоўцы (цяпер тэрыторыя Польшчы), затым у Казані. Хаця асяроддзе, у якім яму даводзілася знаходзіцца, было польскім па нацыяналь-

наму духу, Альбін да канца свайго жыцця застаўся верным беларускай ідэі. Так, як і брат Канстанцін, разумеў становішча Беларусі, асабліва яе раз'яднанне пасля Рыжскай дамовы 1921 г. У тым жа годзе Альбін вярнуўся з Казані ў Вільню. Хаця падзеі Першай сусветнай вайны ў Беларусі адбыліся без яго ўдзелу, А. Стаповіч, вярнуўшыся ў Вільню, актыўна ўключыўся ў беларускі рух, спярша студэнцкі, пасля — агульнаграмадскі і палітычны.

Пры сваёй актыўнай грамадскай дзейнасці Альбін займаўся і музыкай — кампазіцыяй, запісваннем і апрацоўкай беларускіх народных песень, выкладаў музыку ў Віленскай беларускай гімназіі. Пачынаючы з 1926 г. імя Альбіна Стаповіча пачало рэгулярна з'яўляцца ў беларускім друку, стала вядомым у беларускіх выдавецкіх колах (выдаваў “Беларускую крыніцу”) і ў Беларускай хрысціянскай дэмакратычнай партыі. У час выбараў у Сойм Другой Рэчы Паспалітай у 1928 г. стаў беларускім паслом (дэпутатам). Аб заангажаванні А. Стаповіча ў беларускую справу сведчыць яго багатая публіцыстыка ў беларускай і польскай прэсе міжваеннага перыяду. Сёння яна з'яўляецца сведчаннем перамен палітыкі польскіх улад у адносінах да беларусаў у Польшчы. Публіцыстыка ў польскай прэсе, асабліва ў “Przeglądzie Wileńskim” 1930–1934 гг. давала польскаму чытачу поўнае ўяўленне аб глыбіні праблем беларусаў у Другой Рэчы Паспалітай. Альбін смела адстойваў права беларусаў на годнае жыццё, на незалежнае дзяржаўнае існаванне на сваёй зямлі.

Сваімі артыкуламі і выступленнямі Альбін Стаповіч прабуджаў у суайчынніках нацыянальную беларускую свядомасць: “Ні літоўцы, ні беларусы не з'яўляюцца тут гасцямі і ў справах сваіх могуць нешта сказаць”. На сустрэчах з жыхарамі Віленшчыны гаварыў: “Усе сілы кожнага польскага ўрада былі і ёсць скіраваны на тое, каб нас зрабіць палякамі. Але не даваймася і не дазваляйма, каб у польскіх установах, куды нас на службу не прымаюць, нас прыніжалі і здэкаваліся над нашай годнасцю. Мы — дужы, вялікі народ, нас болей на свеце, як жыдоў і літвінаў, латышоў, эстонцаў, фінаў, шведаў і іншых. І ўсе мы тут беларусы”⁵.

А. Стаповіч прыпісваў пачатак працэсу паланізацыі беларусаў не толькі польскім палітычным і рэлігійным уплывам, але таксама ўплыву заходняй цывілізацыі ўвогуле: “Стагоддзямі паланізацыю беларуска-літоўскіх зямель трэба прыпісваць не толькі палітычным і рэлігійным плыням, але ў большай, можа, меры модзе на заходнія звычаі, якія былі пераняты з Заходняй Еўропы праз пасрэдніцтва Польшчы і аставілі на сабе трывалы нанос у постаці польскай мовы. Як толькі беларускае дзіця адарвецца ад роднай вёскі і трапіць у двор, на плябанію, у горад — сутыкаецца зараз жа з праявамі зусім невядомай матэрыяльнай еўрапейскай культуры ў польскай форме. Такому дзіцяці, вядома, імпануе не польская мова, не музыка Шапэна, але [...] наваксаная дубовая паркетная падлога, уложаная ў прыгожы ўзор, зручная і прыгожая

мэбля, вялікія вокны, чысціня, адзенне, невядомыя яму рэчы, дамы, вуліцы, словам, увесь гэты матэрыяльны, дагэтуль невядомы, новы свет”⁶.

А. Стаповіч на кожным кроку выкрываў паланізацыйную палітыку ўлад, а таксама паўсюдны прымус беларусаў лічыць сябе палякамі: “Вось у Баранавіцкім павеце перапісныя камісары з настаўніцтва задавалі беларусам-католікам пытанні не пра матчыну мову, а пра мову малітваў, дасканала ведаючы, што яны моляцца па-польску. У некаторых мясцовасцях Дзісенскага павета, нягледзячы на пратэсты бацькоў, запісвалі дзяцей у школьным узросце як карыстаючыхся польскай мовай, бо ходзяць у польскую школу. У Віленскім павеце патрабаваліся пры перапісе дакументы, якія пацвярджаюць беларускую нацыянальнасць. У Віленска-Троцкім павеце — сцвярджае іншы дэлегат — проста пагражалася рэпрэсіямі за выяўленне беларускай мовы”⁷.

Альбін Стаповіч лічыў беларускую мову цалкам самастойнай, а не такой, якой хацелі яе бачыць палякі або расійцы, — дыялектамі іх моваў: “Гаворка нашых вуліц, засценкаў, а часам і вёсак не з’яўляецца польскай мовай, сапсаванай рускасцю [...], нічога таксама не мае супольнага з генезісам сапраўды польскіх гаворак, затое гэта мова здэнацыяналізаваных беларусаў-католікаў, каторыя, пазнаўшы раней польшчыну з пацераў, казаняў і касцельных спеваў, несвядома падганялі і падганяюць яе да сваёй беларускай мовы, бо размаўляць па-польску вымагаў своеасаблівы “добры тон” і рэакцыя на русіфікацыйныя намаганні расійскіх уладаў”⁸.

Гэтак жа, як і з паланізацыяй, Альбін Стаповіч змагаўся і з правамі русіфікацыі, якія вялі да дэнацыяналізацыі беларусаў. Каб усвядоміць сапраўдную сітуацыю, А. Стаповіч у адкрытым лісце да былога сенатара і віцэ-старшыні Беларускага нацыянальнага камітэта Вячаслава Багдановіча пісаў: “Для нікога не з’яўляецца сакрэтам, што адкінуўшы стараабрадцаў і невялікі лік прыезджых быўшых урадаўцаў, іх патомкаў ды эмігрантаў з глыбі Расіі — большасць уважаючых сябе за расійцаў у Заходняй Беларусі з’яўляюцца ў прошласці выхадцамі з праваслаўнай беларускай вёскі, якія калісь на службе царскаму ўраду і пад уплывам царквы паспелі грунтоўна абмасковіцца”⁹.

Вядома, погляды А. Стаповіча на самастойнасць беларускай нацыі зусім не супадалі з палітыкай польскіх улад у адносінах да беларусаў. Але ён не паддаваўся і шоў далей у напрамку радыкалізацыі сваёй думкі: “Жывём у часы, калі адзінка, якая залічвае сябе да беларускай нацыянальнасці, падвяргаецца многім непрыемнасцям. Перад усім дзякуючы памылковай, недарэчнай нацыянальнай палітыцы ў Польшчы такая асоба становіцца падазронай у падрыўных імкненнях, і што за гэтым ідзе, закрыццё доступу ў дзяржаўныя ўстановы”¹⁰.

Далучыўшыся да беларускіх нацыянал-сацыялістаў, Альбін Стаповіч стаў адным з аўтараў “Абавязкаў беларускага нацыянал-сацыяліста” і праграмы партыі (выступаў пад псеўданімам Уладзімір Загорскі). Мэтай гэтай групы была “незалежная, бяскласавая працоўная беларуская рэспубліка ў яе этнаграфічных межах”¹¹, а асноўным абавязкам “дабро сваёй нацыі і яе працоўных ставіць перад добром і карысцяй асабістай”¹².

Эвалюцыя поглядаў ад хрысціянска-дэмакратычных да нацыянал-сацыялістычных была вынікам шукання выхаду з сітуацыі паўсюднага прыніжэння беларусаў у Польшчы. Некаторыя беларускія дзеячы выбралі эміграцыю ў Савецкую Беларусь (Б. Тарашкевіч, І. Дварчанін, М. Рак-Міхайлоўскі і іншыя). А. Стаповіч быў супраць выезду інтэлігенцыі. Паводле яго перакананняў, яе полем дзейнасці павінна стаць Заходняя Беларусь. Многім здаваліся памылковымі яго меркаванні аб савецкай рэчаіснасці: “Нашы адносіны да большавізму — вядомыя. Не могуць яны быць прыхільнымі перад усім дзеля таго, што з’яўляемся шчырымі дэмакратамі, адкідаем кожную дыктатуру, з якога бы яна боку не была. Кожнаму, пэўне ж, вядома аб тым, што ў Радавым Саюзе ў практыцы не існуе свабоды слова, друку, зборышчаў і сумлення. Праца культурна-асветная там такжа скіравана перад усім на камуністычнае ўзгадоўванне грамадства”¹³.

Апрача палітычнай і выдавецкай дзейнасці А. Стаповіч актыўна ўдзельнічаў у развіцці беларускай культуры ў Заходняй Беларусі, быў адным з арганізатараў Беларускага інстытута гаспадаркі і культуры і хору пры ім у 1926 г. Да самай смерці ён вёў беларускі хор пры касцёле св. Мікалая ў Вільні.

Вывучэнне поглядаў і дзейнасці братаў Альбіна і Канстанціна Стаповічаў у перыяд вялікіх перамен, асабліва на беларускай зямлі, дазваляе зрабіць вывад, што яны свядома стаялі на грунце беларускай незалежнасці. Усё сваё жыццё працавалі над узбагачэннем беларускай культуры, уносілі ў яе прыкметны і важкі ўклад. Адначасова браты вялі тлумачальную працу сярод беларускага народа, забытанага ўплывамi Усходу і Захаду, каталіцызму і праваслаўя.

Абодва Стаповічы былі людзьмі, адкрытымі для кантактаў з прадстаўнікамі іншых нацыянальнасцей, што жылі на беларускай зямлі, — літоўцамі, яўрэямі, украінцамі, а таксама палякамі.

Як жыццёвае крэда гучаць словы з ліста Канстанціна Стаповіча, адпраўленага з г. Закапанэ да брата ў Казань 17 лютага 1914 г.: “Каханы Альбіне! Даўно ўжо вельмі пісаў ты да мяне, і я непакоюся пра цябе. Пішы хаця паштоўку... Хэ! Забыўся ізноў, што пішам да сябе па-свойму, каб не распапець і не забыць аб маці Беларусі”.

Літаратурныя творы Казіміра Сваяка (К. Стаповіча) і музычныя творы (тэксты, апрацоўкі народных песень, кампазіцыі), а таксама публіцыстыка Альбіна Стаповіча з'яўляюцца сведчаннем значнага ўкладу ў развіццё беларускай культуры.

¹ Сваяк К. Дзея маёй мыслі, сэрца і волі. Лондан, 1991. С. 6.

² Станкевіч А. Беларускі хрысціянскі рух. Вільня, 1939. С. 60.

³ Крыніца. 1921. № 24.

⁴ Сваяк К. Царква ці касцёл // Беларускі зван. 1921. № 16. С. 2.

⁵ Беларуская крыніца. 1928. № 46. С. 4.

⁶ Стаповіч А. Прычыны асіміляцыйнага працэсу // *Przegląd Wileński*. 1931. Nr 13. S. 1–2.

⁷ *Przegląd Wileński*. 1932. Nr 1–2. S. 5–7.

⁸ Тамсама. 1932. Nr 6. S. 2–6.

⁹ Новы шлях. 1934. № 5(7). С. 7.

¹⁰ *Przegląd Wileński*. 1934. Nr 4 (6). S. 1.

¹¹ Нашы тэзы // Новы шлях. 1934. № 3 (5). С. 1.

¹² Абавязкі беларускага нацыянал-сацыяліста // Тамсама. 1934. № 4 (6). С. 1.

¹³ Стаповіч А. Наша акадэмія навук у Менску // Беларуская крыніца. 1928. № 52. С. 1.

■ Вітаўт Руднік (Гродна) ■

СТАРАЎСЯ БЫЦЬ ЧЫСТАЙ І ПРОСТАЙ МЫСЛІ...

Што ўяўлялі сабой Ключчаны, гэтае невялікае мястэчка на Астравеччыне на пачатку XX ст.? Вось як апісвалі ключчанскую парафію самі яе жыхары: “Парахвія гэна невялікая і мае толькі ўсяго каля трох тысяч душ. Засяляюць яе беларусы-католікі... У нас людзі — як людзі. Гаспадаруюць так сабе: ні добра, ні дрэнна... Ёсць тут свой парахвіяльны касцёл, пакуль што драўляны... Прышоўшы ў Ключчаны, пабачыш вялікі нялад: моладзь разбіўшыся на некалькі грамадкаў... Найбольшую грамаду становіць беларуская моладзь — больш 80 працэнтаў. Другая частка — ліцвіны — 13 працэнтаў, а рэшта — наша шляхта... Некаторыя праз сваю цёмную лезуць у шляхецкую шкуру і цураюцца роднай мовы...” Уся беларускасць у Ключчанах маніфэставалася дзесяткам экзэмпляраў “Беларуса” ды “Нашай нівы”.

У Ключчанах малады ксёндз Стаповіч сустрэў вельмі цёплы прыём, бо быў добра знаёмы мясцовым людзям. У нядзелю 31 мая 1915 г. у мяс-

повым парафіяльным касцёле адбылася прыміцыя маладога ксяндза. Вось як апісвае гэтую падзею адзін з яе сведкаў: “У працэсіі харошай прынялі яго [кс. Стаповіча. — *В. Р.*] і ўвялі ў касцёл, дзе меў ахвяраваць Найвышэйшаму першую імшу. Заграў на хорах гімн “Вені Крэатар” — як пры шлюбе. Бо і ўзапраўду гэта быў шлюб маладой душы з Хрыстусам. У чыстай гармоніі ходу чуваць, здаецца, былі словы прыязні: “Не пакіну цябе, Божа, аж да смерці”. Пачалася імша. Выйшаў ксёндз з навукай. Не абяцаў ён прыміцыянту ў жыцці ружаў... Па скончанай Найсвентшай афяры пачалося благаслаўленне. Далоні, што прад хвілінай трымалі Хрыстуса, прыміцыянт складаў на галовы людзей. Па твары яго каціліся слёзы. А хор тым часам спяваў:

Сэрца Езуса з намі,
Чэсьць яму хай будзе на веці.
Сэрца нам дараваў ён.
Каралём няхай будзе на зямлі і ў небе.

... Такая хвіліна ніколі не выходзіць з памяці, будзе аб ёй помніць і наша парафія”.

19 чэрвеня 1915 г. газета “Беларус” змясціла віншаванне маладому ксяндзу з нагоды прыміцыі ад жыхароў Ключчан. У гэтым віншавальным допісе, між іншым, гаварылася: “Ксёндз-прыміцыянт ёсць знаны многім у нас, як здабыўца сэрц беларусаў, каторыя ўжо былі адварнулі насы ад бацькаўшчыны... Гэты ж ксёндз найболей прычыніў да пастаўлення парафіяльнага хору ў Ключчанах... Ад усіх добрых парафіянаў, а ад спевакоў і спявачак найперш, належыць яму слова шчырай падзякі”.

І сапраўды, Кастусь Стаповіч быў стваральнікам аднаго з першых беларускіх парафіяльных хораў. Сам ксёндз вельмі любіў спевы і ўсё, што з імі звязана. Меў да гэтага добры слых і проста цудоўны лірычны голас — тэнар. Не было чужым яму і мастацтва дырыжыравання, таму заўсёды ў вольную хвіліну, дзе б ні знаходзіўся Кастусь, плылі звонкія гукі “Гусей”, “Чырвонай каліначкі”, “Салавейкі”, “Зялёнага дубочка”. Спяваючы апошняю, Стаповіч любіў падкрэсліць, што гэта любімая песня яго маці.

Летам 1915 г. Ключчаны былі закрануты вірлівымі падзеямі Першай сусветнай вайны. Але жыццё ў мястэчку працягвалася. Людзі працавалі штодня, а ў нядзелю і вольныя часіны цягнуліся ў касцёл, да свайго святара, які “ў бязладдзі і нярвознасці падтрымліваў маральна сваіх прыхаджан, даючы ім надзею на лепшае жыццё”.

Асабліва цягнулася да маладога ксяндза моладзь. Менавіта ў яе асяроддзі Кастусём Стаповічам быў створаны нелегальны гурток — “Хаўрус сваякоў”. Складаўся Хаўрус з людзей, вольных ад штодзённай працы на хлеб, а галоўнае, — маючых хоць бы мінімальную падрыхтоўку да працы на

беларускай ніве. Кіраваўся Хаўрус прэзідыумам, у які, дарэчы, сам Кастусь Стаповіч (які ўсё больш станавіўся вядомы як Казімір Сваяк) не ўваходзіў. Першай задачай арганізацыі была самаадукацыя на асновах хрысціянскай этыкі. Дзеля гэтага сябры Хаўрусу рыхтавалі і чыталі рэфераты на розныя тэмы, ладзілі канцэртна-дэкламацыйныя сходкі, арганізавалі прадстаўленні, народныя бібліятэкі, апекаваліся школкамі. Паколькі Хаўрус быў нелегальнай суполкай, кожны яго сябра меў псеўданім. На жаль, нам невядомы цяпер сапраўдныя імёны гэтых людзей. Гісторыя захавала толькі іх псеўданімы: Роміч — таленавіты мастак-пейзажыст, які памёр ад сухотаў 29 лютага 1924 г.; Лаўровы — таленавіты сатырык; Астра, Орліч, Якіміч, Альфіч — аўтар напісаных у 1926 г. у Празе ўспамінаў пра К. Стаповіча і пра сваю сумесную дзейнасць у Хаўрусе.

Які ж уплыў зрабіў Хаўрус на жыццё мясцовага насельніцтва? У перадаваены час уся беларускасць у Ключчанах зводзілася да дзесятка экзэмпляраў беларускіх газет, палова якіх аплочвалася невядома кім. Аб нечым большым і гаворкі не было. Усё пачало мяняцца з прыездом Казіміра Сваяка. Дзякуючы яго намаганням у парафіі, пасля адыходу расійскіх войскаў, стварылася шэсць беларускіх школак, у якіх пачатковая навука давалася па-беларуску, а старэйшым дзецям — і па-польску. Не хапала настаўнікаў — Стаповіч зладзіў настаўніцкія курсы; не хапала падручнікаў, школьных прыладаў — малады ксёндз за апошнія грошы прывозіў іх з Вільні.

Аб інтэнсіўнасці культурна-асветніцкай працы Кастуса Стаповіча і “Хаўрусу сваякоў” сведчыць, між іншым, той факт, што першае беларускае прадстаўленне ў Заходняй Беларусі пасля прыходу немцаў адбылося не ў Вільні, а ў ... Ключчанах!

На гэтай імпрэзе, падрыхтаванай мясцовай беларускай моладдзю, гучалі беларускія вершы, асабліва Багушэвіча, граліся невялікія спектаклі, якія суправаджаліся спевамі хору, што выконваў беларускія народныя і рэлігійныя песні.

Яшчэ з 21 лістапада 1915 г. ключчанскі ксёндз добрую частку казаняў вёў на роднай беларускай мове, што не магло выклікаць захаплення з боку як мясцовых палякаў, так і прапольскіх духоўных уладаў. Таму ў 1916 г. Кастусь Стаповіч быў пераведзены з Ключчан і прызначаны вікарыем у Карыцін.

Цяжкім было развітанне з роднымі мясцінамі. Нібы прадчуваючы бліскую смерць, малады святар наведаў магілы сваіх бацькоў. Вось як прыгожа апісвала іх рука паэта: “... адчыніў я высокую браму магільніка. Простая палісада дзеліць яго напал. На ўзгорку — статуя Маткі Божай з скрыжаванымі рукамі на грудзях. Дрэў і дрэўцаў галіны прысланяюць рады

крыжоў, драўляных, простых... Між дрэў найстарэйшы — клён, пасярэдзіне магільніка. Пад ім яшчэ ніхто не ляжыць. Там месца для мяне... Хацеў бы, каб на магіле маёй напісалі: “Кс. Канстанцін Стаповіч, жыў гадоў... Стараўся быць чыстай і простаю мыслі...”

У Карыціне Стаповіч знаходзіўся ад паловы 1916-га да верасня 1918 г. Здароўе яго, слабое і да гэтага, тут значна пагоршылася. Пачаўся лёгачны крывацёк. Гэта прымусіла беларускага святара доўгіх шэсць месяцаў правесці ў ложку, а затым зноў шукаць паратунку ў “сталіцы сухотаў” Закапанэ, дзе ён прабыў да зімы 1919 г. У 1920 г., пад час прыходу бальшавікоў, Стаповіч зноў кароткі час знаходзіўся ў Ключчаных. Затым, калі сюды прыйшлі літоўскія войскі, замяшчаў святароў у Буйвідзях і Засвіры. Часта наведваў Закапанэ, але хвароба ніяк не хацела адпуская сваю ахвяру. У канцы красавіка 1926 г., па просьбе хворага, сябры перавезлі яго з Закапанэ ў Вільню, у клініку (пераносячы на носілках з пезда ў поезд). 6 мая Кастуся Стаповіча не стала. 8 мая адбылося пахаванне беларускага святара і паэта. Вось як апісаў гэтую падзею адзін з паплечнікаў Стаповіча ксёндз Адам Станкевіч: “Сумна званілі званы касцёла св. Мікалая, жалосна зайгралі арганы, паліліся шчырыя слёзы з вачэй многіх. Гэта хаўтуры к. С. Імшу адправіў кс. Халак, дзіякан са Свіра. На развітанне жалобнае слова сказаў Ад. Станкевіч. Урэшце вынас цела. На чале кс. доктар Ф. Абрантовіч, прэлат Капітулы Пінскай, галава беларускага каталіцкага духавенства. Далей хор беларускай моладзі і вянкi: ад ксяндзоў-беларусаў; ад беларускай рады; ад радні; ад беларускага студэнцтва. Магілкі Роса. Свежая магілка на Літэрацкай гары. Ізноў пачаліся слёзы. Прамаўлялі: І. Савіцкі — ад імя Бел. нац. камітэта, кс. К. Чыбірас — ад імя літоўцаў, кс. В. Гадлеўскі — ад імя ксяндзоў-беларусаў, кс. Я. Рэшаць — спаўняльнік астатняга жадання паэта, каб у трох мовах былі прамовы над гробам яго, прамовіў па-польску, бо з ксяндзоў-палякаў на могілках ніхто не знайшоўся. Б. Рагуля ад імя Бел. сялянскага саюза; А. Паўлюкевіч — ад Бел. тымчасовай рады; А. Зянон — ад бел. студэнцтва і ад вучнёўскай моладзі — Фр. Грынкевіч”.

Цяжка ўскалыхнула вестка аб смерці Казіміра Свяяка і жыхароў ключчанскай парафіі. Пётр Чарняўскі з Ключчан у сваім лісце ў “Беларускую крыніцу” пісаў: “Дня 6.5.1926 а гадзіне 2-й па палудні даляцела да нас сумная вестка, у каторую ніхто з нас не верыў. Гэта была смерць нашага суседа, змагара за лепшую долю. Яго цела спачывае, але мыслі яго бродзяць ад хаты да хаты, узмацняюцца ў душы іншых, уступаюць у слаба б’ючыя сэрцы санлівых сялян і змушаюць іх да энергічнага быцця. Можа, гэта смерць нам пакажа, што пара ўжо нам прачнуцца, аданіць тую страту, якую панясём праз смерць кс. К. Стаповіча. Ён свяціў нам, ідучы ўперадзе нас. Спі ж спакойна, змагар наш. Цябе змучыла работа, твае рукі апалі, і

паходня, якую ты нёс наперадзе, звалілася на зямлю, і цемра хвілёва агарнула нас, але мы паднясём яе, жарчэй распалім, хай відзяць ворагі святло, што дзела тваё не згасла, што тысячы рук пачынае свяціць...”

І сапраўды, паходню, якая выпала з рук Казіміра Сваяка, падхапілі яго паплечнікі, якія працягнулі справу гэтага беларускага святара і паэта.

■ Адам Мальдзіс (Мінск) ■

УРАДЖЭНЕЦ ТРОКЕНІК МАСТАК МАР’ЯН БОГУШ-ШЫШКА І ЯГО СПАДЧЫНА

Упершыню пра існаванне мастака, пісьменніка і падарожніка Мар’яна Богуша-Шышкі я даведаўся восенню 1993 г., вяртаючыся з Браціславы, з чарговага Міжнароднага кангрэса славістаў, і гартаючы ў цягніку “Слоўнік польскіх пісьменнікаў на чужыне”, падараваны вядомым кракаўскім беларусістам Здзіславам Нядзелай. Там указвалася, што аўтар з такім выразна беларускім прозвішчам выдаў кнігі “Пра мастацтва”, “Ленарда да Вінчы”, напісаў працу “Нарыс гісторыі выяўленчага мастацтва на землях Вялікага Княства Літоўскага”. Найбольш жа мяне зацікавіла тое, што Богуш-Шышка нарадзіўся ў Трокеніках, “недалёка ад Вільні”. Выходзіла, што ён мой змяляк, бо Трокенікі тыя цяпер у Астравецкім раёне, непадалёку ад полацкага тракта, што вядзе на Вільнюс, каля самай беларуска-літоўскай граніцы. Не раз мне даводзілася бываць у гэтай прыгожай мясціне, дзе захавалася мураваная сядзіба — помнік архітэктуры XIX ст., рэшткі старога парку.

Падумалася тады, што добра было б адшукаць нашага земляка. Але дата яго нараджэння, 16 лютага 1901 г., тут жа выклікала сумненні: наўрад ці жывы.

Праз колькі месяцаў, ужо знаходзячыся ў Варшаве, на вечары ў былога Генеральнага консула Польшчы ў Мінску Тадэвуша Мысльіка, я выклаў мае сумненні яго жонцы, вядомаму гісторыку мастацтва Анне Пругар-Мысльік. На маё здзіўленне, яна паведаміла, што — жывы. Але хварэе, ляжыць у хоспісе. Таму з кантактамі трэба спяшацца.

Вярнуўшыся ў Мінск, я тут жа напісаў ліст у Лондан князю Анджэю Цеханавецкаму, ганароваму сябру Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў, які ўжо нямала зрабіў дзела вяртання на радзіму скарбаў культуры. Папрасіў яго сустрэцца з мастаком, прыгадаць яму пра Трокенікі, пра дом, у якім можна было б арганізаваць мастацкі музей, беларуска-польска-літоўскі культурны асяродак... Але ў адказ прыйшла сумная вестка: Мар’ян Богуш-Шышка памёр 28 студзеня 1995 г. ў лонданскім хоспісе святога Кры-

стофера ва ўзросце амаль 94 гадоў. Да ліста была прыкладзена ксеракопія артыкула-некралага Войцеха Фалькоўскага “Мар’ян Богуш-Шышка — мастак стагоддзя” з газеты “Tydzień Polski” (Лондан, 11 сакавіка 1995 г.). Характарыстыка “мастак стагоддзя” належыць не аўтару артыкула, а славу-таму англійскаму крытыку Эрыку Ньютану, які даў яе нашаму земляку ў 1959 г., пазнаёміўшыся з яго творамі.

У артыкуле В. Фалькоўскага ўказаны асноўныя даты жыццёвага і творчага шляху мастака. Паходзіў ён з заможнай сям’і, якая дала сыну добрую адукацыю. Атрымаўшы ў падарунак акварэлі, маляваць ён пачаў у чатыры гады. Закончыўшы гіманзію, Мар’ян Богуш-Шышка тры гады вучыўся выяўленчаму мастацтву ў Віленскім універсітэце (асабліва плённа — у Фердынанда Рушчыца) і чатыры гады — у Кракаўскай акадэміі. Потым выкладаў маляванне ў розных навучальных установах. Акрамя жывапісу займаўся таксама матэматыкай: у гэтай галіне ведаў ён нават здабыў навуковую ступень і выдаў кніжку.

У 1939 г. Мар’ян Богуш-Шышка быў мабілізаваны ў польскую армію, удзельнічаў у баях, трапіў у палон. Да канцы вайны знаходзіўся ў канцэнтрацыйных лагерах. Пасля вызвалення яго выклікаў у Італію стрыечны брат — генерал Зыгмунт Богуш-Шышка. Сярод польскіх салдат і афіцэраў, якія там апынуліся, арганізаваў курсы па гісторыі мастацтва, вучыў ахвотных маляванню. 11 лістапада 1946 г. прыбыў у Англію, дзе кіраваў Школай мальбертнага жывапісу, якую скончылі многія славетныя майстры. Сям’я ж засталася ў Кракаве: сын Анджэй цяпер там прафесар педагагічнай псіхалогіі, а ўнучкі скончылі Акадэмію мастацтва.

Аднак у артыкуле Войцеха Фалькоўскага нічога не гаварылася пра лёс мастацкай спадчыны Мар’яна Богуша-Шышкі. Зноў паляцелі лісты ў Лондан. На гэты раз — у два адрасы: Анджэю Цеханавецкаму і ў Пасольства Беларусі.

Першым адгукнуўся факсам нашчадак князёў Мсціслаўскіх і Заслаўскіх. 16 кастрычніка 1995 г. ён паведаміў:

“Я толькі што наведаў Лэдзі Сіселі Сондэрс, удаву Мар’яна Богуша-Шышкі. Доўга гаварыў па тэлефону з яго ўнучкай (ад першага шлюбу) паняй Алай Богуш-Добаш. У прынцыпе справа выглядае добра. З паняй Добаш я пабачыўся ў Кракаве 7 лістапада, перад маім прыездам у Мінск. Паведамляю табе яе адрас: вуліца Цэляровска, 17, кв. 29, 31-414, Кракаў.

Сям’я напэўна перадаць частку спадчыны Майстра музею ў Трокеніках. Павінна яна, аднак, быць упэўнена, што такі музей паўстане і што сядзіба ў Трокеніках стане сапраўдным цэнтрам польска-беларуска-літоўскага культурнага ўзаемадзеяння.

Пакуль нам удалася давесці ўсю справу да фінішу, я прапанаваў бы, каб паню Алу Богуш-Добаш (з мужам) запрасілі беларускія ўлады, каб яны

змаглі пабачыць Трокенікі і ўсё абмеркаваць на месцы. Праезд яны аплацяць самі, а гасціннасць — гэта ўжо ваша справа і прывілей. Дадам, што праектуецца Музей сям’і Шышкаў-Богушаў у Пшэгажалах каля Кракава (архітэктар Адольф — яго сын, а таксама сам Мар’ян). Таму Беларусь павінна зрабіць сваю справу хутка. Прашу гэтае пытанне паставіць на пасяджэннях Беларуска-польскай камісіі ў Мінску, дзе я павінен зноў старшыняваць”.

Аднак на пасяджэннях камісіі па абмену мастацкімі каштоўнасцямі Анджэй Цеханавецкі, ганаровы доктар Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта і ганаровы грамадзянін горада Заслаўя, на жаль, не старшыняваў. У кастрычніку 1995 г. з ім здарыўся ў Рыме няшчасны выпадак, і ён на доўга трапіў у шпіталь. На пасяджэннях камісіі, у Мінску і ў Дудзічах пад Мінскам, мы не раз добрым словам успаміналі свайго патрабавальнага старшыню. Імя Мар’яна Богуша-Шышкі не раз згадвалася і беларускімі і польскімі дзяржаўнымі дзеячамі і вучонымі. А Трокенікі выстройваліся ў адзін шэраг з Дудзічамі Ельскіх, Бачэйкавам (на Віцебшчыне) Цеханавецкіх — у шэраг даўніх асяродкаў культуры, якія трэба аднавіць, якім трэба даць “другое дыханне”. Польскі бок пагадзіўся з маёй прапановай, падтрыманай пісьмова і Цеханавецкім, што Трокенікі павінны стаць супольным, беларуска-польска-літоўскім культурным асяродкам.

Назаўтра ж пасля заканчэння работы камісіі ў Цэнтр імя Францыска Скарыны прыйшоў ліст ад Уладзіміра Шчаснага, пасла Беларусі ў Вялікабрытаніі. Ліст гэты варта прывесці цалкам — як сведчанне клопатаў нашых дыпламатаў пра духоўную спадчыну, культурныя кантакты:

“Прашу прабачэння за затрымку адказу на Ваш ліст ад 19.06.95 года адносна мастацкай спадчыны Мар’яна Богуша-Шышкі, які нарадзіўся ў в. Трокенікі Астравецкага раёна і памёр на пачатку гэтага года ў Лондане.

Справа ў тым, што ліст даволі доўга блукаў, пакуль трапіў у Пасольства. Да таго ж давялося мець справу з брытанцамі, у якіх жыццё распісана на месяцы ці нават гады наперад, і таму мусіш цяплява чакаць прызначанай сустрэчы. Вялікую дапамогу аказаў А. Цеханавецкі. [...]

30 кастрычніка я наведаў удаву Мар’яна Богуша-Шышкі пані Сісэлі Сондэрс (Dame Cicely Saunders). Дарэчы, яна сама з’яўляецца выдатнай асобай, бо ў 60-я гады заснавала першы ў свеце хоспіс (установа, дзе знаходзяцца ў апошнія дні жыцця невылечна хворыя). Пасля смерці мужа засталася вялікая колькасць карцін. Амаль усе яны развешаны ў будынку хоспіса, бо большасць з іх і была спецыяльна для яго напісана. Таму перадаць іх для экспанавання ў музей у Трокеніках будзе, відаць, немагчыма. Але засталася таксама значная колькасць акварэляў, малюнкаў і літаграфій, якія могуць быць перададзены для экспазіцыі ў новым музеі. Зсталіся таксама некаторыя фатаграфіі, з якіх можна зрабіць копіі; пэндзлі, а такса-

ма кнігі, у тым ліку манаграфія аб яго творчасці і зборнік напісаных ім артыкулаў пра мастацтва.

Значная колькасць карцін і амаль усе фатаграфіі з ранейшага жыцця знаходзяцца ў Кракаве, дзе жыве сын ад першага шлюбу і ўнучка, якая і займаецца спадчынай мастака.

Справа ў тым, што музей, прысвечаны Мар’яну Богушу-Шышку і яго сыну, вядомаму архітэктару, які рэстаўраваў Вавельскі замак, мяркуецца стварыць і ля Кракава.

Я размаўляў па тэлефоне з унучкай мастака пані Алай Богуш-Добаш. Яна спачатку даволі насцярожана аднеслася да ідэі. Аднай з прычын гэтай насцярожанасці з’яўляецца тое, што, на яе думку, можа так здарыцца, што Мар’ян Богуш-Шышка будзе прадстаўлены не як польскі, а як беларускі мастак, што было б супраць волі нябожчыка. Пані Богуш-Добаш жадала б таксама ведаць, у якім стане будынак, ці будзе гэта толькі музей або таксама культурны цэнтр. Відаць, варта накіраваць ёй фатаграфіі будынка і месца, а таксама акрэсліць канцэпцыю музея. Калі ўсё будзе больш-менш узгоднена, яна хацела б наведаць Трокенікі. На маю думку, было б лепш, каб яна трапіла туды праз Вільнюс. Беларускае Пасольства ў Вільнюсе дапамагло б з транспартам.

Вельмі зацікаўлена і вельмі добразычліва паставілася да ідэі [музея ў Трокеніках. — А. М.] удава мастака. На яе думку, сам М. Богуш-Шышка быў бы вельмі рады такой прапанове.

Наогул сама ідэя стварэння музея бачыцца вельмі рэальнай. Відаць, варта падумаць над яго канцэпцыяй. У якасці доказу таго, што польскасць мастака будзе прадстаўлена дастаткова выразна, быў прыведзены прыклад з домам-музеям А. Міцкевіча ў Навагрудку.

Такім чынам, магчымасць атрымання экспанатаў даволі рэальная. Цяпер шмат што будзе залежаць ад актыўнасці беларускага боку. Пасольства гатова аказаць любую магчымую дапамогу.

У дадатак перасылаю кнігу пра мастака і зборнік напісаных ім артыкулаў пра мастацтва, фатаграфіі, падараваныя пані Сіселі Сондэрс”.

Да ліста былі прыкладзены некалькі фотаздымкаў, адзін з якіх тут рэпрадукуецца, і дзве кнігі — “Пра мастацтва” Мар’яна Богуша-Шышкі, выдданая ў Лондане ў 1982 г., і альбом “Мар’ян Богуш”, падрыхтаваны Галерэяй Дрыяна ў 1977 г. Яны, безумоўна, патрабуюць асобнай грунтоўнай рэцэнзіі ці агляду. Тут жа выкажу некалькі беглых заўваг і меркаванняў.

Зборнік “Пра мастацтва” сведчыць аб шырыні кругагляду яго аўтара. У кнігу ўключаны артыкулы пра Я. Матэйку, П. Сезана, П. Пікасо і іншых майстроў еўрапейскага мастацтва. Як і трэба было чакаць, многа матэрыялаў пра творцаў, што нарадзіліся і жылі на тэрыторыі Заходняй Беларусі,

Віленскага краю (Ірэна Якубоўская, Галіна Сукенніцкая, Мар’ян Касцялкоўскі, Юзаф Чапскі). Побач з рэцэнзіямі-аглядамі канкрэтных выставак — філасофскі роздум аб прызначэнні мастацтва і жыцця ўвогуле.

У альбоме “Мар’ян Богуш” прадстаўлены рэпрадукцыі яго каляровых і чорна-белых твораў. Нашага земляка асабліва прываблівала біблейская праблематыка. У творах на гэтую тэму, асабліва пра ўкрыжаванне Хрыста, ён дасягнуў сапраўдных творчых вышыняў. Разглядаючы рэпрадукцыі, згадваеш словы В. Фалькоўскага пра тое, што на карцінах Мар’яна Богуша-Шышкі “вонкавае святло, што падае на палатно, адбіваецца, амаль праменіцца святлом унутраным. Матэрыял ператвараецца ў святло”. Каля 60-ці такіх твораў знаходзяцца ў хоспісе святога Крыстофера.

Да альбома прыкладзены падрабязная біяграфія мастака, водгукі друку на яго творчасць, бібліяграфія. У біяграфіі ёсць звесткі пра яго бацькоў — дваран Антона Богуша-Шышку і Станіславу з Козелаў-Паклеўскіх, іх нялёгі лёс. Падрабязна гаворыцца пра дзіцячыя гады мастака, якія прайшлі ў бабуліным маёнтку Верачата над возерам Нарач. А ў 20-я гг. Богуш-Шышка разам са сваёй жонкай Зофіяй жыў у Кобрыне. Адным словам, беларускага матэрыялу ў кнізе нямала.

Ідэя пра стварэнне ў Трокеніках культурнага асяродка імя Мар’яна Богуша-Шышкі знайшла добры водгук на Астравеччыне. Уладзімір Шчасны, беларускі пасол у Лондане, у час свайго прабывання на вечары, прысвечаным памяці Іосіфа Гашкевіча, сустрэўся ў Мінску з загадчыцай аддзела культуры Астравецкага райвыканкама Данутай Чарнушэвіч, абмеркаваў з ёй арганізацыйныя пытанні. Але цяжкасцей наперадзе багата. Галоўнае ж — патрэбна добрая воля на самых розных узроўнях.

А днямі ад Анджэя Цеханавецкага, які ўжо знаходзіцца дома, прыйшоў кароткі ліст: “Лэдзі Сіселі Сондэрс збіраецца ў Трокенікі, зрэшты наперакор волі сям’і. Не ведаю, як падзеі апошніх дзён паўплываюць на гэтае падарожжа”.

Летам 1996 г. Сіселі Сондэрс пабывала ў Трокеніках.

■ Віталь Зайка (Нью-Йорк) ■

МЕНКЕ КАЦ — ПАЭТ З МІХАЛІШАК

Менке Кац з’яўляецца адной з цэнтральных постацей амерыканскай яўрэйскай літаратуры і значнай з’явай у амерыканскай паэзіі ўвогуле.

Паэт нарадзіўся ў мястэчку Міхалішкі ў 1906 г. Яго продкі здаўна жылі на Віленшчыне — у Свіры, Міхалішках, Свянцях, Смаргоні. Яны

займаліся сплавам лесу, кавальскай справай, рознымі рамёствамі, гандлем, вывучалі святую Тору, і за 600 гадоў зжыліся з гэтым краем, — ён стаў сапраўднай іхняй радзімай. Менавіта талерантнасць і добразычлівасць жыхароў беларускай зямлі зрабіла яе прыцягальнай для сыноў Ізраіля, што ратаваліся ад праследаванняў і ўціску ў сярэдневяковай Заходняй Еўропе. Менавіта на землях Вялікага Княства Літоўскага быў рэалізаваны ідэал талмудысцкага светапогляду — свабода вывучэння Святога пісьма. Менавіта беларускія землі далі свету сотні вучоных-талмудыстаў, ешывы, і “літвацкую” гаворку мовы ідыш, кантараў, магідаў — казнадзеяў, настаўнікаў і паэтаў, сярод якіх — і Менке Кац.

Дзяцінства Менке было тыповым для дзіцяці з тагачаснай яўрэйскай немаможнай сям’і. Змалку спазнаў ён і цяжкасці вучэння ў хедары, і нялёгкую працу па гаспадарцы.

Жыццё стала яшчэ больш цяжкім у час Першай сусветнай вайны, калі раптоўны наступ фронту зрабіў гэтую частку Віленшчыны абшарам ваенных дзеянняў. На тых, хто не быў прымусява эвакуіраваны расійскім войскам, выпаў дваіны цяжар пастою нямецкіх палкоў і знаходжання на перадняй лініі баявых дзеянняў. Людзі паміралі ад эпідэміі, пакутавалі ад нястач і голаду. У перыяд з 1916 да 1920 г. гэтыя землі некалькі разоў пераходзілі з рук у рукі, што дашчэнтну спустошыла некалі квітнеючы край. Усе гэтыя трагічныя падзеі не абмінулі і сям’ю Менке Каца.

З дзяцінства Кац захапляўся мілагучнасцю роднай мовы ідыш, народным фальклорам і песнямі, што, вядома, не ў апошнюю чаргу паўплывала на яго далейшы лёс.

У 1920 г. Менке Кац выязджае ў Амерыку і амаль адразу пачынае дасылаць свае першыя літаратурныя спробы ў яўрэйскамоўныя амерыканскія газеты. З сярэдзіны 20-х гг. яго творы пачалі з’яўляцца ў вядучых нью-йоркскіх газетах “Форвардс”, “Фрайгайт” (“Морген-Фрайгайт”). Зарабляючы сабе на жыццё рознай цяжкай працай, Кац вечарамі знаходзіў адпачынак у складанні вершаў пра родныя Міхалішкі і Свір, пра раку Вілію і блакітна-шэрае, а часам і чорнае беларускае неба. Зямля, на якой прайшлі і самыя шчаслівыя, і самыя цяжкія гады яго жыцця, назаўсёды засталася ў яго творчасці.

Менавіта міхалішскія ўспаміны натхнілі Менке Каца на першую паэтычную кніжку “Тры сястры”, якая выйшла ў горадзе Мілуокі ў 1932 г. Матывы кахання, прыроды, жорсткага лесу і выпрабаванняў у творчасці маладога паэта не засталіся незаўважанымі крытыкай, хаця ацэнка гэтай кнігі ў розных літаратурных выданнях была рознай. Кац быў сябрам левых літаратурных арганізацый, у тым ліку яўрэйскага рабочага клуба “Даўнтаўн”, якія мелі выразна пракамуністычны і прасавецкі кірунак.

Варта сказаць, што 20-я гг. былі ў СССР перыядам, калі культуры нацыянальных меншасцей, у тым ліку яўрэйская, дасягнулі пэўнага ўзроўню развіцця. На фоне беспрацоўя і крызісу на Захадзе ў пачатку 30-х гг. у развіццё яўрэйскай літаратуры, адкрыццё навучальных і культурных устаноў, выпуск масавымі тыражамі кніг на ідыш сапраўды стваралі ўражанне росквіту яўрэйскай літаратуры ў СССР. Але фальш і няшчырасць савецкай улады не маглі доўга заставацца сакрэтам, і пад уплывам падзей другой паловы 30-х гг. — скарачэння колькасці яўрэйскіх школ, рэформы правапісу, знікнення і аб’яўлення ворагамі народа выдатных яўрэйскіх савецкіх пісьменнікаў — Кац пераглядае свае прасавецкія погляды і прыходзіць да высновы, што яўрэйская літаратура павінна адмовіцца ад класавага падыходу, палітызаванасці і празмернай увагі да так званых пралетарскіх пытанняў. Гэта ўсё знайшло адлюстраванне ў кнізе Каца “Палаючае мястэчка”, напісанай у 1938 г. Яна была непрыхільна сустрэта левай літаратурнай крытыкай і некаторымі пісьменнікамі. Шмат сяброў адварнуліся ад М. Каца. Тады ён піша адказ на крытыку ў форме кнігі (ад імя сваёй нябожчыцы-бабкі) пад назвай “Адказ маёй бабкі Баданы” (1939), у якой выкладае сваё грамадзянскае і мастацкае крэда, непрыняцце таталітарызму і маны ў літаратуры і жыцці. Знішчэнне яўрэйскай культуры Заходняй Еўропы нацыстамі, якое было праведзена бальшавікамі, паказала з цягам часу справядлівасць, правільнасць творчай пазіцыі Менке Каца. Чорны дзень у гісторыі яўрэйскай літаратуры, калі ў СССР былі расстраляны Л. Квітко, П. Маркіш і іншыя вядучыя пісьменнікі і дзеячы культуры, канчаткова вызначыў разрыў М. Каца з марксісцкай ідэалогіяй і левымі літаратурнымі коламі. Пасля вайны Менке Кац спрабуе свае сілы ў пісанні вершаў на англійскай мове, рэалізуючы свае ідэі і творчыя напрацоўкі ў больш шырокай чытацкай аўдыторыі, што адразу ж было заўважана амерыканскай літаратурнай крытыкай.

Менке Кац напісаў на ідыш і англійскай мовах у агульнай колькасці 18 кніг, і тэма радзімы заўжды займала там належнае месца. Памёр гэты адданы ўраджэнец Астравецкай зямлі ў красавіку 1991 г.

■ Ніна Ляшчонак (Гродна) ■

НАРОДНЫ МАЙСТАР З ГЛУШЫЦЫ

Калісьці кразнаўчы музей у Маладзечне атрымаў на нейкую выстаўку работу невядомага яшчэ нікому самадзейнага майстра з Астравеччыны Міхася Валуевіча.

Атрымалі і забыліся. Нават паперкі ніякай не пакінулі. І вялікая па памерах, амаль у поўны рост скульптура партызана недзе згубілася. На нейкі час імя майстра было забыта.

Вандраванне экспедыцыйнымі сцяжынкамі па Гродзеншчыне прывяло нас на невялічкую сялібу, што ў Спандаўскім сельсавеце, дзе нам пашчасціла пазнаёміцца з цудоўным, прыгожым чалавекам Міхаілам Міхайлавічам Валувічам, якому тады было 85 гадоў.

У старым паўкажушку, зімовай шапцы (капалі бульбу, на гародзе каля хаты яшчэ нехта корпаўся, напэўна дачка), паламаных акулерах, з вялікімі працавітымі далонямі нас сустрэў Міхаіл Міхайлавіч і павёў да хаты. Тое, што мы ўбачылі, перавысіла ўсе нашы чаканні: цэлы хатні алтар з калонамі, са скразной разьбой расліннага арнаменту, з паліхромнай драўлянай скульптурай, ужытковыя рэчы, аздобленыя разьбяным дэкорам. На падаконніку асобна стаяла скульптура Хрыста з палаючым сэрцам, выкананая ў лепшых народных традыцыях. Гэта было так нечакана, што ў першую хвіліну мы разгубіліся...

Вытачанае дзежка, калона, капітэль, вазоны, Маці Божая, нават часалка для ільну — усё гэта створана майстрам у невялікай хаце з земляной падлогай уласнымі інструментамі. Міхаіл Міхайлавіч расказвае:

— Займаўся я сталяркай, калі яшчэ быў малады ды бессямейны. Нідзе не вучыўся, усё прыйшло само сабой, ага. Даўней рабіў людзям шафы, калёсы, вокны. Так і пайшло, ага.

Потым у нейкім часопісе паглядзеў на карцінах, як “вырысавана”, ну і сам стаў рабіць нешта сваё. Узяўся за алтар, каб не звяртаць увагі на плёткі, каб час не марнаваць. Людзі здзіўляюцца, а мне так хораша, прыемна, здаецца, заспяваў бы.

Заўсёды браў ліпу, таму што мяккая, цягучая і не шчэпіцца. Маю партрэт партызана, фотакартка засталася. Павёз я таго партызана ў мяшку на аўтобусе ў Маладзечна, тады вобласць была ў Маладзечне. Прывёз у музей. Майго “партызана” некалькі чалавек неслі па ўсходах на другі паверх ды ў шафу паставілі. А супрацоўніца музея ў тую шафу за нечым палезла, дык і абмёрла, думала, што жывы... Так, дарогу сплацілі, у гасцініцу ўладкавалі, а грошаў за “партызана” ніякіх не далі. Казалі, што заплацяць, калі з Масквы прыедуць, ці што...

Міхаіл Міхайлавіч спрабаваў выказаць патрэты палітычных дзеячаў. Потым рабіў посуд, вазоны, падстаўкі да слупоў, “вяроўкі” (так майстар называў вітыя калоны) ды іншыя рэчы.

Творы М. Валувіча можна падзяліць на дзве самастойныя групы. Асобную групу складаюць фігуры Маці Божай, Хрыста з палаючым сэрцам, якія адрозніваюцца некананічнай трактоўкай, свабодай валодання мас-

тацкім вобразам, дэмакратычнымі матывамі. Майстру ўласціва раскаванасць творчага ўяўлення, непасрэднасць моцнага і чыстага мастацкага перажывання. Запазычаны тэмы і сюжэты, але стылістыка актыўна перасэнсавана ў адпаведнасці з зямным і ў той жа час узвышаным уяўленнем аб прыгажосці.

Яго Маці Божая — узнёслая і стромкая, з моцным адхіленнем ад прапорцый, але між тым поўная выразнасці, дзівоснага трапятання. Постаць залішне выцягнута, маленькая галава пасаджана на вузкія плечы, з перабольшана маленькімі далонямі і ступнямі. Твар Маці Божай з дробнымі вуснамі і брывамі, шырока адкрытымі вачыма, што надае выраз унутранай сканцэнтраванасці. Амаль жывы вобраз, паветраны, складкі адзення ледзь азначаны, празрысты блакіт фарбаў чаргуецца з белай паверхняй фігуры, белы колер — з цёмна-сінім. Гэтая гама разлічана на ўспрыманне яе з большай адлегласці. Але скупасць колеравых спалучэнняў не робіць іх беднымі, што дапамагае ахапіць фігуру адным позіркам.

Маленькія ногі Маці Божай стаяць на змяі, рукі складзены ў малітоўным жэсце — усё так, усё адпаведна канону, але ж Маці Божая М. Валувіча вобраз канкрэтны, жыццёвы, чулівы, дзе адчуваецца свабода вольнай інтэрпрэтацыі і жывое пачуццё майстра.

У постаці Маці Божай — каралевы Зямлі і Неба — адчуваецца статуарнасць. Твар трактаваны рэзка, без імкнення да ідэальнасці, рух застылы, стрыманы, што набліжае Маці Божую М. Валувіча да выяў апосталаў Пятра і Паўла з капліцы св. Рафала ў в. Прошкава Глыбоцкага раёна.

Невялікая скульптура Хрыста з палаючым сэрцам на невысокай цыліндрычнай падстаўцы выканана з парушэннем прапорцый — буйнагалавая постаць, маленькія кісці рук, выразаныя невысокім рэльефам, кароткае тулава, што і надае твору непаўторнасць, яскравую індывідуальнасць, наіўную чароўнасць. Рух перададзены не аб'ёмна, а ў плоскасці, што сведчыць аб выкарыстанні прыёмаў дэкаратыўнай народнай разьбы.

Знешняя грубаватасць, простанародны тыпаж, дэфармацыя анатамічных прапорцый, рэзка асіметрычныя рысы твару (правае вока ніжэй і больш за левае), вылучэнне абрысу вачэй, броваў і павек чорным алоўкам, паліхромія ствараюць вобраз, пазбаўлены рэлігійнай экзальтацыі, робяць яго эмацыянальна выразным і глыбока самабытным. Увага майстра сканцэнтравана на твары Хрыста. Сухія складкі хітона, стрыманы рытм мяккіх складак гімація, якія ствараюць дэкаратыўны акцэнт, дробныя парэзкі валос, падкрэсленая контрапастная пастава, паліхромія —

усё сведчыць аб тым, што фігура Хрыста з палаючым сэрцам створана майстрам пад уплывам барока, пад уплывам бачанага ў культавых збудаваннях, але пераасэнсаванага ім у адпаведнасці са сваім асаблівым светапоглядам і густам. Відавочныя парушэнні не толькі не шкодзяць цэласнасці вобраза, але пададзены выразнымі сродкамі, далёкімі ад афіцыйнага, акадэмічнага мастацтва.

Міхаіл Міхайлавіч рабіў падстаўкі да слупоў, аздабляў алтар у Лынтупах. У касцёле ў Струнойце павінна быць яго Маці Божая...

Хатнія вырабы з матывамі расліннага характару хутчэй прызначаны для ўпрыгожання побыту, чым для штодзённага карыстання. Яны больш дэкаратыўныя і не выконваюць практычнай ролі, але і не вылучаюцца вонкавым багаццем, складанасцю матываў. Мастацкая выразнасць дасягаецца за кошт цэласнасці, пластычнасці і індывідуальнай творчай манеры майстра.

Збан са здымнай накрыўкай упрыгожаны плоскарэльефнай разьбой, складзенай з трыліснікаў і шасціпялёсткавых кветак, не да канца размалюваны, не да канца выкананы малюнак разьбы. У такой жа тэхніцы выканана і дзежка, паверхня яе гладкая, аздабленая экзатычнымі раслінамі і шасціпялёсткавымі кветкамі. Дзежка даўбаная, зробленая з аднаго кавалка дрэва, на трох выгнутых ножках, якія надаюць ёй устойлівасць і зграбнасць.

Калона з капітэлем карыфскага ордэра з тугім сакавітым лісцем аканта, з стромкімі завіткамі, старанна апрацавана. Адчуваецца цеплыня дрэва, падкрэсленая мяккім жаўтаватым колерам. Віты ствол калоны з дзвюх скручаных пасмаў — тыповы для барока. Пры рабоце над калонай майстар, відавочна, паспрабаваў спалучыць элементы культавай і грамадзянскай архітэктуры з формамі, падказанымі ўласнай фантазіяй, з узорами бачанага. Але і калона, і капітэль набываюць рысы, уласцівыя народнаму мастацтву.

Вось сярод гэтага хараства, дзе такое чыстае паветра, а неба пранізіліва блакітнае, пад гонтавым дахам і жыў наш дарагі Міхаіл Міхайлавіч. Апошнія гады яго жыцця былі гадамі прызнання, трыумфу і глыбокай павагі — адсвяткавалі дзевяностагоддзе тут жа ў Глушыцы, зрабілі цудоўны фільм пра нашага дзёда Міхалку (так ён сябе называў) і паказалі яго па тэлебачанню...

Не аднойчы, здаецца, праводзілі свой адпачынак у Міхаіла Міхайлавіча Валуцэвіча, дзе гадзінамі ішла няспешная гаворка, дзе ўсім суседзям, што жылі побач з М. Валуевічам, паказвалі слайд-фільмы аб жывапісу, скульптуры ды архітэктуры Беларусі, дзе былі самыя ўдзячныя глядачы...

І ў апошні шлях мы праводзілі Міхаіла Міхайлавіча ў маі 1989 г. з жалем і болем незаменнай страты...

У жніўні 1989 г. мы апошні раз былі ў Глушыцы — дзед Міхалка яшчэ пры жыцці завяшчаў свой хатні алтар музею. Асцярожна разабралі разьбу, упакавалі, уладкавалі ў нашым музейным аўтобусе ды асцярожна прывезлі ў Гародню.

Міхаіл Міхайлавіч Валуевіч застаўся для нас сімвалам нашай Бацькаўшчыны, непадуладным часу.

A black and white photograph of a forest. In the foreground, a stream flows through a rocky bed. The background is filled with dense, leafy trees. The text is centered over the image.

**У ЯПОНІ –
ПРА БЕЛАРУСЬ,
У БЕЛАРУСІ –
ПРА ЯПОНІЮ**

■ Руносукэ Курода (Токио) ■

БЕЛАРУСЬ ВАЧЫМА ЯПОНЦАЎ
СПРОБА ГІСТАРЫЧНАГА АГЛЯДУ

Да набыцця Беларуссю ў 1991 г. дзяржаўнай незалежнасці мы, японцы, амаль нічога не ведалі пра гэтую краіну. Была толькі некаторая інфармацыя пра Чарнобыльскую трагедыю. Апошнім часам ледзь пачынаецца эканамічны абмен паміж нашымі краінамі, а што датычыць культурнага, дык ён яшчэ вельмі нязначны.

Але ўсё ж у нас існуе пэўная літаратура, якую японцы прысвяцілі Беларусі. Дык я хацеў бы выкласці цяперашнюю сітуацыю ў японскім белару-сазнаўстве, асабліва з пункту гледжання філолага.

Па-першае, пра назву краіны. Да гэтага часу японцы называлі Беларусь па-рознаму. Самая пашыраная яе назва — гэта “Хаку-росія” або “Хаку-росіа”. “Хаку” абазначае “белы” і перадаецца адным іерогліфам. Такое вымаўленне “хаку” паходзіць са старажытнакітайскай мовы. Дарэчы, некаторыя японскія іерогліфы маюць некалькі варыянтаў чытання, г. зн. адзін іерогліф мае некалькі вымаўленняў. Адпаведны іерогліф, што абазначае “белы”, мы вымаўляем “хаку” або “сіра”. “Сіра” — гэта японскае вымаўленне. Так раней мы называлі Беларусь: “Сіра-росія” або “Сіра-росіа”. У японскай энцыклапедыі 1935 г. ёсць артыкул пра Беларусь пад тытулам “Сіра-росіа”. Акрамя гэтых назваў існуюць яшчэ і іншыя: “Бера-росіа” або “Бера-русіа”. Цяпер, з 19 верасня 1991 г., пасля перайменавання, у японскіх газетах і часопісах пішуць “Бера-русі”. 28 снежня 1991 г. Міністэрства замежных спраў Японіі афіцыйна прызнала незалежнасць Беларусі і змяніла назву “Хаку-росіа-кёвакоку” на “Бера-русі-кёвакоку”.

Які дакумент пра Беларусь найстарэйшы ў нас, які японец першым апісаў Беларусь — невядома. Да Другой сусветнай вайны ў японскіх энцыклапедыях ужо былі звесткі пра Беларусь, але, здаецца, гэта быў прамы пераклад з англійскай мовы. Па-мойму, найстарэйшай у Японіі згадкай пра Беларусь з’яўляецца дыпламатычны дакумент, які захоўваецца ў бібліятэцы МЗС. Гэты дакумент, “Нарыс Беларусі”, напісаны 27 лютага 1940 г. намес-

нікам японскага консула ў Каўнасе Ціунэ Сугіхара. Апошнім часам ён у нас стаў вядомы тым, што выдаў шмат транзітных візаў яўрэям дзеля таго, каб выратаваць іх жыцці ад гітлераўскіх фашыстаў. Увесь дакумент складаецца з 19 параграфіў, 47 старонак. У ім апісваецца тагачаснае становішча Беларусі, асабліва яе заходняя частка. У “Нарысе Беларусі” закрануты наступныя аспекты: тэрыторыя, гісторыя, геаграфія, клімат, транспарт, прамысловасць. Звесткі пра іх заснаваны на дадзеных польскага ўрада. У канцы прыведзена статыстычная інфармацыя з 34-ма табліцамі ад 24 красавіка таго ж года. У цэлым — гэта даволі падрабязны і каштоўны дакумент.

Для шырокага чытача была выдадзена кніга “Славянскія народы” Сіра Ханаока ¹. Гэта першае абагульненае апісанне славянскіх народаў японскім аўтарам. Тут падрабязна сказана нават пра маленькія народнасці. На жаль, у кнізе некалькі памылак, але калі зыходзіць з тагачаснай сітуацыі, гэтая кніга з’яўляецца даволі добрай крыніцай звестак пра славянскія народы. Аўтар быў дарадцам пасольства ў Літве, але болей пра яго нічога невядома.

У кнізе ёсць раздзел “Жыццё беларускага народа”, дзе апісаны тэрыторыя краіны, насельніцтва і нацыянальны характар яе жыхароў. У другой палове гэтай часткі цытуецца пераклад нарыса “Беларусы і палякі”, выдадзенага ў Каўнасе ў 1919 г. Японскі чытач даведваўся з кнігі, што беларускі народ даўно меў кантакты з візантыйскай культурай і прыняў праваслаўе. Але пад уплывам Польшчы беларуская шляхта перайшла ў каталіцызм, і толькі сяляне захоўвалі нацыянальныя традыцыі. Пасля падзелу Рэчы Паспалітай у 1772 г. беларуская народнасць аднавілася і пашырылася, а пасля 1917 г. была ўтворана Беларуская рэспубліка.

Адным з самых першых беларусаў, што прыязджалі ў Японію, быў Іосіф Антонавіч Гашкевіч. З прычыны таго, што неўзабаве будучы праводзіцца прысвечаныя яму чытанні, я тут не буду падрабязна спыняцца на яго асобе. У нас таксама высока ацэньваюць яго ўклад у вывучэнне японска-расійскіх дачыненняў, асабліва — яго “Японска-расійскі слоўнік”, створаны разам з Тацібана Каосай, які мае велізарную каштоўнасць з філалагічнага пункту гледжання.

А што датычыць вывучэння беларускай мовы ў Японіі, дык у нас няма амаль нічога — ні падручнікаў, ні граматыкі, ні слоўнікаў. Гэта для нас самая неадкладная задача.

У трэцім томе “Вялікай лінгвістычнай энцыклапедыі” ² надрукаваны нарыс пра беларускую мову пад назвай “Хаку-росія-го”. Гэта — самае дэталёвае апісанне беларускай мовы па-японску; тут вельмі падрабязна аналізуецца яе характар — належнасць да моўнай групы, літары, правапіс, фанетыка, марфалогія, сінтаксіс, лексіка, дыялекты, гісторыя, звесткі пра слоўнікі. Але аўтар артыкула спадар Ахіра не з’яўляецца спецыялістам па

беларускай мове, ён напісаў яго на падставе энцыклапедыі “Мовы народаў СССР” (том 1) і граматыкі “Беларуская мова для небеларусаў” А. Крывіцкага.

У “Малой энцыклапедыі моваў свету”³ змешчаны артыкул пра беларускую мову, напісаны прафесарам Дзюн-іці Сато. Гэта — цэлы даведнік для замежнага чытача; тут тлумачыцца правапісанне літараў і іх вымаўленне, рэаліі і культура 128-мі моваў. Параграф, прысвечаны культуры беларускай мовы, добра сведчыць пра выбарачны погляд японцаў на Беларусь. У артыкуле выдзелены:

- фільм “Дзікае паляванне караля Стаха”;
- фільм “Ідзі і глядзі”;
- Марк Шагал;
- Музыкальная драма “Скрыпач на даху”;
- Гашкевіч І. А.;
- Грамыка А. А.;
- Чарнобыльская трагедыя.

У нас лічаць, што некаторыя з пералічаных тут з’яў маюць ускоснае дачыненне да Беларусі.

Акрамя таго, у кнізе “Мовы свету”⁴ ёсць артыкулы аб розных мовах. Прафесар Сато даў звесткі пра беларускую мову пад загалоўкам “Скарбніца казак і народных песень”.

Пра Францыска Скарыну я напісаў у 1991 г. маленькі артыкул у часопісе “Мадо” (“Акно”). Каб пазнаёміць японцаў з гэтым імем, я расказаў пра беларускага першадрукара, асаблівасці яго мовы і пра скарыназнаўства. Мне хацелася там падкрэсліць значэнне вядомага асветніка Беларусі.

Што ж датычыць беларускай літаратуры, дык у нас з яе твораў амаль нічога не перакладзена.

Самы папулярны беларускі пісьменнік у Японіі — Васіль Быкаў. Ён у нас вядомы як савецкі пісьменнік, а яго раман “Мёртвым не баліць” перакладзены з рускай мовы ў 1967 г.

Адзін з нумароў “Савецкай літаратуры” (1969, № 26) быў прысвечаны апавяданням Украіны, Беларусі і Малдовы. З беларускай літаратуры перакладзены з рускай мовы апавяданні “Дзед Яўсей і Палашка” Міхася Лынькова, “Апоўначы” Янкі Брыля, “Дзеці настаўніцы” Івана Шамякіна, “На возеры” Васіля Быкава.

На жаль, у нас не перакладзены творы Янкі Купалы і Якуба Коласа. Мы павінны паступова запоўніць гэты прагал. У японскім перакладзе “Нарыса сучаснай савецкай літаратуры” Трыфанавы (Токію, 1934), у раздзеле “Літаратура народаў СССР” адзін параграф (с. 303–311) прысвечаны беларускай літаратуры. Артыкул знаёміць чытача з наступнымі беларускімі пісьменнікамі і іх творамі:

- Янка Купала — “А хто там ідзе?”, “Над магілай”, “Пойдзем” (урывак);
- Якуб Колас — “У Палескай глушы“, “На прасторах жыцця”;
- Цішка Гартны;
- Андрэй Александровіч — “Песня”;
- Міхась Чарот — “Босыя на вогнішчы”;
- Платон Галавач;
- Кузьма Чорны;
- Міхась Лынькоў.

У 1995 г. будзе перавыдавацца “Вялікая энцыклапедыя сусветнай літаратуры”. Чытач у ёй знойдзе артыкул пра беларускую літаратуру, напісаны прафесарам Сато.

У кнізе “Славянскія прыказкі”⁵ аналізуюцца прыказкі ўсіх славянскіх народаў, класіфікуюцца па тэмах з пункту гледжання фалькларыстыкі. Сюды ўключаны 33 беларускія прыказкі.

Крыху пра дарожныя нататкі. Раней многія японскія пісьменнікі і карэспандэнты безумоўна наведвалі Савецкі Саюз, але іх нарысаў пра Мінск або пра Беларусь я не змог знайсці.

Зусім нядаўна, у 1993 г., быў выдадзены нарыс вядомай японскай актрысы Кэйка Кісі⁶, дзе крыху сказана пра яе ўражанні ад паездкі цягніком у Гродна. Яе кніга называецца “Беларускі яблык”. Гэта адзіны ў Японіі твор, які мае ў сваёй назве слова “Беларусь”. Адразу ж пасля выдання кніга была ўзнагароджана прэміяй “Японскага клуба эсэістаў”. Да гэтага часу прададзена 100 тысяч экзэмпляраў — г. зн. яна стала бестселерам. Здаецца, слова “Беларусь” цяпер у некаторых японцаў выклікае асацыяцыі якраз з гэтай кнігай.

У цэлым кніга Кэйка Кісі ўяўляе сабой нарыс пра краіны Блізкага Усходу, Прыбалтыкі і Японіі. Пісала ж японская актрыса ў Парыжы. Паходжанне назвы гэтай кнігі такое: каб паехаць у Літву, актрыса чакала цягніка на варшаўскім Цэнтральным вакзале. Там яна сустрэлася з адной 78-гадовай кабетай з Беларусі. Тая ела маленькі яблык лыжкай, і гэта пакінула ў актрысы моцнае ўражанне. Асабіста я не разумею сэнсу ўсяго эпизоду, але, здаецца, аўтар заўважыла тут розніцу паміж японскім і ўсходнееўрапейскім жыццём.

У раздзеле “Суцэльнае ашуканства ў Гродне” гаворыцца пра непрыемны выпадак — японцам, аказалася, неабходна атрымаць беларускую візу нават для транзітнага праезду ў Вільнюс. Але паколькі актрыса не ведала гэтага, то ўзніклі праблемы... Калі такая кніга карыстаецца вялікай папулярнасцю ў Японіі і з’яўляецца там самай вядомай кнігай пра Беларусь, то мне толькі застаецца выказаць шкадаванне.

Да сказанага вышэй я хацеў бы дадаць яшчэ некалькі фактаў.

У прэфектуры Акіто, якая знаходзіцца ў паўночна-усходняй частцы Японіі, арганізавана “Таварыства дружбы Акіто-Беларусь”. Гэтае тавары-

ства створана на аснове Акіцкага аддзела ЮНІСЕФ і групы “Хюман-клуб”. 3 лютага 1991 г. гэтая арганізацыя пачала дзейнасць у Камісіі па дапамозе Беларусі, а ў канцы таго ж месяца, пасля наведвання Акіто беларускім прэм’ер-міністрам В. Кебічам увесь рух стаў хутка развівацца. 29 ліпеня 1991 г. арганізацыя была перайменаваная ў “Таварыства дружбы Акіто — Беларусь”. Лік членаў таварыства — каля 80, яно ўжо дзесяць разоў пасылала дэлегацыі ў Беларусь. Галоўная сфера дзейнасці таварыства — прыём дактароў-стажораў у Акіто, медыцынская дапамога, правядзенне фотавыстаўкі пра Беларусь і Чарнобыль у 1993 г. Акіто наведаў рэктар Мінскага медыцынскага інстытута сп. Кубалка і прафесар англійскай мовы сп. Бжоска. Пра іх візіт надрукаваны вялікія артыкулы ў мясцовых газетах. Пры дапамозе таварыства ў ДOME студэнтаў Мінскага медыцынскага інстытута быў адчынены культурны цэнтр Акіто, дзе экспануюцца фотаздымкі аб гэтай прэфектуры.

Вось так сёння выглядаюць зносіны паміж Японіяй і Беларуссю. З філалагічнага пункту погляду нашая задача наступная: скласці для японцаў падручнік і слоўнік-мінімум беларускай мовы, перакласці найбольш значныя творы беларускіх пісьменнікаў на японскую мову. Што датычыць слоўніка-мінімума, дык я ўжо пачаў яго складаць.

Пераклала Святлана Сачанка

¹ Ханаока С. Славянскія народы. Токіо, 1942. С. 139–143. Усе спасылкі дадзены ў перакладзе з японскай мовы на беларускую.

² Вялікая лінгвістычная энцыклапедыя. Токіо, 1992. Т. 3. С. 118–123.

³ Сібата Т. [Рэд.]. Малая энцыклапедыя моваў свету. Токіо, 1993. С. 406–409.

⁴ Курода Р. Францызск Скарына // Мадо (Токіо). 1991. № 78. С. 26–32.

⁵ Курыхара С. Славянскія прыказкі. Токіо, 1989.

⁶ Кісі К. Беларускі яблык. Токіо, 1993. С. 169–197.

■ Дзюн-іці Сато (Токіо) ■

СКАРБНІЦА КАЗАК І НАРОДНЫХ ПЕСЕНЬ

Часта здараецца так: нават людзі, якія добра ўяўляюць Расію, Украіну, Польшчу і іншыя краіны, не маюць ніякага ўяўлення, калі гаворка заходзіць пра Беларусь. Такое становішча — вынік таго, што Беларусь знаходзіцца быццам бы ў ценю гэтых дзяржаў. Да таго ж, пры сустрэчы з замежнымі турыстамі беларусы выстаўляюць сябе напаказ рэдка, — гэтую рысу, магчыма, тлумачыць нават і... раўнінны характар іх мясцовасці.

Беларусь займае куток у заходняй частцы Савецкага Саюза *, непасрэдна мяжуе з Польшчай, Літвой, Латвіяй і Украінай. Гэта адна з найбагацейшых рэспублік СССР, шчодро надзелена шырокімі раўнінамі, густымі лясамі, вялікімі ды малымі вадаёмамі, а таксама мноствам замкаў і памяткамі даўніны. Яе называюць скарбніцай багатых на мясцовы каларыт народных песень і паданняў.

Асілак — герой шэрагу беларускіх народных казак — адзіны сын у беднай сям’і, асілак, які з дзяцінства нікому не саступае, па ўласнай волі пакідае сваіх пажылых бацькоў і ідзе з вёскі, каб “адшукаць ворагаў і адпомсціць ім”. Па дарозе ён карае семярых братоў — лясных разбойнікаў і бярэ іх з сабой. Праходзіць паўз паселішчы і праганяе паноў, дае сялянам лепшую долю... Нарэшце, усе яны дружна жывуць у волі ды роўнасці.

Беларусь мае старажытную гісторыю, і вобраз такога асілка спарадзілі, вядома ж, агульныя мары і спадзяванні беларускіх сялян, — апошнія яшчэ ў XIII ст. сталі залежнымі ад іншаземных феодалаў. Такі герой адрозніваецца ад японскага Мамітара ¹, які пасля таго, як выгнаў д’яблаў і завалодаў незлічонымі багаццямі, проста вяртаецца дамоў... Каб зразумець выразна выяўлены сацыяльны характар беларускіх казак, трэба добра ведаць гістарычныя абставіны. Тут можна звярнуцца і да ўспамінаў тых беларускіх партызан і сялян, якіх у часы германа-савецкай вайны напаткаў суровы лёс.

Кіеўская Русь — самая першая адзіная руская дзяржава — узнікла як саюз усіх усходнеславянскіх плямёнаў не пазней другой паловы XI ст. Сучасныя беларускія землі пераважна знаходзіліся пад уплывам палачанаў на поўначы і дрыгавічоў на поўдні. Гэтыя ўсходнеславянскія плямёны, разам з палянамі, што жылі на прыдняпроўскіх землях, і іншымі, утрымлівалі гандлёвыя шляхі, якія называліся “бурштынавым” і “пушным” і звязвалі ўзбярэжжы Чорнага і Балтыйскага мораў. Вышэйпамянёныя плямёны сфарміравалі і развілі ўсходнюю праваслаўна-хрысціянскую традыцыю, у значнай меры абапіраючыся на гарады, што тады квітнелі. Так, Полацк і Тураў былі ўплывовымі гарадамі, цесна звязанымі з гісторыяй Кіеўскай Русі, — іх назвы згадвалі ўжо з другой паловы XI ст.

Пазней — у выніку мангола-татарскага нашэсця, — у часы заняпаду Кіеўскай Русі, Беларусь, разам з большай часткай Украіны, апынулася пад уплывам феодалаў Вялікага Княства Літоўскага. У XVI ст., пасля з’яднання Літвы і Польшчы, тут узмацнілася панаванне каталіцкай царквы. А ў XVIII ст. Беларусь ужо была далучана да Расійскай імперыі. Найменне “Белая Русь” ² (Русь — старажытная назва Расіі) упершыню згадваецца ў летапісе 1315 г. Сэнс назвы “Белая” дакладна не вызначаны. Пра гэта ёсць некалькі меркаванняў: яно, можа быць, абумоўлена колерам валасоў і адзення насельнікаў; абазначае “незалежная”, “самастойная”; выказвае паняцце “хрысціянская цывілізацыя”.

Старажытнаруская мова, якая ў Кіеўскай Русі была пісьмовай, пасля распалася на тры гаворкі. Яны і леглі ў аснову беларускай, украінскай, сучаснай рускай моваў. Гэта адбылося ў XIV ст. У пачатку XVI ст. беларускую мову сістэматызаваў Францыск Скарына, які паходзіў з Полацка, і да канца XVII ст. яна заставалася афіцыйнай мовай Вялікага Княства Літоўскага.

Акрамя таго, у пачатку нашага стагоддзя ўнармаваная (літаратурная) мова была распрацавана і замацавана творамі двух беларускіх паэтаў — Янкі Купалы і Якуба Коласа. Носьбітаў мовы налічваюць каля 10 мільёнаў. Беларуская мова звязвае рускую і ўкраінскую, займаючы прамежкавае становішча.

Пераклалі А. Ліхадзіеўскі і С. Сачанка

* Артыкул быў напісаны тады, калі Беларусь яшчэ ўваходзіла ў склад СССР.

¹ Мамітара (літаральна “персікавы хлопчык”) — персанаж вядомай японскай казкі.

² Белая Русь па-японску — Шыроі-Рушы.

■ Руносукэ Курода (Токіо) ■ ФРАНЦЫСК СКАРЫНА

У мінулым (1990) годзе адзначаліся 500-я ўгодкі з дня нараджэння Францыска Скарыны — вучонага XVI ст., які першы ў гісторыі ўсходнеславянскага свету выдаў Біблію. З гэтай нагоды ў Савецкім Саюзе, і асабліва на яго Радзіме — у Беларусі, была апублікавана вялікая колькасць даследчай літаратуры. Урачыстасці адзначаліся і пры ЮНЭСКО. Збіраюся пазнаёміць чытача з жыццём і творчасцю гэтага чалавека — асветніка і заснавальніка кнігадрукавання, пра якога ў Японіі да апошняга часу амаль нічога не ведалі.

Францыск Скарына* нарадзіўся ў Полацку ў 1490 г. Але дакладная дата ўсё ж не вызначана. Полацк — горад на беразе ракі Заходняя Дзвіна, што прыблізна 550 км на захад ад Масквы. Цяпер гэта райцэнтр у Віцебскай вобласці Рэспублікі Беларусь. Але калісьці, у мінулым, Полацк быў уплывовай сталіцай славянскага свету, якая захавала сваю назву і ў 6370 г.¹ Скарына горача любіў сваю радзіму, і ў яго літаратурных творах гэты горад часта ўпрыгожваўся эпітэтам “слаўны”. Бацька, Лука, быў купцом, займаўся продажам пушніны, вёў шырокі гандаль, ездзіў не толькі па тагачасным Вялікім Княстве Літоўскім, куды ўваходзіў і Полацк, але і па суседніх дзяржавах. Можна меркаваць, што і першапачатковым навучан-

нем сына Францыска грамаце, напэўна, займаўся бацька. Будучы вучоны, чытаючы Псалтыр, засвойваў кірыліцу. Аднак у той час для чалавека, які імкнуўся да навукі, неабходна было ведаць лацінскую мову. Таму Скарына, мабыць, вывучаў яе ў царкоўна-каталіцкай школе, у Полацку або ў Вільні. Потым ён, замацоўваючы сваё веданне лаціны, разгортвае плённую дзейнасць у краінах Заходняй Еўропы.

У 1504 г. Скарына паступіў у Польшчы ў Кракаўскі ўніверсітэт, дзе вывучаў так званыя “сем вольных мастацтваў”². (У дадатак да трох дысцыплін — граматыкі, рыторыкі і логікі — яшчэ чатыры: арыфметыку, геаметрыю, астраномію і тэорыю музыкі). Затым, праз два гады, у 1506 г., Скарына атрымлівае ступень бакалаўра. Пасля, каля 1508 г., ён пэўны час служыць у дацкага караля асабістым сакратаром. А ў 1512 г. вывучае медыцыну ў Падуанскім універсітэце Італіі, і 9 лістапада таго ж года яму надаюць навуковую ступень доктара медыцыны.

Сын полацкага купца атрымлівае высокае званне вучонага-медыка ў самым цэнтры Еўропы. Бясспрэчна, гэта была незвычайная з’ява. Ён, гарачы патрыёт, ведаючы жыццё заходніх краін, разважаў: “А ці нельга распаўсюдзіць ідэалы Рэнэсансу і на сваёй Радзіме?”. І, як вядома, ён задумаў выдаваць Біблію на сваёй роднай мове.

У той час у Кракаве ўжо існавала друкарня, што друкавала кірыліцай³, і ў 1491 г. быў выдадзены Часаслоў. Да таго ж, і ў Венецыі існавала такая ж самая друкарня, таму зусім магчыма, што Скарына наведаў і яе па дарозе ў Падую. Аднак ніводную з іх ён не палічыў за прыдатнае месца для сваёй будучай дзейнасці.

Недзе паміж 1512 і 1517 гг. Скарына прыязджае ў Прагу. З часоў гусіцкага руху⁴ тут існавала традцыя навучаць народ з дапамогай біблейскіх кніг, былі спрыяльныя для выдавецкай дзейнасці ўмовы. У Празе Скарына абсталёўвае невялікую друкарню, пачынае рабіць пераклад і каментарый кніг Старога завету. 6 жніўня 1517 г. упершыню выдаецца Псалтыр, потым, на працягу трох гадоў, адна за адной выходзяць 23 кнігі Бібліі.

Яны былі надрукаваны на беларускай мове і ў далейшым сталі пачаткам усходнеславянскага кнігадрукавання. Усе пераклады суправаджаліся каментарыямі, кожны з іх пачынаецца прадмовай і заканчваецца пасляслоўем.

Аднак каля 1520–1521 гг. Скарына, не скончыўшы перакладу кніг Старога завету, раптоўна пакідае Прагу. Незразумела, якія матывы выклікалі гэтае рашэнне. Але даследчыкі мяркуюць так: хутчэй за ўсё, зрабіць гэта патрабавала каталіцкая рэакцыя, што была накіравана супраць царкоўнай Рэфармацыі, якая ў той час узнікла ў Чэхіі. Магчыма таксама, што яго адклікалі купцы-мецэнаты, якія палічылі працу на радзіме больш таннай. Так ці інакш, але Скарына ўсё ж пераязджае ў Вільню.

Адзін з мецэнатаў, купец Якуб Бабіч, нават аддаў пад друкарню памяшканне ва ўласным доме. Акрамя таго, заможны купец Багдан Онкаў, які яшчэ ў пражскі перыяд падтрымліваў Скарыну, паспрабаваў вызначыць попыт на скарынаўскія кнігі ў Маскве, дзе неаднаразова бываў па гандлёвых справах. Мусіць, і сам Скарына ў сярэдзіне 1520-х гг. мог наведаць сталіцу Рускай дзяржавы.

У Вільні Скарына бярэцца за пераклад кніг Новага завету. Для іх, улічваючы пажаданні ўкладчыкаў, ён палепшыў фармат і зрабіў багаты дэкаратыўны пераплёт. Хутчэй за ўсё, тады ён арыентаваўся на маскоўскі рынак, але меркаваць, што праца вялася зыходзячы толькі з чыста фінансавых інтарэсаў, было б памылкова. Такая дзейнасць, з пункту погляду прадпрымальніцтва, абяцала паражэнне. Нягледзячы на гэта, Скарына ад свайго намеру выдаваць кнігі не адмовіўся, бо, відаць, па-ранейшаму бацьку сваё прызванне ў тым, каб займацца асветніцтвам. За эканамічны бок справы адказвалі буйныя гандляры, асабліва Багдан Онкаў.

Прыкладна ў 1525–1528 гг. Скарына ажаніўся з Маргарытай, удавой купца Юрыя Адверніка, чым палепшыў сваё матэрыяльнае становішча. Да таго ж разам з жонкай ён увайшоў у справу свайго старэйшага брата Івана, які гандляваў скурамі. Аднак галоўным заняткам, справай усяго жыцця засталася для Скарыны выдавецкая дзейнасць.

У 1522 г. у Вільні выдаецца “Малая падарожная кніжка”. Яна ўяўляе сабой зборнік біблейскіх твораў, які пачынае Псалтыр, — і разам з тым гэтая кніга выступае ў функцыі календара, дзе зафіксаваны вясновыя і восеньскія раўнадзенствы, даты зацьменняў сонца і месяца і г. д. Яна мае малы фармат, таму падарожніку лёгка было карыстацца ёй у дарозе. “Малая падарожная кніжка” стваралася на ўзор “Зборніка для падарожнікаў”⁵, які выйшаў у 1520 г. ў Венецыі. Гэта тыповы для Скарыны твор.

У 1525 г. Скарына ў нямецкім Вітэнбергу наведвае Марціна Лютэра; на жаль, мэта гэтага візіту так і засталася незразумелай. Потым, пасля выхату ў свет Апостала, у сакавіку таго ж года ён раптоўна спыняе выдавецкую дзейнасць.

Потым Скарыну пэўны час проста праследуюць няўдачы. Спачатку ў Познані ў 1529 г. памёр яго старэйшы брат Іван; у наступным, 1530 г. раптоўна сканала жонка Маргарыта, якая пакінула сіратой маленькага сына Сімяона. Пасля, з боку сваякоў нябожчыцы, паўстае пытанне пра падзел маёмасці і перадачу яе ў спадчыну.

У той час Скарына жыў пад апекай герцага Альбрэхта з роду Гогенцолернаў (як гарачы прыхільнік ідэй Рэфармацыі запрасіў Францыска, бо ў сваіх уладаннях збіраўся адчыніць друкарню). Калі герцаг дазнаўся пра патрэбу ў тэрміновым вяртанні Скарыны на радзіму, то напісаў рэкамендацыйную грамату і адрасаваў яе віленскаму ваяводзе Альбрэхту Гаштоль-

ду. Ён прасіў дапамагчы Скарыне выйграць судовы працэс. Невядома, наколькі паспяхова скончылася тая справа і ці змог Скарына поўнасьцю аднавіць сваё права валодання маёмасцю; думаецца, што з-за моцнага пажару, які ў гэтым (1530) годзе дашчэнтку спаліў Вільню, у яго рукі мала што вярнулася.

У такой сітуацыі Ф. Скарына становіцца хатнім доктарам і сакратаром віленскага біскупа Яна. У гэты час ён сустракаецца з дыпламатам імператара Свяшчэннай Рымскай імперыі Максіміліяна I, аўтарам вядомага твора “Запіскі пра маскоўскія справы” Сігізмундам Герберштэйнам⁶, калі той наведаў Яна. Біскуп, які нарадзіўся ў каралеўскай сям’і, вылучаўся крайнім кансерватызмам, з-за чаго Скарына не мог адразу аднавіць сваю выдавецкую дзейнасць. У дадатак да ўсяго, варшаўскія крэдыторы запатрабавалі, каб даўгі, што пакінуў пасля сябе старэйшы брат Скарыны, нябожчык, былі пераведзены на імя Францыска. Нарэшце, у лютым 1532 г. кароль выдаў ордэр на арышт Скарыны, які каля 10 сутак правёў у познанскай турме. На гэты раз за Францыска заступіўся яго пляменнік Раман. Непасрэдна польскаму каралю Сігізмунду I ён накіраваў скаргу, і неўзабаве, калі было даказана, што Ф. Скарына не меў дачынення да гандлёвых спраў брата, вучонага вызвалілі з-пад варты. Цяпер ужо Скарына распачаў судовую справу, патрабуючы кампенсацыі за шкоду, якую яму нанесла незаконнае зняволенне. Відаць, і самому яму апыкрыла гэтае пытанне, што паўстала перад ім увесь час і ад якога галава кружылася.

У 1535 г. біскуп Ян без відавочных прычын раптоўна пакідае Літву. Скарына, які ў сярэдзіне 1530-х гг. застаўся там, другі раз у жыцці кіруецца ў Прагу, дзе ў каралеўскім замку на Градчанах займае пасады медыка і садоўніка чэшскага караля Фердынанда I з роду Габсбургаў. Уласна кажучы, Скарыну ў Чэхіі высока цанілі яшчэ з 1515 г., калі ён працаваў у дыпламатычнай місіі Сігізмунда I.

Другі пражскі перыяд праходзіў адносна спакойна, але яшчэ раз за выдавецкую дзейнасць — справу ўсяго свайго жыцця — Ф. Скарына не ўзяўся. Памёр ён у Празе ў 1552 г. Дакладная дата яго смерці, аднак, не вызначана.

Скарынаўская дзейнасць па перакладзе Бібліі мела мэтай асвету “простага паспалітага людзю”. У пераклад ён уключаў прадмовы і пасляслоўі, скарачаў тэкст для лепшага ўспрымання, даваў каментары да незразумелых слоў і выразаў на палях.

У час перакладу Скарына шырока супастаўляў славянамоўныя пераклады Бібліі — “Біблію чэшску, у Венецыі надрукаваную” (1506), Генадзеўскую Біблію (1409) і іншыя — з біблейнымі матэрыяламі на старажытнаўрэйскай, грэчаскай, лацінскай мовах. Але, падбіраючы словы, ён усяляк пазбягаў уплыву гэтых моваў. Тут выяўляўся своеасаблівы клопат

пра даступнасць Бібліі “простама паспалітаму люду”. У выніку можна пра-сачыць моцны ўплыў тагачаснай беларускай мовы; лексіку, якой бракава-ла, папаўнялі запазычаныя з чэшскай і польскай моваў словы.

Дужа цяжка дакладна вызначыць характэрныя лінгвістычныя асаблі-васці скарынаўскіх выданняў. Адны з ранейшых даследчыкаў лічаць га-лоўным элементам тут царкоўнаславянскую мову (Сабалеўскі), іншыя схільныя да таго, каб лічыць мову выданняў Скарыны чыста беларускай (Ломцеў). Аднак гэтымі пунктамі гледжання можна карыстацца толькі як метадалогіяй да вывучэння мовы Скарыны. Да таго ж, становішча з бела-рускай літаратурай папярэдняга і наступнага перыядаў, якое раней прак-тычна не разглядалася, таксама застаецца адкрытым пытаннем.

У сучасны перыяд, аналізуючы гэтыя лінгвістычныя асаблівасці з пункту гледжання іх дачыненняў да жывой беларускай мовы, усе літаратурныя творы Скарыны агульнапрынята падзяляць на дзве групы. Першая ўклю-чае пражскую Псалтыр, “Малую падарожную кніжку” і Апостала. Асноў-ны тэкст гэтых кніг перакладзены на царкоўнаславянскую мову, але ў іх на палях ёсць тлумачэнні, што і адлюстроўваюць характэрныя рысы беларус-кай мовы ў галіне фанетыкі, граматыкі і лексікі. Да другой групы можна аднесці пераклады біблейскіх кніг у пражскім выданні 1517–1519 гг. — за выняткам Псалтыры, якая была ўжо залічана ў першую групу. Выданні гэтых груп маюць аднолькавую моўную аснову — царкоўнаславянскую, аднак у другім выпадку заўважальны ўплыў беларускай, польскай і чэшс-кай моваў. (Таму пры характарыстыцы мовы Скарыны і прынята разгля-даць яе адрозненні ад традыцыйнай царкоўнаславянскай мовы).

Прывядзём прыклады марфалагічных асаблівасцей скарынаўскай мовы:

— гэта, па-першае, шматлікія выпадкі ўжывання канчатка -у (-ю) у род-ным склоне назоўнікаў мужчынскага роду адзіночнага ліку;

— у давальным склоне адзіночнага ліку назоўнікаў на -о ўжываецца канчатак -ови / -еви;

— пашырана тэндэнцыя выкарыстоўваць у множным ліку назоўнага склону канчаткі -ове / -еве;

— назоўнікі з асновай на -о ў множным ліку творнага склону набыва-юць канчатак -ами або -ми;

— спрагальныя канчаткі дзеясловаў цяперашняга часу абвеснага і за-гаднага ладу І-й асобы множнага ліку маюць выгляд -мо і -мы.

У галіне фанетыкі можна адзначыць, што ў пераважнай большасці вы-падкаў (каля 95 %) у скарынаўскіх перакладах назіраем чаргаванне зыч-ных (напрыклад, як у слове “лава”). Тады як суадносных поўнагалосных утварэнняў тыпу “голова” — толькі 5 %.

Па праблемах даследавання лексікі на беларускай мове выдадзены “Слоўнік мовы Скарыны”, тамы 1–2 (Мінск, 1977, 1984). Гэты зборнік,

нароўні з украінскім слоўнікам Шаўчэнка і рускім Пушкіна, стаў выдатнай з’явай.

Своеасаблівы характар, у тым ліку і ў моўным аспекце, скарынаўскім біблейскім кнігам надае наяўнасць у кожнай з іх прадмовы. Сярод усіх 50-ці іх разнавіднасцей 21 мае назву “предисловие” (радзей “предсловіе”, “предьсловие”), 25 — “сказание”; 2 названы па-беларуску “прадмовамі”, 2 не маюць ніякага азначэння. У той час у Беларусі прадмовы былі яшчэ новай літаратурнай з’явай⁷. Спачатку Скарына выкладае агульны змест кнігі. Пасля — тлумачыць спосаб чытання, інакш кажучы, вучыць, як разумець не толькі павярхоўны, але і прыхаваны, глыбінны сэнс таго, што напісана. Заслугоўваюць увагі адлюстраваныя ў тэкстах прадмоў характэрныя асаблівасці пісьмовай беларускай мовы.

У склад пасляслоўяў, у адрозненне ад прадмоў, галоўным чынам, уваходзяць заключныя словы і прысвячэнні, дата выдання і іншыя звесткі. Акрамя таго, у іх больш як 50 разоў паўтараецца назва “малой” радзімы Скарыны — Полацка.

Дзеля напісання каментарыяў у большасці выпадкаў Скарына звяртаўся да Чэшскай бібліі, але для даведак выкарыстоўваў і іншую бібліяграфічную літаратуру. Тут ён ужывае пісьмовую беларускую мову. Больш чым у 60-ці месцах на палях ён прыводзіць каментары з пражскай Псалтыры, якая ўпершыню была выдадзена ў 1517 г. Характэрная асаблівасць скарынаўскіх заўваг у тым, што асветнік не збіраўся пералічваць усе значэнні цяжкіх для разумення слоў і выразаў. Кожны раз ён указваў адно з іх, якое вынікала з кантэксту. У многіх выпадках каментары прыводзіліся ў граматычную і марфалагічную адпаведнасць з тэкстам. Аб’ектамі заўваг становіліся не толькі асобныя словы, але і фразеалагізмы, іншыя словазлучэнні. Найчасцей можна сустрэць выпадкі замены мала зразумелых біблейскіх выразаў на тагачасныя беларускія; ёсць прыклады, дзе выкарыстоўвалася паўторна царкоўнаславянская мова. Гэтая традыцыя каментараваць Біблію, упершыню ўведзеная Скарынам, пазней знайшла сваё развіццё ў Бібліі Сымона Буднага, Евангеллі Васіля Цяпінскага, іншых кнігах, што выйшлі ў свет каля 1580 г.

Пры выданні Бібліі Скарына лічыў вельмі важным элементам ілюстрацыі. У той час у кнігах, што друкаваліся ў славянскім свеце, іх амаль не было, але вучоны адразу ж палічыў ілюстрацыі вельмі эфектыўнымі для асветы. У скарынаўскіх кнігах захаваліся да нашага часу ілюстрацыі 65-ці відаў, гравюры партрэт Скарыны і некаторыя іншыя аздобы.

Наконт ілюстрацый мяркуюць, што для значнай часткі кніг Скарына сам зрабіў малюнкi, асабіста выразаў гравюры. Але лічыць так, відаць, будзе памылкай. І сапраўды, Скарына быў пазначаны ў спісе студэнтаў факультэта artium Кракаўскага універсітэта. Але ў гэтым выпадку мастац-

твам лічылі граматыку і дыялектыку, сучаснае разуменне гэтага слова абсалютна іншае. У той час ва універсітэтах тэхнікі разьбярства гравюр не было, вывучалі яе толькі ў майстэрнях. Хутчэй за ўсё, у Празе Скарына знайшоў майстроў-гравёраў, якія і ведалі пашыраны ў эпоху Рэнэсансу метад гравіроўкі.

Скарына імкнуўся да ідэалу заходнееўрапейскага Рэнэсансу, таму стараўся выдаць, наколькі магчыма, поўную Біблію. З гэтай прычыны праваслаўная царква не лічыла свяшчэнным пісаннем яго выданні. Духавенства асуджала іх за тое, што ў іх змяшчаліся некананічныя “Прытчы Саламона” і кніга “Ісус Сірахаў”, былі адхілены ад усталяванага парадку размяшчэння Псалтыры і іншых глаў.

Скарынаўскія біблейскія кнігі ў залежнасці ад месца іх выдання падзяляюць на пражскія і віленскія. Цяпер з 390 асобнікаў, што захаваліся, 239 — пражскага выпуску і астатнія 151 — віленскага. Што ж датычыць пражскіх выданняў, дык амаль усе яны (237) цяпер у межах Савецкага Саюза: Дзяржаўная бібліятэка СССР імя У. І. Леніна, у прыватнасці, мае самы шматлікі збор з 69-ці асобнікаў, дзе ёсць усе выданні, за выключэннем Псалтыры і кнігі “Руф”. З усіх 69-ці асобнікаў 33 пераплецены паасобку, астатнія ж 36 утрымліваюцца ў складзе 8-мі канвалютаў. Сярод пражскіх выданняў самым рэдкім лічаць Псалтыр: Дзяржаўны Гістарычны музей і Дзяржаўная Публічная бібліятэка імя М. Я. Салтыкова-Шчадрына захоўваюць толькі па адным яе асобніку.

У Савецкім Саюзе знаходзяцца 107 асобнікаў віленскіх выданняў. Ленінская бібліятэка валодае 13-цю з іх, з якіх тры пераплецены асобна, а астатнія 10 — у складзе 2-х канвалютаў. Акрамя гэтага, 18 асобнікаў (адны з найбольш поўных асобнікаў “Малой падарожнай кніжкі”) захоўваюцца за мяжой, у дацкай Каралеўскай бібліятэцы ў Капенгагене.

У выставачнай зале Дзяржаўнай Парламенцкай бібліятэкі ў перыяд з 11 па 20 красавіка гэтага (1991) года была праведзена “Выстаўка унікальнай кнігі Дзяржаўнай Ленінскай бібліятэкі”, дзе выстаўляліся звыш 70-ці рэдкіх расійскіх кніг перыяду XVI–XIX стст. На першым месцы сярод кніг, пастаўленых у храналагічнай паслядоўнасці, — інакш кажучы, на месцы самага старажытнага асобніка — была Біблія Скарыны. Гэта — “Кніга царстваў”, надрукаваная ў Празе 10 жніўня 1518 г.; адзін з тых 7-мі асобнікаў, якія захоўваюцца ў Ленінскай бібліятэцы. Яна мае памер 24,5 x 18 x 6,5 см, а на адкрытай для прагляду апошняй яе старонцы можна бачыць частку пасляслоўя і партрэт Скарыны (пашкоджаны, аднак, ад левага ніжняга вугла да цэнтры).

Спадарыня Аляксандра Гусева, навуковы супрацоўнік Аддзела рэдкіх кніг Дзяржаўнай Ленінскай бібліятэкі, суправаджала гэтую выстаўку ў Японію і пабывала ў нашай краіне. Аўтару артыкула надарыўся зручны выпа-

дак пазнаёміцца з ёю дзякуючы прафесару універсітэта Хітацубашы Ёшыкадзу Накамура (Ёсікаду Накамура). Нягледзячы на вялікую занятасць, яму таксама ўдалося правесці некалькі займальных гутарак па літаратуры. Спадарыня Гусева падрабязна адказала, у прыватнасці, і на дэтальныя пытанні, якія тычацца Скарыны; у выніку гэты артыкул быў паспяхова закончаны. Карыстаючыся выпадкам, хачу яшчэ раз падзякаваць спадарыні Гусевай.

Паводле яе слоў, у 500-я ўгодкі з дня нараджэння Скарыны ў Савецкім Саюзе ўсюды было апублікавана шмат даследаванняў яго жыцця і творчасці. Так, напрыклад, за гэтыя 1–2 гады ў тэматычных планах выдавецтва “Навука” змяшчаліся папярэднія паведамленні на 12 кніг пра Скарыну (і гэта калі ўлічваць толькі іх аўтараў).

Самы значны з іх — энцыклапедычны даведнік “Франціск Скорина і яго время” (“Францыск Скарына і яго час”), выдадзены на беларускай мове ў 1988-м і на рускай ў 1990 г. у выдавецтве “Беларуская Савецкая Энцыклапедыя” ў Мінску. Гэтая кніга — грунтоўная праца аб’ёмам у 600 старонак, у ёй сабраны ўсе факты, што датычаць Скарыны і культуры кнігадрукавання той эпохі наогул. Каля 200 старонак у пачатку даведніка займаюць фотакопіі фрагментаў прадмоў і пасляслоўяў з усіх выданняў Скарыны; наступныя 10 старонак прысвечаны кароткаму нарысу яго жыцця і дзейнасці, далей жа ў алафавітным парадку ідуць слоўнікавыя артыкулы. У руска- і беларускамоўных выданнях розны парадак размяшчэння артыкулаў, але аднолькавы базавы змест усіх раздзелаў. У гэтым даведніку таксама і рукапісам адведзена вялікае месца.

Акрамя таго, ёсць зборнік артыкулаў буйнога фармату “Францыск Скарына — беларускі гуманіст, асветнік, першадрукар” (Мінск, 1984). Паводле зместу ён падзяляецца на тры часткі: “Эпоха Францыска Скарыны і светапогляд беларускага мысліцеля”, “Літаратурная творчасць, мова і стылістыка”, “Мастацтва выданняў Скарыны: Традыцыі і пераймальнасць”. Ён уяўляе велізарную цікакасць, бо ў ім усебакова адлюстраваны сучасныя скарыназнаўчыя даследаванні.

Расійскія і еўрапейскія вучоныя ўпершыню звярнулі ўвагу на Скарыну і яго выдавецкую дзейнасць яшчэ ў каншы XVIII ст., але спецыяльныя даследаванні па гэтай праблематыцы з’явіліся толькі ў пачатку XX ст., прычым паслякастрычніцкі перыяд аказаўся асабліва плённым. Вельмі шырока былі адзначаны таксама і 450-я ўгодкі з дня нараджэння Францыска Скарыны.

У беларускай мове ёсць тэрмін “скарыназнаўства”. Ён абазначае “навуку пра Скарыну” — па-руску “скориноведение”. Цяпер у Савецкім Саюзе, пераважна ў Мінску, паспяхова працягваецца вывучэнне ўсяго, што датычыць асобы Ф. Скарыны і яго творчай спадчыны. Так, 30–31 кастрычніка

1986 г. у Цэнтральнай навуковай бібліятэцы працавала навуковая канферэнцыя пад назвай “Скарынаўскія чытанні”. Пад час яе работы даследчыкі, якія прыехалі туды з самых розных куткоў Савецкага Саюза, прынялі ўдзел у дыскусіі, дзе заслухалі 27 дакладаў і 12 паведамленняў. Матэрыялы канферэнцыі выдадзены ў выглядзе зборніка “Спадчына Скарыны”. Да таго ж, крыху раней — у красавіку 1984 г. — у Віленскім універсітэце Літвы адбыліся лінгвістычныя чытанні, якія мелі назву “Скарынаўскія традыцыі ў Вільні”. Апрача таго, са слоў спадарыні Гусевай, на бліжэйшай радзіме Скарыны, у Полацку, працуе яго музей.

Калі ж паспрабаваць знайсці ў апошнім энцыклапедычным даведніку параграф Скарына/Скорина, дык тут можна лёгка заўважыць існаванне новых шматабяцальных тэм будучага даследавання. Гэта: “Скарына — бібліёграф”, “Скарына і беларускае вершаскладанне”, “Скарына і пачатак кнігадрукавання на Украіне”, “Скарына і фальклор” і іншыя. Бо нездарма кажуць: “Скарына — беларускі Леанарда да Вінчы”... Яго імем названы друкарня ў Мінску, Полацкае педагагічнае вучылішча, Гомельскі дзяржаўны універсітэт. Яно ўшанавана ў назвах шматлікіх вуліц беларускіх гарадоў. Да таго ж, Беларуская бібліятэка і музей імя Ф. Скарыны ёсць і ў Лондане. Існуюць таксама памятныя медалі, маркі, паштоўкі і іншыя падобныя рэчы, што карыстаюцца вялікай папулярнасцю.

Перакладзі А. Ліхадзіеўскі і С. Сачанка

* Рускае “Франциск Скорина” па-беларуску гучыць як “Францыск Скарына”. Дзеля дакладнасці трэба, відаць, запісваць яго імя на беларускай мове, якую на бацькаўшчыне вучонага лічаць роднай. Аднак сучасная беларуская мова прайшла ў сваім развіцці некалькі стадыяў фарміравання, дый сам аўтар падпісваў творы як СКОРИНА. З гэтай прычыны ў японскай навуковай літаратуры сталі выкарыстоўваць менавіта рускамоўны варыянт (Scorina). Скарына ў сваім перакладзе, праўда, таксама ўжыў загаловак “Библия руска”, інакш кажучы “руская Біблія”. Бясспрэчна, у яго літаратурным стылі моцна выяўлены ўплыў беларускай мовы, — цяжка цяпер сказаць, што ж называў Беларуссю ён сам.

¹ Полацк упершыню быў згаданы ў “Аповесці мінулых гадоў” у 6370 г. (маецца на ўвазе старажытнаруускае леталічэнне). Па сучасным стылі гэта 862 г. (Тут і далей заўвагі перакладчыкаў).

² “Сем вольных мастацтваў” (“сем вызваленых навук”) — вучэбныя дысцыпліны (“навукі”) сярэднявечнай школы і “артычных” (г. зн. падрыхтоўчых) факультэтаў універсітэтаў. Яны ўключалі два ўзаемазвязаныя цыклы: гуманітарны (трывіум — граматыка, рыторыка, дыялектыка) і фізічны (квадрыум — арыфметыка, геаметрыя, астраномія і музыка).

³ Маецца на ўвазе друкарня Швайпальта Фіёля, славянскага першадрукара, які ў 1491–1492 гг. адкрыў у Кракаве першую ў свеце друкарню з кірылічным шрыфтам.

⁴ Гус Ян — нацыянальны герой чэшскага народа, прапаведнік, мысліцель, ідэолаг чэшскай Рэфармацыі (1371–1415).

⁵ “Зборнік для падарожнікаў” надрукаваў іераманах Пахомій у 1520 г. у друкарні купца Бажыдара Вукавіча ў Венецыі.

⁶ Герберштэйн Сігізмунд — нямецкі дыпламат і падарожнік, які ўзначальваў пасольства імператара Максіміліяна I і эрцгерцага Фердынанда ў 1517 і 1526 гг. у Маскву.

⁷ Ва ўсходнеславянскім рэгіёне прадмова з’явілася ўпершыню ў рукапіснай літаратуры XI–XII стст. Аднак атрымала пашырэнне толькі ў эпоху Адраджэння, разам з развіццём кнігадрукавання і ростам аўтарскай самасвядомасці.

■ Алесь Баркоўскі (Якуцк) ■

БЕЛАРУСЬ І ЯПОНІЯ (КАРОТКАЯ ГІСТОРЫЯ ЗНАЁМСТВА)

Яшчэ элінскі гісторык Клаўдзій Пталемей распавядаў аб краіне “Яраі”, і, зразумела ж, палачане, што цікавіліся, паміж іншым, і геаграфіяй, даведаліся і пра гэтую далёкую краіну. Як сведчаць ісландскія сагі, недзе ў V ст. Полацк быў захоплены гунамі, радзіма якіх — мангольскія стэпы і якія, па меркаваннях сучасных навукоўцаў, нават маглі прычыніцца да фарміравання японскага этнасу. На пачатку VII ст. персідская дзяржава Сасанідаў, якая праз Хіну (Кітай) падтрымлівала сувязі з Японіяй, была заваявана арабскімі халіфамі, што пры двары трымалі “славянскую гвардыю”, а ў ёй, верагодна, служылі ваяры і з беларускіх земляў. У 1157 г. у кнізе “Кітаб нузхат альмуштак...” пра Японію пісаў географ аль Ідрысі, які ў 1150 г. наведваў Кіеў, дзе заўсёды хапала насельнікаў з беларускіх княстваў. У тыя ж часы арабскі географ Мухамед аль Кашгары называў Японію “Джабарга” (ад кітайскага “Жы бэнь-го”), а Рашыд ад Дзін — “Чыменгу”. Не выключана, што гандляры з Полацка, Смаленска ці Турава дабіраліся да Індыі, дзе гэтаксама ведалі пра Японію. Была вядома яна і манголам. У 1245–1246 гг. у Каракаруме, стаўцы мангольскага хана, знаходзіліся паслы папы Інакенція IV французсканец Плана Карпіні ды манах з Вроцлава Бенедыкт Паляк. Яны адзначылі ў сваёй рэляцыі, што трон мангольскага хана быў аздоблены перламі з Японіі. Зваротны шлях гэтага пасольства пралягаў праз Кіеў. Трошкі пазней Каракарум наведваў разам з братам Андрэем Аляксандр Неўскі, цесцем якога быў полацкі князь Брачыслаў. У 1330 г. у стаўцы манголаў быў сфарміраваны “ахоўны полк з рускіх, які ўслаўляў вернасць” (і зноў жа, верагодна, там былі таксама воі з беларускіх княстваў). Полк удзельнічаў у выправах манголаў на Японію. З 1275 г. знакаміты венецыянец Марка Пола знаходзіўся ў Кітаі, дзе са здзіўленнем сустрэў яўрэяў, якія здавён пасяліліся не толькі ў Еўропе (і на Беларусі), але і тут. Напэўна, яны мелі стасункі паміж сабою. Праз г. зв.

“Кнігу” (1289) Марка Пола еўрапейцы (у т. л. жыхары Вялікага Княства Літоўскага) атрымалі больш падрабязныя звесткі аб Японіі. 15 жніўня 1549 г. на японскую зямлю ступілі прадстаўнікі ўвішнага манаскага ордэна езуітаў. Яны асталіся ў горадзе Хірасіма на выспе Хансю. З гэтага часу ў Еўропе пачалі стала з’яўляцца іхнія (а ў ордэне езуітаў хапала грамадзян Вялікага Княства Літоўскага) рэляцыі на лацінскай мове, частка якіх перакладалася нават на польскую, добра зразумелую для ўсіх жыхароў ВКЛ. У 1579 г. пра Японію у сваіх “*Zywotach świętych*” казаў езуіт Пётр Скарга, які настаўнічаў у заснаваных ім езуіцкіх калегіях у Вільні ды Полацку. “Кніга” Марка Пола, як і рэляцыі езуітаў, была скарыстана для адлюстравання Японіі на картах свету Фра – Маўра (1459), глобусе Бехайма (1492), карце Леанарда да Вінчы (1515), карце Г. Меркатара (1569) ды ягоным жа атласе (1596), перавыдадзеным у 1606 г. з апісальным дадаткам Пятра Мантануса. Атлас Кауфмана, ці па-латыні Меркатара, быў вядомы не толькі ў ВКЛ, але нават і ў Маскоўскай дзяржаве. Ён увайшоў цалкам у “Касмаграфію”, напісаную ў 1670 г. у Халмагорскім манастыры.

Пад час г. зв. “службы” у Маскоўскай дзяржаве былі затрыманы “айцец Мела” ды “брат Мікалай”. Партугалец айцец Мела, манах ордэна аўгусцінцаў, нейкі час жыў у Мексіцы, а потым пераехаў на Філіпіны, дзе пасябраваў з маладым японцам, які прыняў пад ягоным уплывам каталіцтва пад імем Мікалая. Неўзабаве яны выправіліся ў Еўропу, куды шлях пралягаў праз Маскоўшчыну. Там іх неадкладна арыштавалі, абвясцілі папскімі выведнікамі ды без доўгіх разваг адправілі на Салаўкі. У 1606 г. маскоўскі цар Лжэдзімтрый I аддаў загад аб вызваленні манахаў і дазволіў ім працягнуць свой шлях да Мадрыда. Але гэтых мніхаў перахапілі людзі Васілія Шуйскага і зняволілі ў Барысаглебскім манастыры ля Рацова Вялікага. Адтуль айцец Мела ліставаўся з Марынай Мнішак. Тады яна ўжо была замужам за Лжэдзімтрыем II. Потым айцец Мела ды брат Мікалай былі перавезены ў Ніжні Ноўгарад. Марына, якая ў чарговы раз выйшла замуж — за атамана данскіх казакаў “заходне-рускага ўраджэнца” Івана Заруцкага, вызваліла айца Мела, калі праязджала праз гэты горад. Брата ж Мікалая ў Ніжнім Ноўгарадзе спалілі жывцом на вогнішчы. Але яраслаўскі гісторык В. Леставіцын у сваёй працы “Сапега в Борисоглебском монастыре” сцвярджае, што японец нібыта выехаў у Польшчу.

У 1621 г. у Японію прыбыў паляк Войцех Меньціньскі, які ў 1643 г. памёр у Нагасакі. А за гады з 1649-га па 1722-гі ажно 61 езуіт з абшараў Рэчы Паспалітай, куды ўваходзіла і Беларусь, прасіў аб накіраванні на Далёкі Усход. Трэба сказаць, што брат Мікалай пакінуў на Філіпінах ад тубылькі сына Куавок Сіня, які стаўся знакамітым піратам ды прагнаў адтуль галандцаў. Пра ягоныя дзеянні таксама даходзілі звесткі да Беларусі — праз кнігу “Юрия Андреева из арцугства Слезвицкаго, урождением града

Тундера, описание восточной езды. С придатком китайскаго росказания како тако сильное государство в мимошедних летех от татар обсилело и взято, и как утеклый китайский мандарин и морской разбойник Коксинга от галанцов остров Формозу отнял. Издано через Адама Оэлиария”.

Ну, а Марына, айцец Мела, Заруцкі гэтаксама былі забіты. Марынін жа сын сваім апекуном Л. Сапегам быў аддадзены ў Віленскую езуіцкую калегію, дзе быў старанным вучнем.

XVII ст. — час каланізацыі Сібіры маскоўскімі “служылымі людзьмі”, значную частку якіх складала палонная “літва”. Хутка яны дабраліся да берагоў Ціхага акіяна. У 1652 г. ніўхі з паселішча Маго на Амуры паведамлілі казакам аб народзе “чыжэм” (японцах). Звестку гэтую атрымаў казачы есаул С. В. Палякоў (чыё прозвішча сведчыць, што ён, верагодна, паходзіць з Беларусі) і ў 1674 г. распавёў аб гэтым у Пасольскім загадзе ў Маскве малдаваніну М. Спафарыю, кіраўніку маскоўскага пасольства ў Кітаі. У 1700 г. якуцкі казачы пяцідзсятнік Уладзімір Атласаў адбіў у мясцовых насельнікаў японца Дэнбэя, якога ураганам прынесла да берагоў Камчаткі. Японец неадкладна быў дастаўлены ў Маскву. Цар Пётр I адразу ж загадаў шукаць шляхі ў далёкую краіну. Пётр I з “Кнігі” Марка Пола ведаў, што на Ціхім акіяне ёсць выспа “Чыпангу”, насельнікі якой маюць “вельмі шмат золата”. І вось капітан Вітус Берынг па ягоным загадзе за вялікія грошы перакупіў суднавы журнал галандскіх мараходаў, што плавалі ў 1634 г. ля Курыльскіх астравоў, дзе ім казалі пра мясцовае срэбра. Значым, што на паўднёвай частцы паўострава Камчатка, Курыльскіх астравоў, астравах Хакайда і Хансю на той час жылі айны (куру), былое аўтаhtonнае насельніцтва ўсёй Японіі. У 1710 г. да берагоў Камчаткі бурай ізноў прынесла судна — з чатырма японцамі. Імі зацікавіўся малады якуцкі казак Іван Казырэўскі, што служыў на Камчатцы (яго дзед Тодар Казырэўскі ў 1654 г. трапіў у маскоўскі палон пры абароне Смаленска). Японец Кісіці нават намалюваў І. Казырэўскаму чарцёж Японскіх астравоў. Потым японцы былі адпраўлены ў Якуцк. На той час у Якуцку знаходзіўся сасланы туды Людвіг Сяніцкі, рэгіментар беларускай дывізіі, які разам з братам, генералам артылерыі ВКЛ, трапіў у расійскі палон пры абароне быхаўскай фартэцыі ў 1707 г. “Ад тых японцаў я там меў уласную рэляцыю аб японскім гаспадарстве, што над тым народам Манарха тытулуецца Вялікім Імператарам, які мае пад сваёй уладай больш трохсот астравоў, убор у іх увесь з ядвабу ды бавоўны, крой адзення ўласна як шлафрокі альбо рабдэшаны, гаспадарства багатае на золата, срэбра, перлы, каштоўныя камяні, ядвабы і бавоўны”, — пісаў Л. Сяніцкі пасля вяртання на радзіму ў сваёй кнізе “Dokument osobliwego miłosierdzia Boskiego...”, выдадзенай у Вільні ў 1754 г. Таксама ён на старонках 15–19-й кнігі падаў звесткі (зразумела, са слоў японцаў) аб прыбыцці і дзеяннях першых еўрапейцаў

у Японіі, японскіх рэлігіях ды шмат аб чым іншым. А як адзначыў спадар Масанары Кабаясі, былы японскі стыпендыят у Польшчы, тыя звесткі адпавядалі сапраўднасці.

У 1711 г. якуцкія казакі на чале з атаманам Данілам Анцыферавым ды есаулам Іванам Казырэўскім, каб заслужыць дараванне за здзейсненае імі забойства тыраністага У. Атласава, выправіліся на Курыльскія астравы. Але далей першага, Шумшу, не прайшлі. У 1713 г. Іван Казырэўскі, узяўшы за перакладчыка японца Саніму, ізноў з атрадам казакаў выправіўся на пошукі Японіі. На гэты раз яны дайшлі да другога Курыльскага вострава — Парамушыр. Казырэўскі сабраў шляхам апытанняў тубыльцаў звесткі аб Японіі і па вяртанні на Камчатку выклаў іх тагачаснаму загадчыку Камчаткі В. Колесаву.

У 1721 г. беспаспяхова шукалі шляхі ў Японію пасланцы Пятра I геадэзісты Ф. Лужын ды Іван Яўрэінаў, а як слухна заўважае В. Грыцкевіч, “людзі з прозвішчам Яўрэінаў у другой палове XVII ст., як правіла, паходзілі з беларускіх гарадоў”. Пошукі вяліся на судне “Охота”, якім кіравалі мараходы з Архангельска К. Машкоў ды Нікіфар Траска (ці Трэска). (Але тут зазначым, што гербам Трэска ў Рэчы Паспалітай карысталіся шляхціцы з прозвішчам Траска.)

У ліпені 1726 г. Іван Казырэўскі, ужо як манах Ігнацій Якуцкага Спасакага манастыра, склаў для Вітуса Берынга, кіраўніка першай камчацкай экспедыцыі, “Чарцёж Камчаткі ды марскіх астравоў” і прапанаваў свае паслугі ў адшукванні шляхоў у Японію. Атрымаўшы адмову, за ўласны кошт спусціўся ў нізоўі ракі Лены, каб паспрабаваць прайсці да Японіі паўночным марскім шляхам, але спроба сталася няўдалай.

20 студзеня 1737 г. у Якуцку сотнік Махначэўскі, нашчадак палоннага ліцвіна Рыгора Махначэўскага (Махнача) падараваў акадэміку Мілеру рукапіс “Описание Апонскаго государства”, складзены І. Казырэўскім (пахаваны на могілках Прэображэнскай Слабады ля Масквы, дзе, між іншым, хавалі закаранелых злачынцаў).

Пад час другой камчацкай экспедыцыі Берынга з борта “Святога Гавриила”, якім кіраваў В. Вальтан, а штурманам быў Леў Казіміраў (пэўна, нашчадак С. Казімірава з Аршанскага павета, які “не пажадаў” вяртацца на радзіму пасля Андрусаўскага перамір’я 1667 г.; да таго ж, усіх выхадцаў з абшараў Рэчы Паспалітай у Сібіры звалі не інакш як Казімірамі Казіміравічамі), 16 чэрвеня 1739 г. упершыню была ўбачана зямля Японскай дзяржавы. Вальтан выправіў на бераг каманду на чале са штурманам Казіміравым. Яны наведалі вёску Амацамура (павет Нагаса ў правінцыі Ава прэфектуры Ціба). Казіміраў падараваў японцам шклянныя каралі ды срэбныя грошы.

У 1769 г. на Камчатку за ўдзел у вайне з Расіяй на баку канфедэратаў быў сасланы Маўрыцы Аўгуст Бянёўскі, шляхціц славацка-вугорскага па-

ходжання, які ў сваіх мемуарах сцвярджае, што “ў 1758 г. атрымаў маёнтак па стрыю на Літве”, — значыць, карані Бянёўскіх былі на Беларусі, да таго ж гэта змусіла яго нейкі час службыць у шэрагах Крыштофа Радзівіла. На Камчатцы Бянёўскі ўзняў паўстанне ссыльных і абвясціў сябе правіцелем Камчаткі. Сваім маніфестам пазбавіў Кацярыну II расійскага прастола, а тубыльцаў Камчаткі — расійскага прыгнёту. Потым на захопленым караблі “Святой Петр” Бянёўскі пакідае Камчатку. 28 траўня 1771 г. з затокі Ава (усходняе ўзбярэжжа вострава Хансю) ён накіраваў сем лістоў да дырэктара галандскай факторыі ў Японіі, у якіх папярэджаў японскі ўрад аб вялікай небяспецы з боку Расіі. У выніку гэтага ў 1792 г. выйшла кніга японскага пісьменніка Хаясі Сіхэй “Кайкоку хэйдазі” (“Вайсковыя гутаркі для марской дзяржавы”), якая заклікала будаваць моцны ваенны флот.

10 кастрычніка 1794 г. у бітве пад Мацяёвіцамі разам з Тадэвушам Касцюшкам у расійскі палон трапіў ураджэнец Піншчыны, брыгадзір Пінскай брыгады Язэп Копач, які быў насланы на Камчатку. Пры пераездзе праз Ахоцкае мора карабель, на якім везлі Копача, бурай прыбіла да аднаго з Курыльскіх астравоў. Добразычлівыя айны пачаставалі трапіўшых у бяду людзей ды дапамаглі адрамантаваць пашкоджаны карабель. Пад час знаходжання Я. Копача на Камчатцы адсюль выправілі ў Японію на расійскім судне японцаў, выкінутых бурай на камчацкі бераг, спадзеючыся на падзяку з боку іх землякоў ды на наладжванне кантактаў. Але японцы забілі вернутых, а расійцам паралі больш Японію не наведваць ды і японцаў больш не вяртаць, бо іх рэлігія “не дазваляе прымаць назад людзей, якім лёс наканаву пагібель”. Па іроніі лёсу, Язэпа ахоўвалі тыя ж самыя камчадалы, якія здзейснілі вымушанае падарожжа з Бянёўскім і шмат апавядалі Копачу пра ягонага славутага папярэдніка.

Восенню 1852 г. дзеля падпісання дамовы ў Японію была паслана дыпламатычная місія на чале з адміралам Пуцяціным. Перакладчыкам пры ёй быў ураджэнец Мінскай губерні, былы вучань Мінскай духоўнай семінарыі Іосіф Гашкевіч. Па вяртанні ў Санкт-Пецярбург Гашкевіч разам з самураем Тацібана-но-Каосай выдаў у 1857 г. японска-рускі слоўнік. Неўзабаве па рэкамендацыі Пуцяціна Гашкевіча прызначылі консулам у Японію. Пры ім у Хакадзэ ў 1861 г. былі адчынены расійская школа ды бальніца, дзе лячылі да сотні японцаў штогадова. Цікаваць да японскай культуры зблізіла ў Японіі консула Іосіфа Гашкевіча ды архіепіскапа Японскага Мікалая. У 1865 г. у Пецярбург па прапанове І. Гашкевіча на вучобу былі накіраваны шэсць маладых самураяў, якім ён пасля шмат дапамагаў. У тым жа 1865 г. І. Гашкевіч разам з сям’ёю выехаў на радзіму. Ён набыў маёнтак Малі ў Віленскай губерні і там працягваў займацца японскай філалогіяй. Пасля ягонай смерці кніга “О корнях японскага языка” ў 1899 г. пачыла свет у Вільні. У 1969 г. у Мінску выйшла кніга В. Гузанава “Одиссей с

Белой Руси” пра І. Гашкевіча, праўда, як заўважыў В. Грыцкевіч, “з істотнымі хібама і памылкамі”. У 1993 г. гэтую кнігу ў перакладзе Я. Саламевіча перавыдалі на беларускай мове.

У 1874 г. былыя ссыльныя за ўдзел у паўстанні 1863–1864 гг. на Беларусі Бенядзікт Дыбоўскі (былы вучань мінскай гімназіі), Віктар Гадлеўскі (былы ўдзельнік паўстання на Беласточчыне) ды Міхал Янкоўскі (былы студэнт Горы-Горацкага земляробчага інстытута) выправіліся па Амуры вывучаць Японскае мора. У гэтым ім усяляк перашкаджаў камандуючы Ціхаакіянскай эскадрай адмірал Афанасьеў. Потым Б. Дыбоўскі даследаваў паўвостраў Камчатку, склаў слоўнік мовы айнаў. Янкоўскі ж асталяваўся ў Прымор’і, пабудаваўшы на востраве, якая атрымала назву ад ягонага прозвішча — Янкоўская, маёнтак Сідземя. Ягоны сын Аляксандр выехаў праз Яакагаму ў Амерыку, а дачка Ганна “скончыла канвент у Японіі ды вярнулася дахаты”.

Архіепіскап Японскі Мікалай заснаваў у Токіо праваслаўную місію. Ён, як і Гашкевіч, накіроўваў маладых японцаў, прымаўшых праваслаўе, на вучобу ў духоўныя семінарыі Расійскай імперыі. Японец Сяргей Сёедзі, які скончыў Такійскую семінарыю ў 1880 г., быў гэтаксама пасланы ў Расію. Там ён быў усыноўлены вядомым прафесарам батанікі Маскоўскага ўніверсітэта С. Рачынскім. Неўзабаве ў № 11 за 1891 г. пецябургскага часопіса “Россия” з’явілася публікацыя “Как я стал христианином. Рассказ японца С. Е. Сеодзи” з прадмовай С. Рачынскага.

9 верасня 1880 г. з Адэсы на параплаве “Нижний Новгород” на востраў Сахалін выправіўся Тамаш Аўгусціновіч, ураджэнец Віленскай губерні, які скончыў у 1835 г. з залатым медалём Віленскую медыка-хірургічную акадэмію. Пад час гэтага падарожжа Аўгусціновічу давялося пабываць і ў Японіі, прынамсі, у Нагасакі.

У 1888 г. Японію наведаў Павел Сапега і апісаў яе ў кнізе “Podróż na wschód Azyi” (Lwów, 1899).

Тады ж японскі пісьменнік С. Такаі пісаў аб паўстанні 1863–1864 гг. у Польшчы, Беларусі і Літве.

Імператарская Расійская Акадэмія навук у тых гады вырашыла зарганізаваць палярную экспедыцыю для пошукаў легендарнай Зямлі Саннікава. Адначасова экспедыцыя павінна была разведваць магчымасці перакідкі расійскага ваеннага флоту праз поўнач на Далёкі Усход для барацьбы з Японіяй. 8 ліпеня 1890 г. шхуна “Заря” рушыла ў далёкі ды небяспечны шлях. Акрамя эстонскага барона Эдуарда Толя, начальніка экспедыцыі, на ёй былі, сярод іншых, лейтэнант А. Калчак, па паходжанні татарын, ды заолаг Аляксей Андрэевіч Бялыніцкі-Біруля, прадстаўнік славутага роду.

На 1904–1905 гг. прыпадае расійска-японская вайна. У Цусімскім баі сярод безлічы іншых беларусаў удзельнічалі і ўраджэнцы Гомельшчыны А. Арлоў, С. Хруцкі ды Р. Рэзнікаў.

У выніку гэтай вайны ў Японіі апынулася вялікая колькасць палонных з расійскага войска ды флоту. Таму туды для рэвалюцыйнай прапаганды выехаў грамадзянін ЗША, былы прэзідэнт сената Тэрыторыі Гавайскія астравы Мікалай Судзілоўскі (Русель), ураджэнец Магілёва. Ён нават хадаінічаў перад Дзяржаўным дэпартаментам ЗША аб прызначэнні яго консулам ЗША ў Японіі. У маі 1905 г. Судзілоўскі звярнуўся да Генеральнага японскага консула на Гаваях за рэкамендацыяй для паездкі ў Японію, каб наведаць лагеры расійскіх палонных. У той час праваслаўная семінарыя ў Кобе выдавала на рускай мове штотыднёвік “Япония и Россия”. Судзілоўскі ператварыў яго у свой рупар, а ў Нагасакі распачаў выдаваць газету “Воля”, у Токіо — “Восточное обозрение”. У лік выдаўцоў “Воли” ўваходзіў тэарыст Герш Ісакаў-Іцкаў, больш вядомы як Рыгор Андрэвіч Гершуні, які ў 1898 г. жыў у Мінску і быў адным са стваральнікаў “Рабочай партыі палітычнага вызвалення Расіі”. Рэвалюцыйныя матэрыялы, каб пра гэта не здагадаліся японскія ўлады, з Жэневы У. Бонч-Бруевіч (яго бацькі паходзілі з Магілёўшчыны) даслаў у ЗША менчуку Ісаку Гурвічу, а ўжо той — у Японію Судзілоўскаму.

У 1913 г. на Сахаліне ды Хакайда ад Расійскай Акадэміі навук ды Геаграфічнага таварыства праводзіў навуковыя этнаграфічныя даследаванні Вацлаў Серашэўскі, ураджэнец Варшаўскай губерні, які за ўдзел у сацыялістычным руху трапіў у Якуцію. У ссылку ён ехаў разам з ураджэнкай Случчыны Марыяй Багушэвіч, якая неўзабаве памерла ў Краснаярскай перасыльнай турме. Серашэўскі моцна кахаў Марыю, помніў яе ўсё жыццё і ўжо ў Якуціі прысвяціў ёй верш. У ссыльцы Серашэўскі ажаніўся з якуткай. Сабраў этнаграфічныя матэрыялы для сваёй галоўнай працы — “Якуты” (1896). За яе ён атрымаў залаты медаль ад Геаграфічнага таварыства. Але трэба зазначыць, што ягоны сыры этнаграфічны матэрыял для кнігі апрацавала ды адрэдагавала “бабуля расійскай рэвалюцыі” Кацярына Брэшка-Брашкоўская (у дзявоцтве Вярыга), ураджэнка Віцебскай губерні. Напісаў Серашэўскі таксама цікавы нарыс “Puszcza Białowieżska” (1898). На Сахаліне, дзе, дарэчы, адбываў катаргу ягоны брат Адам Серашэўскі, да Вацлава далучыўся Браніслаў Пілсудскі як знаўца мясцовых моваў. Расійска-японская вайна перашкодзіла гэтай працы, і Серашэўскі выехаў з Японіі у Варшаву. Выдаў кнігі “Wśród kosmatych ludzi” (1926) ды “Na wulkanach Japonii” (1924), якія былі вельмі папулярныя ў Заходняй Беларусі. Ва ўзросце 56 гадоў Серашэўскі далучыўся да легіёнаў Юзафа Пілсудскага і простым жаўнерам (а праз нейкі час і генералам) змагаўся за незалежнасць Польшчы. Напісаў дасканалыя працы пра абодвух Пілсудскіх.

Мікалай Судзілоўскі дамогся ад японскіх улад, каб Браніславу Пілсудскаму дазволілі прыехаць у Ёкагаму. У ліпені 1904 г. у Токіо прыбыў Юзаф

Пілсудскі, “каб абмеркаваць з урадам Японіі сумесныя дзеянні са збройным чынам у Польшчы”. Ён прапанаваў Японіі, каб тая “фінансавала антырасійскія паўстанцкія акцыі ППС, забяспечвала яе зброяй, сфарміравала з ваеннапалонных польскага паходжання легіён для барацьбы на далёкаўсходнім фронце” супраць Расіі. Узамен абяцаў усяляк перашкаджаць правядзенню мабілізацыі ў Каралеўстве Польскім, здзяйсняць разведку і праводзіць сабатаж, а пры спрыяльных умовах — узяць паўстанне разам з іншымі прыгнечанымі народамі Расійскай імперыі. Але японцы не паверылі ў рэальнасць абяцанняў.

Браніслаў жа да канца лета 1906 г. працаваў у Японіі на “расійскую рэвалюцыю”. Ён пасябраваў з пісьменнікам Фтабатэй Сімэй, які пераклаў на японскую мову некаторыя беларускія творы. Выхаў Браніслаў на радзіму (пакінуўшы сваю айнскую сям’ю на Сахаліне) у канцы лета 1906 г. і там працягваў распаўсюджаць “Волну” Судзілоўскага. На Беларусь “Воля” дасылалася таксама ў маёнтак Фастава на Магілёўшчыне, дзе жыла сястра Судзілоўскага Яўгенія і адкуль дасылала грошы брату ў Японію. У Львове Браніслаў пасябраваў з Бенядзіктам Дыбюўскім, які называў яго “белаляхам” — па аналогіі з “беларусам”, але каталіцкага веравызнання. Браніслаў Пілсудскі дасылаў з Кракава японскаму пісьменніку Фтабатэй Сімэй кнігі Вацлава Серашэўскага, Адама Шыманскага (паходзіў з Гродзенскай губерні), Адама Міцкевіча, Генрыка Сянкевіча. Запрашаў яго наведаць “Літву” ды апісаць гэты край для японскага чытача. У 1908 г. Фтабатэй наведаў Пецяўбург.

У 1906 г. японскія дэмакраты дамовіліся з Мікалаем Судзілоўскім аб сумесным выданні часопіса “Революционный вестник”. Таксама Судзілоўскі купляў у розных гарадах Японіі дамы, дзе сяліў тых, каго ў Сібіры праследавалі за іхнія палітычныя погляды, і потым перапраўляў куды-небудзь у іншае месца. Як зазначае даследчык М. Ёська, “толькі ў канадзкім порце Ванкувер Судзілоўскі пераправіў звыш 100 чалавек, галоўным чынам палякаў”.

У тыя ж часы ў Японіі знаходзіўся і генерал-лейтэнант Н. Данілаў, камандзір цэнтральнага выканаўчага камітэта па эвакуацыі палонных, які потым служыў у Чырвонай Арміі і быў вайсковым экспертам пры падпісанні Брэсцкага міру. У 1919 г. “з-за хваробы з’ехаў у Японію”. Аляксандр Ванюўскі, удзельнік ад Маскоўскага Саюза барацьбы і працы І з’езда РСДРП, які адбыўся ў сакавіку 1898 г. у Мінску. У Японіі ён выкладаў рускую літаратуру ў Такійскім універсітэце і, пэўна ж, апавядаў сваім цікавым студэнтам пра Мінск, дзе яму давялося пабываць.

У 1928 г. ў Харбіне апынуліся дружскія каталіцкія святары ордэна марыянаў. Мелі яны стасункі і з японцамі, як адзначаў святар Язэп Германовіч (Вінцук Адважны) у кнізе “Кітай – Сібір – Масква” (Мюнхен, 1962). У 1938 г. у газеце “Беларускі фронт” (№ 7) ксёндз Вінцэнт Гадлеўскі пісаў:

“Беларусь ляжыць разам з іншымі суседнімі краінамі на велізарнай восі Токіо — Берлін, дзеля гэтага ўсе падзеі, якія будуць адбывацца на гэтай восі, маюць для беларускага народа вялікае значэнне”.

З боку ж СССР беларусы ўдзельнічалі ва ўсіх канфліктах з Японіяй. Так, у 1938 г. ля возера Хасан у Прыморскім краі ваяваў ураджэнец Беларусі Л. Бязмен, а на востраве Ханка — ураджэнец Гродзеншчыны М. Калач. Ураджэнец Брэста лётчык А. Благавешчанскі ўдзельнічаў на баку Кітая ў вайне супраць японцаў. Пад час гэтага званага Халхін-Голскага канфлікту 1939 г. беларусу С. Грыцаўцу ў другі раз было нададзена званне Героя Савецкага Саюза.

Беларускі паэт Масей Сяднёў успамінаў, як у 1937 г. яго везлі на Калыму: “Хутка нас пагрузілі на параход “Трансбалт”. Усяго нас было 7500 чалавек. Быў шторм, і мы пасоўваліся слаба. У труме было вельмі цесна, мучыла прага піць. Але вады давалі вельмі мала. Запасы прэснай вады былі, гаварылі нам, невялікія. У той час, калі мы праязджалі праз японскія воды, усе хацелі папасці ў рукі японцаў. Яшчэ перад гэтым мы чулі, што такога роду факты былі ў сапраўднасці”.

Шмат беларусаў ваявала супраць Японіі ў 1945 г. Пад час гэтай вайны перакладчыкам з японскай ды кітайскай моваў у Чырвонай Арміі служыў унук паўстанца Міхала Янкоўскага, будучы пісьменнік Валерый Янкоўскі, які скончыў японскую школу ў Харбіне. У 1946 г. яго рэпрэсавалі як “японскага шпіёна”.

Такіх “шпіёнаў” знаходзілі і на Беларусі. У 1949 г. у Вільні быў арыштаваны ксёндз Адам Станкевіч. Яго штоноч цягалі на допыты, каб ён прызнаўся ў “супрацоўніцтве з японскай разведкай”.

Пасля вайны японскія палонныя папоўнілі шэрагі зняволеных у савецкіх канцэнтрацыйных лагерах. Вось як гэта апісваў вязень ГУЛАГа беларускі пісьменнік Барыс Мікуліч: “Сярод новых тут шмат японцаў. Вытанчана ветлівыя ды пачцівыя, кленчаць пры ўсялякай нагодзе. Калі пачыналі распытваць аб жыцці ў Японіі, у Манджурый, — маўчаць ці робяць выгляд, што ўспамінаюць і не могуць успомніць. Выключна дысцыплінаваныя, але зусім безыніцыятыўныя на працы. Робяць тое, што загадана, абсалютна дакладна, але ніколі нічога больш. Якая аграмадная розніца паміж імі ды славянамі”.

У пасляваенныя гады ў БССР былі пэўныя кантакты з Японіяй. Ездзілі прадстаўнікі адпаведных арганізацый туды і адтуль, адбываліся выставы, гастролі, кінафестывалі. Гарады Мінск ды Сендай сталі пабрацімамі. Японскі паэт Хасэгава Русэй напісаў нізку вершаў “Галубы на Мінскіх праспектах” (Польмя. 1965. № 3). Беларускія ж творцы (С. Дзяргай, Т. Копша, Д. Смольскі і інш.) прысвячалі ў асноўным свае творы Хірасіме. Мастацкіх перакладаў на беларускую мову з японскай (праз рускую) было няшмат, як, зрэшты, з беларускай на японскую.

Пасля Чарнобыльскай трагедыі Японія па-братэрску пачала дапамагаць Беларусі, бо сама некалі прайшла праз падобныя выпрабаванні.

З 31 кастрычніка па 2 лістапада ў Паўднёва-Сахалінску праходзіла навуковая канферэнцыя “Б. Я. Пілсудскі — даследчык народаў Сахаліна”, і на ёй разам з даследчыкамі з Беларусі прысутнічалі ўнукі Б. Пілсудскага з Японіі Кадзуясу Кімура, Наміка Такахасі ды Хітомі Такахасі. Дарэчы, даследчык жыцця і дзейнасці Браніслава Пілсудскага М. Высокаў, які жыве і працуе ў Паўднёва-Сахалінску, як беларус прысутнічаў на ІЗ’ездзе беларусаў блізкага замежжа (снежань 1992 г.) у Мінску.

Нарэшце, калі Беларусь атрымала незалежнасць, у Мінску з’явілася амбасада Японіі, а ў Токіо — Беларусі. Гэта, безумоўна, спрыяе больш сталым кантактам.

У Беларусі створаны Міжнародны фонд імя Іосіфа Гашкевіча.

У японскіх спартыўных клубах сталі гуляць беларускія футбалісты, у прыватнасці, Сяргей Алейнікаў з мінскага “Дынама”.

А ў Беларусь едуць вучыцца японцы. Так, газета “Голас Радзімы” (№ 10 за 1996 г.) змясціла інтэрв’ю з Такафумі Саіто, які вывучае беларускую мову на філалагічным факультэце БДУ.

■ Яўген Крыцкі (Мінск) ■

ШТО ДУМАЮЦЬ ЯПОНЦЫ ПРА БЕЛАРУСЬ?

Такафумі Саіто нарадзіўся і вырас у Сапара ў сям’і паліцэйскага і хатняй гаспадыні. Вельмі любіць вандраваць. За свае 23 гады пабываў у Пекіне, Маскве, Кіеве, Варшаве, Пхеньяне. Тры гады таму наведаў Мінск. Горад спадабаўся цішынёй, адкрытым добразычлівым характарам. У 1995 г. паступіў у БДУ на філалагічны факультэт. Вывучае беларускую мову.

— Каб вывучыць гісторыю народа, — гаворыць Саіто-сан, — трэба ведаць яго мову. Дарэчы, вельмі дзіўна, што амаль паўгода я жыву ў Беларусі, а нацыянальную вашу мову на бытавым узроўні амаль не чуў. Калі няма сваёй мовы, ці мала яна гучыць, людзі ў свеце думаюць, што няма і культуры народа.

— Саіто-сан, вы шмат дзе пабывалі, а чаму менавіта Мінск выбралі?

— Тут гучыць шум лістоты, а не сінтэзаваны шум прыбою. У Мінску шмат захавалася мясцін, да якіх не дакрануўся мозг чалавека. Каб зняць стрэс, неабавязкова слухаць спакойную музыку (як у нас у Японіі), а проста можна пайсці і пагуляць у парк, пахадзіць па вуліцах. Абранутыя ў бетон і шкло сучасныя гарады свету падобныя адзін да аднаго. Не гучыць у

іх чалавек. Ёсць натоўп, які ахоплены адной думкай і запраграмаваны на пэўнае дзеянне. У Мінску ёсць мясціны, да якіх можа прытуліцца лірык. Душа, як сто гадоў таму назад, цягнецца да прыроды. Менавіта ў прыродзе яе нармальнае існаванне. Тут можна напісаць цудоўную кнігу. Можа, гэта адчуваюць толькі тыя, хто прыехаў сюды ўпершыню?

— *Ці ведаюць японцы пра Беларусь?*

— На жаль, нас можна зацікавіць толькі эканамічнай інфармацыяй. Хоць мы, як дзеці, цягнемся да ўсяго новага, фатаграфуемся на фоне славурых мясцін і хвалімся прыкладна так: “Я тут быў, тут выдатна”. Адны думаюць, што Беларусь — гэта губерня Расіі, дарэчы, вы самі даяце падставы нашым турыстам, калі размаўляеце з імі на рускай мове. Іншыя лічаць вас часткай Польшчы. Калі вучыўся дома, я ў арыгінале чытаў Янку Купалу, Якуба Коласа, М. Багдановіча. Чуў пра Караткевіча, М. Танка, іх кнігі можна знайсці у нас, набыць. А вось беларускага кіно амаль што не ведаюць. Мала знаёмыя японцы і з сучаснай навуковай думкай Беларусі. На жаль, вы таксама не шмат ведаеце пра нас. Штосьці агульнае, трагічнае ёсць у нашых народаў. У вас — Чарнобыль, у нас — Нагасакі.

— *Саіто-сан, а што вы можаце сказаць пра характар беларусаў?*

— Калі ехаў на вучобу, вельмі хваляваўся, ці зразумеюць мяне тут. Сучасны свет вельмі рацыянальны. Выкладчыкі, прафесары працуюць столькі, колькі ім плацяць. У Мінску са мной займаюцца, не лічачы часу. Адчуваецца такая добрая даўніна, інтэлігентнасць. Тут на першым месцы — выхаваць асобу, а не проста дыпламаванага спецыяліста. Хочацца адзначыць Анжэлу Лаўранёву, яна шмат са мной займаецца. Для японцаў вельмі цяжка засвоіць беларускую фанетыку, надта ж цяжка вымаўляць тыя гукі, якіх у нас няма.

Беларусы вельмі спакойныя, разважлівыя людзі. Менавіта так склалася гісторыя, якая выкрышталізавала самыя патрэбныя ў наш час рысы характару: цярпімасць адзін да аднаго, жаночую дабрыню, умерненне слухаць. Такому народу хочацца даверыцца, расказаць пра сябе. Цывілізацыя, жорсткі прагматызм свету і дабрыня вашага народа — вось што павінна цікавіць свет. Адчуваецца ў беларусаў і агульнаславянская кроў, менавіта схільнасць душ да крайнасцей. Асабліва гэта прыметна ў палітыцы. Японцы больш умеркаваныя. Мы даўно ўжо вызначыліся, вы яшчэ вызначаецеся па самых галоўных пытаннях. Кожны народ праходзіў шлях станаўлення. Беларусы вельмі працавіты народ, але, па маіх назіраннях, у вас не хапае японскай уседлівасці. Не сканцэнтраваны на чымсьці адным. Але і ўклад жыцця ў беларусаў іншы.

— *Калі мала гучыць нацыянальнае слова, што можа згуртаваць народ у адзінае?*

— Гістарычная памяць. На маю думку, вы яе захавалі, прынамсі, стараецеся захаваць.

Саіто-сан вельмі цікавы субяседнік, інтэлігент. Стараецца знайсці патрэбныя словы, а не проста выказаць думку.

Як важна кожнаму народу паглядзець на сябе збоку.

■ Таіса Сямёнава (Астравец) ■

У ЯПОНІІ ПРЭСА НЕЗАЛЕЖНАЯ

Падобна, Астравеччына становіцца прадметам пільнай увагі японцаў, спачатку — дыпламатаў, цяпер — журналістаў. Узнік гэты інтарэс дзякуючы таму, што першымі ў рэспубліцы і нават раней за расіян астраўчане ўшанавалі памяць славутага суайчынніка, выдатнага вучонага і дыпламата Іосіфа Гашкевіча. У Японіі не забыта імя першага расійскага консула. Яму пастаўлены помнікі, прысвечаны музейныя экспазіцыі і навуковыя даследаванні. Сам факт, што Гашкевічу аддалі даніну ўдзячнасці і павагі і на яго радзіме — у Беларусі, набыў шырокі станоўчы рэзананс у Краіне узыходзячага сонца. Японцы прынялі ўдзел у стварэнні Фонда імя Гашкевіча — для аб’яднання людзей добрай волі Беларусі, Расіі, Японіі ў справе актыўнага культурнага, навуковага і, па магчымасці, эканамічнага супрацоўніцтва трох краін.

Гэтымі падзеямі — стварэннем Фонда і адкрыццём помніка І. А. Гашкевічу — зацікавілася ўплывова японская газета “Хакайда Сімбун”. Цікаўнасць гэтую прабудзіў і заахвоціў Часовы Павераны ў справах Японіі ў Беларусі Акіра Тагэяма і запрасіў наведаць нашу Астравеччыну маскоўскага карэспандэнта гэтай газеты, дарэчы, свайго земляка з вострава Хакайда, Кэнро Ямая.

Японскі журналіст меў гутарку ў выканкаме райсавета з яго старшынёй М. Б. Кудыркам, узяў інтэрв’ю ў старшыні Фонда імя Іосіфа Гашкевіча Д. Ф. Чарнушэвіч, пазнаёміўся з музейнай экспазіцыяй ў вёсцы Малі, дзе, як вядома, правёў апошнія гады свайго жыцця Іосіф Гашкевіч.

А нас найбольш цікавіла сама работа замежнага калегі, становішча прэсы ў японскім грамадстве. Аб гэтым мы і запыталі шаноўнага госця.

— *Пан Ямая, раскажыце крыху пра газету, якую прадстаўляеце. Хто яе выдае? Якім тыражом выходзіць? Колькі супрацоўнікаў у штаце?*

— “Хакайда Сімбун” — “Газета Хакайда” ў перакладзе на беларускую мову — галоўная газета на востраве. Гэта прыватнае выданне.

Выходзіць штодзённа, без выхадных, за выключэннем некалькіх святочных дзён у годзе. Тыраж ранішняга выпуску дасягае 1 мільёна 200 тысяч э-

земпляраў, вячэрняга — 800 тысяч. У штаце працуе 1800 чалавек, з іх пішучых — 600. Газета мае сваё аддзяленне ў Токіо са штатам у 150 чалавек. Журналісты “Хакайда Сімбун” акрэдытаваны ў Лондане, Парыжы, Каіры, Сінгапуры, Пекіне, Сеуле, Вашынгтоне. Трынаццаць яе ўласных карэспандэнтаў працуюць па ўсім свеце. Наша газета адзіная ў Японіі, прадстаўленая ў Расіі ў трох гарадах — Маскве, Хабараўску і Паўднёва-Сахалінску.

— *Чаму менавіта ў гэтых гарадах?*

— Таму што ў Японіі даўнія сувязі з расійскім Далёкім Усходам, Саха-лінам, там жыве нямала нашых суайчыннікаў. У нас ёсць агульныя эканамічныя інтарэсы.

— *Які аб’ём і фармат вашай газеты? Аб чым наведамляе яна сваім чытачам?*

— Газета выходзіць аб’ёмам у 24 старонкі, фарматам расійскіх “Известий”. Першая-другая старонкі аддадзены палітычнай інфармацыі, трэцяя-чацвёртая — навінам з сваёй краіны, пятая — сусветным навінам, далей ідуць спорт, гарадская інфармацыя. Ёсць рэкламнае прылажэнне. Уласна кажучы, гэта невялікі газетны канцэрн, які мае да ўсяго яшчэ і радыё- і тэлекампаніі.

— *Для расійскіх, беларускіх журналістаў надзвычай актуальная праблема незалежнасці сродкаў масавай інфармацыі. Як вырашаецца яна ў Японіі?*

— У нас прэса не падвержана ўплыву партый, палітычных плыняў і рухаў і не залежыць ад іх у фінансавым плане.

— *Але ж ёсць і чыста партыйныя газеты?*

— Так, у Японіі выходзяць і такія выданні. Напрыклад, орган Камуністычнай партыі Японіі “Акахата” (“Чырвоны сцяг”) і “Сякай Сімпо” (“Грамадскі прагрэс”) — газета сацыял-дэмакратычнай партыі Японіі. Тыражы ў іх невялікія, недзе каля 20 тысяч экзэмпляраў.

— *Ці існуе ў Японіі “малая прэса” — накіталт рэённых газет?*

— Ёсць газеты і ў невялікіх гарадах. Я пачынаў журналісцкую працу ў такой газеце дваццаць гадоў назад. Фінансуецца мясцовы друк мясцовымі ж фірмамі, і прыкладна напалову яны жывуць за кошт рэкламы. Увогуле рэклама дае значную частку даходаў японскай прэсе.

Працуюць у гэтых невялікіх выданнях, як правіла, 4–5 чалавек, займаюцца зборам, у асноўным, гарадскіх навін. Змяшчаюць таксама і падборкі навін ад двух вялікіх інфармацыйных агенцтваў, што дзейнічаюць у краіне.

Увогуле, спектр сродкаў масавай інфармацыі ў Японіі шырокі і рознабаковы, кожная газета, часопіс маюць свайго чытача.

— *Дзякуй вам за гутарку, Ямая-сан.*

Пан Ямая карыстаўся паслугамі перакладчыка, але і сам няблага размаўляў па-руску. Ён зазначыў, што выкладчыца рускай мовы, якая займалася з ім, была ўраджэнкай Бепарусі, і Ямая-сан вельмі ўдзячны ёй за навуку.

КАРОТКІЯ ЗВЕСТКІ ПРА АЎТАРАЎ

- Арлоў Уладзімір — беларускі пісьменнік. Узнімае праблемы мінулага. *Артыкул друкуецца наводле часопіса “Падарожнік” (1997. № 8).*
- Баркоўскі Алесь — беларускі гісторык, краязнаўца. Даследуе пытанні беларуска-азіяцкага грамадска-культурнага ўзаемадзеяння. *Артыкул друкуецца наводле часопіса “Падарожнік” (1997. № 6, 7).*
- Брэгер Герман — вядучы палеограф Гістарычнага архіва Рэспублікі Беларусь. Аўтар прац па гісторыі Астравеччыны.
- Васільчук Міхаіл — дацэнт Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы.
- Глагоўска Лена — доктар філалогіі. Выкладае ў Гданьскім ўніверсітэце (Польшча). Аўтар прац па гісторыі беларуска-польскага ўзаемадзеяння.
- Грыцкевіч Валянцін — кандыдат медыцынскіх навук, дацэнт Санкт-Пецярбургскага інстытута культуры (Расія). Аўтар прац па гісторыі Беларусі, пра беларускіх падарожнікаў.
- Зайка Віталь — у час канферэнцыі навуковы супрацоўнік Нацыянальнага навукова-асветнага цэнтра імя Ф. Скарыны. Цяпер у ЗША, дзе вучыцца ў аспірантуры. Аўтар прац па гісторыі габрэяў у Беларусі.
- Зайкоўскі Эдуард — кандыдат гістарычных навук, старшы навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі Нацыянальнай Акадэміі навук Беларусі.
- Карнілава Людміла — дырэктар Беларускага дзяржаўнага музея гісторыі рэлігіі (г. Гродна). Аўтар прац пра канфесійныя ўзаемадачыненні ў Беларусі.
- Краўчанка Пётр — кандыдат гістарычных навук, дыпламат. Цяпер — пасол Беларусі ў Японіі.
- Крыцкі Яўген — журналіст, займаецца пытаннямі культуралогіі. *Яго публікацыя ўзята з газеты “Голас Радзімы” (1996. 7 сак.).*
- Куль-Сяльверстава Святлана — кандыдат гістарычных навук, дацэнт Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы.

- Куро́да Руносу́кэ — японскі філолаг, журналіст. Удзельнічаў у рабоце II Міжнароднага кангрэса журналістаў. *Артыкул Руносу́кэ Курода “Францыск Скарына” друкуецца паводле часопіса “Mago” (“Акно”) (1991. № 78. С. 28–32).*
- Ляшчонак Ніна — галоўны захавальнік фондаў Беларускага дзяржаўнага музея гісторыі рэлігіі (г. Гродна).
- Мальдзіс Адам — доктар філалагічных навук, прафесар, дырэктар Нацыянальнага навукова-асветнага цэнтра імя Ф. Скарыны, прэзідэнт Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў.
- Марозава (Палуцкая) Святлана — кандыдат гістарычных навук, дацэнт Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы.
- Побаль Леанід — доктар гістарычных навук, прафесар, член-карэспандэнт Міжнароднай Славянскай Акадэміі навук, адукацыі, мастацтваў і культуры. Доўгі час загадваў аддзелам Інстытута гісторыі АН Беларусі.
- Руднік Вітаўт — загадчык аддзела краязнаўства Гродзенскай абласной базы дзіцячага і юнацкага турызму.
- Сато Дзюн-іці — прафесар Такійскага ўніверсітэта, дзе загадвае аддзяленнем русістыкі. Прэзідэнт Японскага камітэта славістаў. Узначальвае суполку Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў у Токію. *Артыкул “Скарбніца казак і народных песень” друкуецца паводле “Малой энцыклапедыі моваў свету” (Токію, 1993. С. 406–409).*
- Сачок Марыя — загадчыца аддзела Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў Гродне.
- Сямёнава Таіса — намеснік рэдактара газеты “Астравецкая праўда”. *Інтэрв’ю апублікавана 14 снежня 1994 г. у гэтай газеце.*
- Усціменка Ігар — настаўнік гісторыі Міхалішскай сярэдняй школы Астравецкага раёна, краязнавец, аўтар шматлікіх публікацый па гісторыі ваенна-марскога флоту. *Артыкул “У кожнага з нас — свае Міхалішкі” друкуецца паводле газеты “Рэспубліка” (1993. 6 ліп.).*

РЕЗЮМЕ

На Гродненщине, в пяти километрах севернее Островца, находится большая деревня Мали. У въезда в нее виднеется аллея из старых деревьев, которая когда-то вела к одноименному имению. Здесь прошли последние годы жизни ученого, дипломата и путешественника, уроженца Беларуси Иосифа Гошкевича (1814–1875), первого консула России в Японии. Здесь он писал труды по японской филологии. Здесь умер и был похоронен в Островце. Память о Гошкевиче сберегается в местах, где “витают его дух”. В Доме культуры деревни Мали действует посвященный ему небольшой музей. В Островце установлен бюст Иосифа Гошкевича, создан Международный фонд его имени.

В мае 1995 г. в Островце состоялась международная краеведческая конференция, посвященная памяти Иосифа Гошкевича. Кроме ученых из Беларуси в ней приняли участие ученые из Японии, России, Польши. Они рассказали о жизненном пути нашего соотечественника, его дипломатической и научной жизни, о его сподвижниках и учениках.

Большое внимание участники чтений уделили историческому прошлому Островецкой земли, где скрестились влияния белорусской, литовской, польской и русской культур. Здесь возвышаются интересные памятники архитектуры, родились замечательные деятели литературы и искусства. Им посвящены доклады местных краеведов и гостей, которые публикуются в сборнике.

Заключительную часть составляют статьи японских авторов о Беларуси и белорусских авторов — о Японии. Это, по существу, первая попытка взаимного познания двух отдаленных народов, где посредником часто выступает Россия.

SUMMARY

In Grodno province, at a distance of five kilometres to the North from Ostrovets, there is a large village Mali. At the entrance to this village you can see an alley of old trees, that once led to the estate bearing the same name. Here Joseph Goshkevich (1814–1875), Belarus-born scholar, diplomat and traveller, the first Russian Consul in Japan spent the last years of his life. Here he wrote his works on Japanese philology. Here he died and was buried in Ostrovets. His memory is being held in the places where his spirit lives on. There is a small museum dedicated to him in the palace of culture of the village of Mali. The bust was erected to Joseph Goshkevich and the International Fund named after him was established in Ostrovets.

In May, 1995, the international readings in regional studies, dedicated to the memory of Joseph Goshkevich took place in Ostrovets. Besides Belarusian scholars, the scholars from Japan, Russia and Poland participated in them. They narrated about our fellow country-man's course of life, his diplomatic and scientific life, his associates and pupils.

A great attention the participants paid to the historical past of Ostrovets land where the influences of Belarusian, Lithuanian, Polish and Russian cultures mixed. Interesting monuments of architecture tower here, as well as many outstanding figures of literature and art were born on this land. The experts in regional studies and the guests' reports, issued in the collection of articles are dedicated to them.

The concluding part consists of Japanese authors' articles about Belarus and these of Belarusian authors about Japan. This is, virtually, the first attempt of mutual acquaintance of the two remote peoples, with Russia often being an intermediary.

要約

オストロヴェツ市北方5キロのグロドネンシチナに大きな村マリがある。この村への入り口の所に老木からなる並木道があり、かつてこの並木道は同じマリの名を冠する領地へと通じた。ここは、ベラルーシ出身の学者で、外交官で、また旅行家であり、且つ日本駐在の初代ロシア領事であったヨシフ・ゴシケヴィッチ（1814-1875年）が晩年を過ごした場所である。彼はここで日本語に関する著作を著した。彼はここで生涯を閉じ、オストロヴェツに葬られた。ゴシケヴィッチについての記憶は“彼の魂が宿る”場所に大切に残されている。マリ村の文化会館内にそれ程大きくない彼の記念館がある。またオストロヴェツにはゴシケヴィッチの胸像が立てられ、彼の名を冠する国際的な基金が創設された。

1995年5月オストロヴェツにおいてゴシケヴィッチを記念する国際的な郷土史研究会が開催された。この研究会にはベラルーシ以外から日本、ロシア及びポーランドの学者達が参加した。彼等は、この我々の同国人の外交官及び学者としての人生や、彼の友人及び弟子達に関して語った。

この研究会参加者達はベラルーシ、リトアニア、ポーランド及びロシアの文化の影響が交叉するオストロヴェツの地の歴史に大いに注目した。この地には興味のある記念碑的な建築物が建てられ、素晴らしい文学者や芸術家が誕生した。この土地の郷土史研究者や来訪者達の報告は彼等に関するものであり、これら報告はこの論文集に収録されている。

この論文集の最終部分は、ベラルーシに関する日本の作者達の論文及び日本に関するベラルーシの作者達の論文で構成されている。このことは、しばしばロシアが仲介するお互いに遠く離れた二つの国民間の実質的に初の相互認識の試みである。

ЗМЕСТ

ЁН БЫЎ У ЯПОНІІ ПЕРШЫМ

<i>Пётр Краўчанка (Мінск)</i> Белавалосы консул	7
<i>Вялянцін Грыцкевіч (Санкт-Пецяярбург)</i> Жыццё і дзейнасць Іосіфа Гашкевіча	11
<i>Дзюн-іці Сато (Токіо)</i> Іосіф Гашкевіч і першыя японскія студэнты ў Пецяярбургу	16
<i>Владимир Орлов (Мінск)</i> Путешествие длиною в жизнь	19
<i>Святлана Куль-Сяльверстава (Гродна)</i> Папчечнік Гашкевіча	22

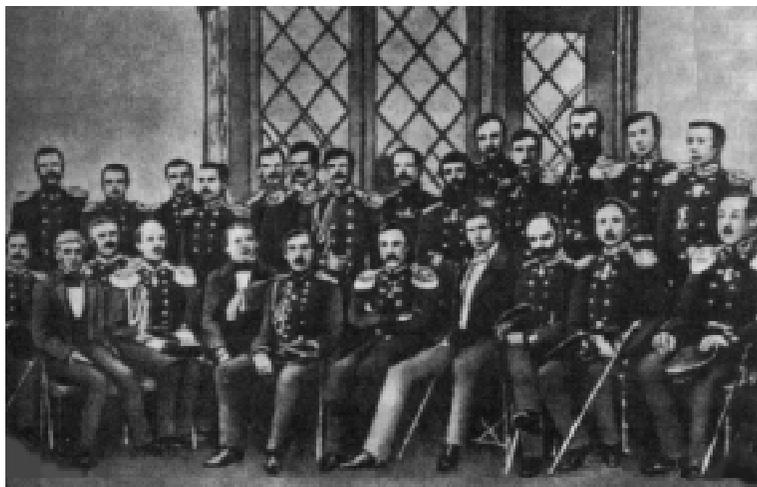
АСТРАВЕЧЧЫНА: ГІСТОРЫЯ, КУЛЬТУРА, ПОСТАЦІ

<i>Леанід Побаль (Мінск)</i> Старажытнасці Астравеччыны: Да пытання засялення яе зямель	31
<i>Святлана Марозава (Палуцкая) (Гродна)</i> Старонкі канфесійнай гісторыі Астравеччыны (XIV–XIX стст.)	33
<i>Герман Брэгер (Мінск)</i> Кальвінскі збор у Вароне	37
<i>Ігар Усціменка (в. Міхалішкі Астравецкага р-на)</i> У кожнага з нас — свае Міхалішкі	41
<i>Эдуард Зайкоўскі (Мінск)</i> Рэлікты язычніцтва на Астравеччыне	45
<i>Людміла Карнілава (Гродна)</i> Цудатворны абраз Маці Божай Гудагайскай на Астравеччыне	48
<i>Герман Брэгер (Мінск)</i> Сядзіба Красоўскіх у Каценавічах	51
<i>Міхаіл Васілючак (Гродна)</i> Крываваы падзеі на Астравеччыне (1941–1944 гг.)	58

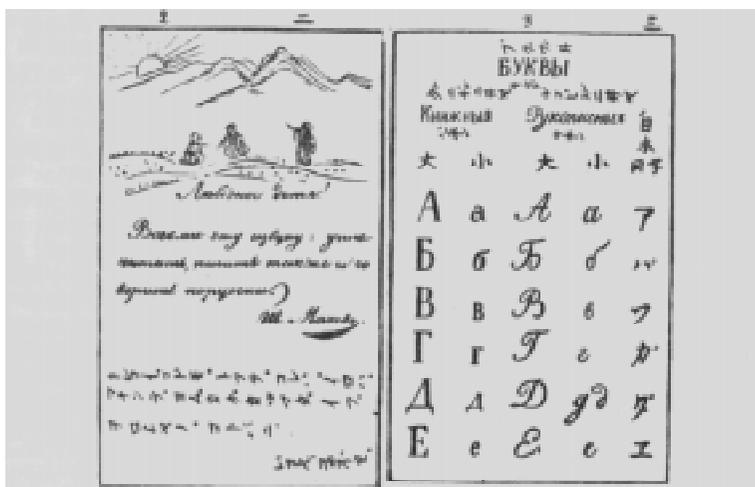
<i>Ігорь Устименко (д. Михалишки Островецкаго р-на)</i>	
Михалишки в годы Второй мировой войны	61
<i>Марья Сачок (Гродна)</i>	
Гісторыя Астравеччыны ў фондах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў Гродне	67
<i>Лена Глагоўска (Гданьск)</i>	
Браты Стаповічы	70
<i>Вітаўт Руднік (Гродна)</i>	
Стараўся быць чыстай і простаай мыслі.....	76
<i>Адам Мальдзіс (Мінск)</i>	
Ураджэнец Трокенік, мастак Мар’ян Богуш-Шышка і яго спадчына ...	80
<i>Віталь Зайка (Нью-Йорк)</i>	
Менке Кац — паэт з Міхалішак	84
<i>Ніна Ляшчонак (Гродна)</i>	
Народны майстар з Глушыцы	86
У ЯПОНІІ — ПРА БЕЛАРУСЬ, У БЕЛАРУСІ — ПРА ЯПОНІЮ	
<i>Руносукэ Курода (Токіо)</i>	
Беларусь вачыма японцаў: Спроба гістарычнага агляду.....	93
<i>Дзюн-іці Сато (Токіо)</i>	
Скарбніца казак і народных песень	97
<i>Руносукэ Курода (Токіо)</i>	
Францыск Скарына	99
<i>Алесь Баркоўскі (Якуцк)</i>	
Беларусь і Японія (Кароткая гісторыя знаёмства).....	108
<i>Яўген Крыцкі (Мінск)</i>	
Што думаюць японцы пра Беларусь?	117
<i>Таіса Сямёнава (Астравец)</i>	
У Японіі прэса незалежная	119
КОРАТКА ПРА АЎТАРАЎ	121
РЭЗЮМЕ	123
SUMMARY	124
要約	125

Іосіф Антонавіч Гашкевіч з жонкай Кацярынай Сямёнаўнай.
Здымак, верагодна, зроблены ў мальскі перыяд жыцця

Іосіф Гашкевіч (у першым радзе другі злева) і Іван Ганчароў (у першым радзе пяты злева) сярод афіцэраў фрэгата “Палада” ў 1852 г.

Старонка з рукапіснай азбуцы для японскіх дзяцей, складзенай Расійскім консульствам у Хакадзэ ў 1861 г.

271

О КОРНЯХЪ ЯПОНСКАГО ЯЗЫКА.

И. А. ГОШКЕВИЧА.

Составителя японско-русского словаря.

№ 1073 5786-0

В И Л Ъ О.

Типографія Іосифа Завальскаго, Лантанъ пер.

1888

Титульны лист книги Іосифа Гашкевича
“Аб каранях японскай мовы”

Памятныя мясціны Астравеччыны
(паводле “Збору помнікаў гісторыі і культуры Беларусі”)

Касцёл св. Міхала ў Міхалішках.
Пабудаваны ў 1653 г. (архітэктар К. Пенс)

Інтэр'ер касцёла ў Міхалішках.
Скульптар — італьянец П. Перці (Пярэці)

Вежа на востраве ў Варнянах.
З фатаграфіі 1910-х гадоў

Адзін з 16 жылых сялянскіх дамоў на рынку ў Варнянах. Адзіны ў Беларусі ўзор тыповай сельскай забудовы XVIII ст. (узведзена Абрамовічамі)

Касцёл св. Георгія у Вароне
(былы кальвінскі збор).
Пабудаваны ў стылі
позняга рэнесансу
(XVI ст.)

Касцёл св. Казьмы
і Дзям'яна у Астраўцы.
Пабудаваны ў 1787 г.
у стылі класіцызму

Касцёл св. Тройцы у Гервятах.
Пабудаваны ў 1903 г.
у неагатычным стылі.

Касцёл Раства Маці
Божай у Гудагаях.
Пабудаваны ў 1764 г.
пры кляштары кармелітаў.
Помнік драўлянага дойлідства
з элементамі стылю барока.
Месца, дзе знаходзіцца
цудатворны абраз
Маці Божай Гудагайскай

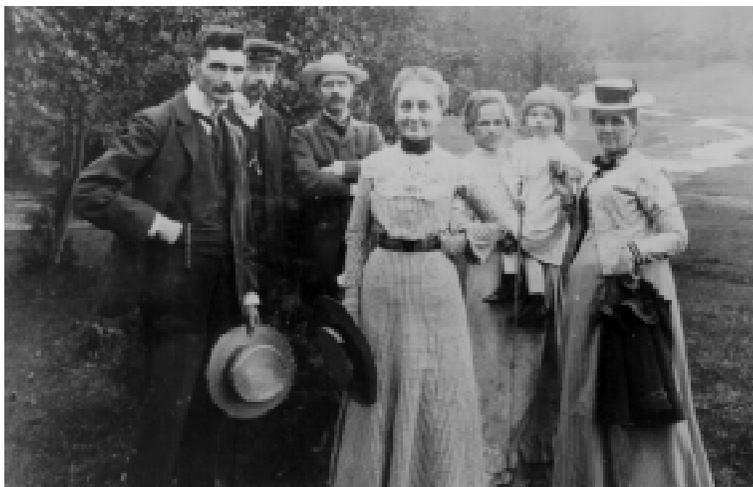

Сядзіба Красоўскіх
у Каценавічах каля Міхалішак

Помнік савецкім воінам
і партызанам у Астраўцы
(скульптар Я. Печкін).
Устаноўлены ў 1975 г.
да 30-годдзя Перамогі.

Сям'я Богушаў-Шышкаў з Трокенік. Будучы мастак Мар'ян Богуш-Шышка сядзіць на руках у сваёй няні. Здымак прысланы з Лондана ўдавой ураджэнца Астравеччыны лэдзі Сісэлі Сондэрс

Сядзібны дом у Трокеніках. Узведзены Богушамі-Шышкамі ў канцы XIX – пачатку XX ст. Помнік архітэктуры неабарока

Беларускі паэт, ураджэнец
в. Барані Астравецкага р-на
Казімір Сваяк
(кс. Канстанцін Стаповіч).
Фота паводле
даваеннай паштоўкі

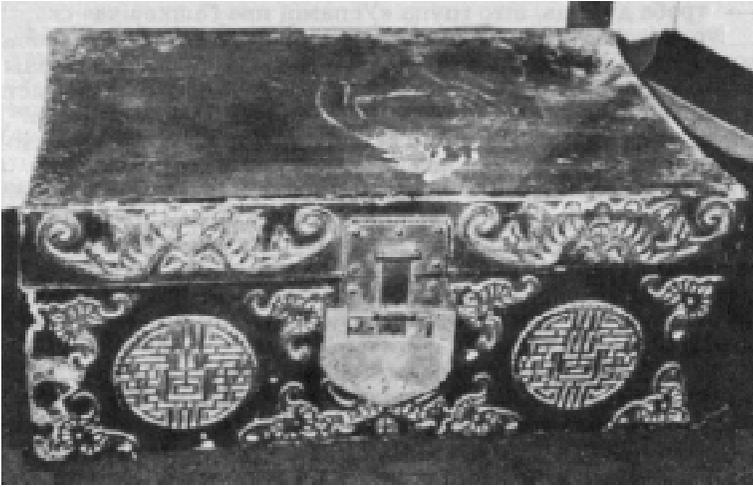
Беларускі пісьменнік,
кампазітар і грамадскі дзеяч
Альбін Стаповіч,
брат Казіміра Сваяка

*Міхаіл Валугевіч,
народны мастак.
Хрыстос з
“палаючым сэрцам”.
Дрэва, паліхромія*

*Міхаіл Валугевіч,
народны мастак.
Маці Божая,
каралева неба і зямлі.
Дрэва, паліхромія*

Купэрак Іосіфа Гашкевіча, які захоўваецца ў Японіі,
у музеі пасёлка Хэда

Група японскіх турыстаў, якія прыезджалі ў 1986 г. у Мінск пад дэвізам
“Успамін пра Гашкевіча”. Здымак зроблены ў Дзяржаўным музеі БССР
каля стэнда, прысвечанага Гашкевічу

Адкрыццё бюста Іосіфа Гашкевіча ў музеі горада Хакадатэ
(скульптар А. Комаў). Другі справа — маскоўскі пісьменнік
Васіль Гузанаў, аўтар кніжкі “Адысей з Белай Русі”

Бюст Іосіфа Гашкевіча
ў Астраўцы (скульптар
Язэп Янушкевіч).
Адкрывае яго Часовы
Павераны ў справах Японіі
ў Беларусі Акірэ Тагэяма

Адкрыццё бюста Іосіфа Гашкевіча ў Астраўцы.
Ля мікрафона — намеснік міністра замежных спраў РБ Станіслаў Агурцоў,
за ім — Часовы Павераны ў справах Японіі ў Беларусі Акірэ Татэяма.

На канферэнцыі ў Астраўцы, прысвечанай 180-годдзю
з дня нараджэння Іосіфа Гашкевіча. Сядзяць у першым радзе (справа налева):
праф. Леанід Побаль (Мінск), дац. Валянцін Грышкевіч (Санкт-Пецярбург),
праф. Дзюн-іці Сато (Токіо), прэзідэнт Міжнароднага фонда імя Іосіфа Гашкевіча
Данута Чарнушэвіч (Астравец), праф. Адам Мальдзіс (Мінск)

Навуковае выданне

**Серыя
БЕЛАРУСІКА
ALBARUTHENICA
Кніга 8**

БЕЛАРУСЬ – РАСІЯ – ЯПОНИЯ

Матэрыялы Першых Астравецкіх краязнаўчых чытанняў,
прывечаных памяці Іосіфа Гашкевіча

Набор, рэдагаванне і вёрстка зроблены ў
**Нацыянальным навукова-асветным цэнтры імя Ф.Скарыны
пры Міністэрстве адукацыі РБ**
(220050, Мінск, вул. Рэвалюцыйная, 15)

Выдавецкая ліцэнзія ЛВ 1247 ад 24.11.95 г.

Камп'ютэрны набор:	Аксана Багдановіч, Настасся Дзядзенка, Ала Такінданг
Рэдактар:	Наталля Давыдзенка
Карэктар:	Яўген Хвалеі
Камп'ютэрная вёрстка:	Яраслаў Мальдзіс

Падпісана ў набор **12.02.1996**. Падпісана ў друк **18.12.1997**.
Папера **афсетная**. Друк **афсетны**. Фармат **60x90 1/16**.
Умоўна-друк. арк. **9,125**. Умоўна-выд. арк. **8,2**.
Тыраж **1000** экз. Заказ **3**.

Надрукавана з дыяпазітываў рэдакцыі **ТАА “Юніпол”**.
Рэспубліка Беларусь, 220039, Мінск, вул.Караткевіча, 6.
Ліцэнзія ЛП 210 ад 05.01.98 г.

Беларусіка=Albaruthenica 8. Беларусь – Расія – Японія = Беларусь – Россия – Японія: Матэрыялы Першых Астравецкіх краязнаўчых чытаньняў, прысвечаных памяці Іосіфа Гашкевіча / Рэд. Г. Брэгер і інш. — Мн.: ННАЦ імя Ф.Скарыны, 1997. — 130 с.

ISBN 985–6419–10–7

Зборнік складаецца з трох частак. У першай змешчаны матэрыялы пра Іосіфа Гашкевіча, першага консула Расіі ў Японіі, вучонага і падарожніка, які жыў і пахаваны на Астравеччыне, у другой — краязнаўчыя даклады па гісторыі, культуры Астравеччыны, у трэцяй — артыкулы пра беларуска-японскае грамадска-культурнае супрацоўніцтва.

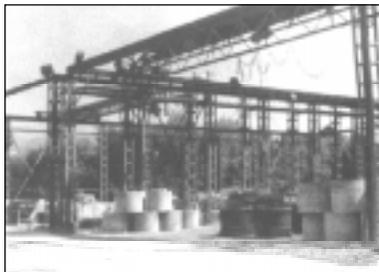
Прызначаны даследчыкам, краязнаўцам, шырокаму чытачу.

ББК 74.4 (4Бси)

ТАА МАЛАДЗЕЧНАЖАЛЕЗБЕТОН вырабляе і прадае жалезабетонныя вырабы:

- пліты перакрыццяў шматпустотныя;
 - перамычкі;
- лесвічныя маршы і пляцоўкі;
- пліты лоджый і балконаў;
- аб'ёмныя сантэхкабіны;
 - элементы цеплатрас;
- элементы фундаментаў будынкаў;
 - элементы агароджаў;
 - элементы калодзежаў.

А таксама бетонныя вырабы ў шырокім асартыменце
(пераважна для жыллёвага будаўніцтва),
таварны бетон, цэментны і вапнавыя растворы,
таварныя арматурныя вырабы.

Для нас уласціва:

- аператыўная пастаўка прадукцыі;
 - шырокая наменклатура вырабаў;
 - стабільнасць работы прадпрыемства;
 - камплектнасць пастаўкі вырабаў;
 - магчымасць падгонкі прадукцыі да індыўідуальных патрэб спажыўца.
- І гэта ўсё па самых нізкіх у Беларусі цэнах!

Наш адрас:

**222310, Рэспубліка Беларусь,
г. Маладзечна, вул. Металістаў, 3**
Тэлефоны: дырэктар — **(01773) 5-38-81**;
галоўны інжынер — **5-37-44**;
аддзел маркетынга — **5-36-40**;
планаваы аддзел — **6-08-62**;
факс — **5-26-54**.